

ENGELLİLERE YÖNELİK SOSYAL İÇERME POLİTİKALARI

TÜRKİYE VE DÜNYADAN ÖRNEKLER

Yüksek Lisans Tezi

Eda Nur KANSU

Eskişehir 2022

**ENGELLİLERE YÖNELİK SOSYAL İÇERME POLİTİKALARI TÜRKİYE VE
DÜNYADAN ÖRNEKLER**

Eda Nur KANSU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Yener ŞİŞMAN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ocak 2022

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

ÖZET

ENGELLİLERE YÖNELİK SOSYAL İÇERME POLİTİKALARI TÜRKİYE VE DÜNYADAN ÖRNEKLER

Eda Nur KANSU

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak, 2022

Danışman: Doç. Dr. Yener ŞİŞMAN

Dezavantaj, bireylerin gereksinimlerinin karşılanmasında engellerin çıkması veya karşılanamaması durumudur. Bu durumda engellilik, doğuştan ya da sonradan ortaya çıkan bedensel, ruhsal, işlevsel, sosyal ve duyuşsal yetilerinde kayıpların yaşanması sonucunda normal hayatın gereklerini yerine getirmekte zorluk yaşanmasıdır. Bu genel durumdan hareket ederek, bu çalışmanın birinci bölümü engellilerin tanımlanması, istatistiki verilerinin ortaya konulması ve sosyal dışlanmaya dair alan yazına yer verilmekte, ikinci bölümde de engelli bireylere sağlanan kamusal politikalara değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise sosyal içerme politikaları ele alınarak engellilere yönelik uygulanan sosyal içerme politikaları Türkiye’den ve dünyadan örneklerle açıklanmıştır. Bu kapsamda devletler sosyal dışlanmanın getirdiği olumsuzlukları sosyal içerme politikaları ile en aza indirgenmeye, değışen ve dönüşen bilgi toplumunda engelli bireylerin daha aktif olmasını sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Engelli, Sosyal içerme, Sosyal dışlanma

ABSTRACT

SOCIAL INCLUSION POLICIES FOR THE DISABLED EXAMPLES FROM TURKEY AND THE WORLD

Eda Nur KANSU

Department of Labour Economics and Industrial Relations

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, January, 2022

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Yener ŞİŞMAN

Disadvantage is the situation where obstacles arise or cannot be met in meeting the needs of individuals. In this case, disability is the difficulty in fulfilling the requirements of normal life as a result of congenital or acquired physical, mental, functional, social and sensory abilities. Starting from this general situation, the first part of this study includes the definition of the disabled, the presentation of statistical data and the literature on social exclusion, and the public policies provided to the disabled individuals are mentioned in the second part. In the third part, social inclusion policies are discussed and the social inclusion policies applied for the disabled are explained with examples from Turkey and the world. In this context, minimizing the negative effects of social exclusion through social inclusion policies will enable disabled individuals to be more active in the changing and transforming information society.

Keywords: Disabled, Social inclusion, Social exclusion

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans ders dönemim ve tezimin yazım sürecinde bana olan desteklerinden, emeklerinden ve sabrından dolayı danışmanım sayın Doç. Dr. Yener ŐIŐMAN' a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca değerli vakitlerini ayırıp jürime katıldıkları ve çalışmam için yapıcı eleştirilerde buldukları için sayın Prof. Dr. Abdurrahman İlhan ORAL ve Dr. Öğr. Üy. Okan Güray BÜLBÜL hocalarıma teşekkür ederim. Yüksek lisans süresi boyunca yanımda olan ve her zaman fikir alabildiğim, ufkumu açan Birkan ERTÖY' a minnettarım. Son olarak eğitim hayatımda verdikleri desteklerden dolayı başta annem olmak üzere aileme teşekkür ederim.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ENGELLİLERE YÖNELİK SOSYAL İÇERME POLİTİKALARI TÜRKİYE VE DÜNYADAN ÖRNEKLER	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEZAVANTAJLI BİR GRUP OLARAK ENGELLİLER VE SOSYAL DIŞLANMA.....	4
1.1. Uluslararası Engelli Tanımları	5
1.2. Türkiye’de Engelli Tanımları	7
1.3. Tarihsel Süreçte Engelli Bireylere Yönelik Yaklaşımlar	10
1.3.1. Ahlaki (Moral) Model	12
1.3.2. Tıbbi (Medikal) Model	12
1.3.3. Sosyal Model	13
1.4. Engelliliğin Nedenleri ve Gruplandırılması.....	14
1.5. Türkiye’de ve Dünyada Engellilere Yönelik Sayısal Veriler	16
1.6. Sosyal Dışlanma.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

ENGELLİLERE YÖNELİK KAMUSAL POLİTİKALAR VE DAYANAKLARI . 31	
2.1. Engellilere Yönelik Kamusal Politikalar	31
2.1.1. Engelli Bireylere Yönelik İstihdam Politikaları	32
2.1.2. Engelli Bireylere Yönelik Eğitim Politikaları	37
2.1.3. Engellilere Yönelik Sosyal Yardım	39
2.1.4.Engellilere Yönelik Vergi Avantajı.....	40
2.1.5. Engellilere Verilen Bakım Hizmetleri	42
2.2.Engellilere Yönelik Politikaların Değişimi.....	44
2.3. Engelli Haklarının Yasal Dayanakları.....	47
2.3.1. Anayasada Engelli Hakları.....	48
2.3.2. Engelliler Hakkında Kanun.....	49
2.3.3. Diğer Yasal Düzenlemeler	51
2.3.4. Kanun Hükmünde Kararname ile Engellik.....	54
2.4.Engellilere Yönelik Kamusal Politikaların Uluslararası Dayanakları.....	56
2.4.1. Birleşmiş Milletler Tarafından Yapılan Düzenlemeler.....	56
2.4.2.Avrupa Konseyi Tarafından Yapılan Düzenlemeler.....	60
2.4.3.Avrupa Birliği Tarafından Yapılan Düzenlemeler	61
2.4.4.Uluslararası Çalışma Örgütü Tarafından Yapılan Düzenlemeler.....	63
2.5. Avrupa Komisyonu İlerleme Raporlarında Engellik	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENGELLİLERE YÖNELİK SOSYAL İÇERME POLİTİKALARI	67
TÜRKİYE VE DÜNYADAN ÖRNEKLER	67
3.1. Sosyal İçerme Kavramı.....	68
3.1.1. Sosyal İçermenin Tarihsel Gelişimi	69
3.1.2. Sosyal İçerme ve Sosyal Dışlanma Arasındaki Farklılıklar	70
3.2. Sosyal İçerme Politikaları.....	71
3.3. Engellilere Yönelik Sosyal İçerme Politikaları Türkiye ve Dünyadan Örnekler	76
SONUÇ	92
KAYNAKLAR	95

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. ICF'e göre Engellik Sınıflandırma ve Tanımlamaları	5
Tablo 1.2. Tıbbi Model İle Sosyal Model Karşılaştırılması.....	14
Tablo 1.3. Engellilerin Engel Gruplarına Göre Dağılımları	19
Tablo 1.4. Genel Nüfus İçinde Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre En Az Bir Engeli Olan Nüfus.....	20
Tablo 3.1. Bazı Ülkelerde Engelli Sayısı	76
Tablo 3.2. Faaliyet sınırlaması düzeyine göre yoksulluk veya sosyal dışlanma riski nüfus oranı	77
Tablo 3.3. Sosyal Yardımlara Yapılan Toplam Harcama	78
Tablo 3.4. Sosyal Yardımlar Kapsamında Diğer Harcamalar.....	78
Tablo 3.5. Emeklilik Harcamaları	79
Tablo 3.6. Konut uyarlamalarına yapılan harcamalar	80
Tablo 3.7. Engellilere Yönelik Yürürlükte Olan Kota Programları.....	81
Tablo 3.8. Engellilerin istihdamında kotaya uyulması durumunda yapılan teşvikler ve yaptırımları.....	82
Tablo 3.9. Hem kota hem de ayrımcılık yasağı yasalarına sahip ülkeler.....	83
Tablo 3.10. Engelli İstihdam Açığı	86

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Engellilerin Cinsiyete Göre Dağılımı.....	18
Şekil 1.2. Engellilerin Engel Gruplarına Göre Dağılımları	19
Şekil 1.3. Engellilerin Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Dağılımları	21
Şekil 1.4. En az bir engeli olan nüfusun % oranı (3 ve daha yukarı yaş).....	22

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AK	: Avrupa Konseyi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMEHİS	: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme
EUROSTAT	: Avrupa İstatistik Kurumu
ICF	: Fonksiyonlara Göre Uluslararası Sınıflama Sistemi
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
KHK	: Kanun Hükümünde Kararname
SODES	: Sosyal Destek Programı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim Ve Kültür Örgütü
UNİCEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UPIAS	: Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Yeti Yitimi Olanların Birliği
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü

GİRİŞ

21. yüzyılda engellilik, toplumun büyük çoğunluğunu oluşturmaya rağmen toplumdaki sosyal aktörler (aile, kurum, kuruluş vb.) tarafından görmezden gelinmektedir. Bu nedenle toplumsal hayata katılım, istihdam sürecine katılım kısaca insani yaşam şartlarına sahip olunması açısından sınıfsal bir durum halini almaktadır. Engellilik için atfedilen çeşitli sınıflandırmalar da tanımı karmaşık hale getirmekte, bütün ölçüt ve şartları karşılayan engellilik tanımına ulaşmak imkânsız bir hale gelmektedir. Engellilik kavramının tanımlanmasında ve isimlendirilmesinde evrensel ve etkili bir dilin olup olmadığından bahsetmek güçtür. Fakat tanımı ve kavramsal boyutları karmaşık olsa da günümüzde genel yeti yitimi olarak kullanıldığı düşünüldüğünde; doğuştan ya da sonradan kazanılmış nedenlere bağlı çeşitli zihinsel ya da bedensel kayıpların bireyin bağımsız gelişimini sınırlayan bir sınırlılığdır.

Dünyada ve Türkiye'deki temel sorun alanlarından birisi olan engellilerin insan onuruna yakışan bir biçimde toplumda yer alması ile sosyal, ekonomik ve kültürel bakımdan hayatlarını sürdürmeleri açısından önem arz etmektedir. Ülkelerin engellilik konusuna ilişkin geçmişten günümüze değişim uğramış ve medikal açıdan yaklaşımlara ek olarak insan hakları ve hukukun dâhil edilmesiyle kapsamlı bir anlayış ile ele alınmaktadır. Ülkelerin refah seviyeleri ve gelişmişlik düzeyleri, engellilerin toplumdaki yeri vb. faktörlerin sosyal politikalar oluşumunda ve niteliğinde etkisi bilinmektedir. Gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında, Türkiye'nin engelli sosyal politikasının gelişiminin tıbbi, ekonomik, sosyal ve idari açıdan önemli yansımaları olduğu görülmektedir. Bu durumda Türkiye, tıbbi model bağlamında uzun süredir engellilerle karşı karşıya kalmaktadır ve aile, belirleyici olan engelli bakımı ve korunmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Sanayi Devrimi yüzyıldaki teknolojik gelişmelerin günümüzdeki yansımalarına baktığımızda sosyal alanda ciddi bir değişim ve dönüşüm ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönüşümün sonucunda devletler önemli politikalar geliştirmiştir. Engellilere yönelik sosyal politika uygulamasının oluşumunun dört aşamaya ayrıldığı söylenebilir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki ilk aşamada, yapılan politikalarda temel amaç engellilerin özel ve temel eğitim hizmetlerinden olabildiğince geniş bir şekilde yararlandırılmasıdır.

Ayrıca işitme ve görme engellilere özel eğitim kurumları kurulmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonraki ikinci dönemde "tıbbi ve mesleki iyileştirme uygulamaları" önem kazanmıştır. 1919'da Almanya engellilerin istihdamını teşvik etmek için bir kota sistemi uygulamaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki üçüncü dönemde, "engellilerin istihdamı ile çalışma hayatı ve ticari ilişkilerin engelliler özelinde düzenlenmesi" öngörülen sosyal politika uygulanmaya başlanmıştır (Şişman ve diğerleri, 2019, s.156).

Türkiye'de engellilere yönelik sosyal hak ve politikaların geliştirilmesi Batılı ülkelerle karşılaştırıldığında görece geç olduğu görülmektedir. Bu sosyal hak ve politikaların gecikmeli olarak ortaya çıkmasında Türk refah sisteminin özellikleri ve bu bağlamda koruyucu aile yapısı ve sosyal unsurları belirleyici rol oynamıştır. Geleneksel Türk aile ve sosyal yapısı, kültürel, ahlaki ve insani değerler açısından birlik ve korumacılık temel karakterleri arasında yer alır. Engellilerin güvenli ve huzurlu bir şekilde yaşayabilmeleri için aile ortamı kuşkusuz çok önemlidir. Bu bağlamda sosyal devletin bir gereği olarak engelli bireyler, eğitimden sağlığa ve iyileştirme hizmetlerine, ulaşımdan istihdama ve sosyal hayata katılıma kadar siyasi karar alma mekanizmasında rol oynamalıdır. Engellilerin ihtiyaçları, özellikle kendileriyle ilgili sorunların çözümünde birçok alanda engellilere yönelik politikaların oluşturulması gerekmektedir. Bu kapsamda Türkiye'de kamu sosyal destek mekanizması, engellilere yönelik sosyal haklar ve politikalar yakın zamana kadar çok sınırlı düzeyde kalmıştır.

Engelliler, yetersizlikleri nedeniyle normal yaşamın ihtiyaçlarını karşılamak için bazı hizmetlere ihtiyaç duymaktadırlar. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, devletin engellilere yardım etme yükümlülüğünü şart koşmaktadır. Anayasası'nın 61. Maddesi, "Devlet, engellileri korumak ve engellilerin sosyal hayata uyumunu sağlamak için önlemler alır" hükmü ile devlet engellilerin sosyal hayata uyumları için çeşitli düzenlemeler yapma görevini garanti altına almaktadır. Devlet, engellilerin toplumdaki ihtiyaçlarının karşılanmasında sağladığı kamu hizmetlerini sosyal devlet ilkesinin gereklerine uygun olacak şekilde yapmalıdır. Sosyal devletin görevi, tüm insanların insana yakışır bir yaşam sürmesini sağlamak yani herkese ortalama bir yaşam standardı sağlamaktır. Sosyal devlet yeti kaybı yaşayarak normal hayatın gereklerini yerine getiremeyen yurttaşları için hizmetler sunmak en temel vazifelerinden biridir. Devlet bu

vazifesini yerine getirirken insan onur ve haysiyetine uygun şekilde yerine getirirken insan haklarına saygılı olmalıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEZAVANTAJLI BİR GRUP OLARAK ENGELLİLER VE SOSYAL DIŞLANMA

Dezavantaj, insanların ihtiyaçlarının karşılanmasında engellerin çıkması veya karşılanamaması durumudur. Bireyler kaynakların yetersizliği, kaynaklara ulaşamaması, devlet politikaları, kurumsal uygulamalar gibi çeşitli etkenlerle karşılaşılması durumunda ekonomik, sosyal ve kültürel imkânlardan uzak kalabilmektedir (Öcal, 2015, s.3). Dezavantajlı gruplar; iktisadi koşullar, ırk, cinsiyet, etnik, dinsel ve siyasi ilgiler açısından çeşitlilik gösteren bireylerin toplumsal olanaklara erişimde yetersiz kalınması durumunda oluşmaktadır (Özer ve Çolak, 2015, s. 479-491). Dezavantajlı olarak nitelendirilen gruplar, özel olarak korunma ihtiyacı içerisinde olan, sosyal açıdan demografik parametrelere bağlı olarak fiziki, iktisadi, sağlık, psikolojik kültürel ve politik konularda modern hayat şartlarına erişimde kamu mesuliyetinde güvenliğine gereksinim duymaktadırlar. Bu gruplar toplumun genelinin sahip olduğu sağlık, eğitim, istihdam, erişilebilirlik ve bilgi edinme gibi çeşitli imkânlardan faydalanamayan bireylerden oluşur (Çapçioğlu, 2016, s.37). Kadınlar, yaşlılar, işsizler, geçici işçiler ve suç riski altında veya suça bulaşmış gençler ve çocuklar dezavantajlı gruplar olarak tanımlanmaktadır. Bu gruplar; fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel koşullar nedeniyle sosyal faaliyetleri yürütmekte güçlükler ve sosyal hayata katılımında bedeni ve akli dezavantajlarından dolayı aktivite eksikliği durumunda engellilik ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda engele sahip bireyler dezavantajlı bir konumda olmaktadır (Kaynar, 2014, s.4).

Engellilik kavramının tanımlanmasında ve isimlendirilmesinde evrensel ve etkili bir dilin olup olmadığından bahsetmek güçtür. Engelliliğe atfedilen çeşitli sınıflandırmalar da tanımları karmaşık hale getirmekte, bütün şart ve ölçütleri karşılayan engelli tanımına ulaşmak mümkün değildir. Sakat veya özürlü benzeri kelimeler çoğu zaman birbirinin yerine kullanılsa da kavramsal olarak birbirlerine karşılık gelip gelmedikleri hala tartışma konusudur. Ancak, karmaşık tanımlamalara ve kavramsal boyutlara rağmen, günümüzde genel engelliler; kişilerin fiziksel, psikolojik, ruhsal, duyuşsal veya sosyal yetenekleri değişen derecelerde kaybolmakta ve normal yaşamın gereklerine uyum sağlayamamaktadır. Doğuştan veya sonradan meydana gelen çeşitli zihinsel veya fiziksel fonksiyonların kaybı, kişinin günlük yaşamdan bağımsız olarak aktivitelerini gerçekleştirme yeteneğini sınırlar ve sosyal hayata tam olarak katılamamaktadır.

Toplumdaki yaygın inanışın aksine engelliler sadece doğuştan engelli olmamakla beraber hayatın her aşamasında kazalar veya kronik hastalıklar nedeniyle engelli hale gelebilmektedir. Bu nedenle, engellilik sonradan yaşanan kaza veya hastalık sonucu ya da doğuştan ortaya çıkmaktadır (Öztürk, 2011, s.18-20).

1.1. Uluslararası Engelli Tanımları

Dünya Sağlık Örgütüne (World Health Organization, WHO) göre, bedensel bir eksiklik veya engellilik nedeniyle kişinin normal yaşam gereksinimlerini karşılayamaması ve kişinin fiziksel, zihinsel ve ruhsal özelliklerinin belirli bir süre devam eden işlev ve fonksiyon kaybına yol açması durumudur. Engellilik, yalnızca sakatlık ya da hastalık olmamakla beraber psikolojik ve sosyolojik açıdan iyi halin olmamasının yanında karmaşık, dinamik ve çok boyutludur.

WHO'nun onayladığı Fonksiyonlara Göre Uluslararası Sınıflama Sisteminde (The International Classification of Functioning, Disability and Health, ICF) engellilik ve işlevsellik; sağlık koşulları ve bağlamsal faktörler arasında ilişkiyi ele almaktadır. Sağlık koşulları; hastalıklar ve yaralanmalardan oluşurken, bağlamsal faktörler; sosyal tutumlar, mimari özellikler, yasal ve sosyal yapılar, iklim benzeri çevresel dış faktörler dâhil olmak üzere cinsiyet, yaş, başa çıkma biçimleri, sosyal geçmiş, eğitim, meslek, geçmiş ve mevcut deneyim, genel davranış kalıbı, karakter gibi kişisel faktörler de bireyin engelliliği nasıl yaşadığını etkilemektedir. ICF tarafından sınıflandırılan engellilik insan işleyişinin üç seviyesini tanımlar: vücut veya vücudun herhangi bir parçasında işleyişte aktivite ve katılım kısıtlamalarında bozukluğun meydana gelmesidir. Bu nedenle engellilik, bir veya daha fazla düzeyde işlev bozukluğunu içermektedir.

Tablo 1.1. ICF'e göre Engellik Sınıflandırma ve Tanımlamaları

Noksanlık (Impairment)	Vücut fonksiyonunda veya yapısında meydana gelen sapma veya kayıp gibi önemli sorunlardır.
Aktivite Sınırlamaları (Activity Limitations)	Bireyin yürütmeye karşılaşılabileceği zor faaliyetlerdir.
Katılım Kısıtlamaları (Participation Restrictions)	Bireylerin yaşam durumlarına katılımda yaşayabileceği sorunlardır.

Kaynak: (WHO, 2021).

Engelliliğin davranışları ve çevresel faktörlerin etkisi altında geliştiğini kabul eden WHO yayınlamış olduğu Dünya Engellilik Raporu'nda aktivite kısıtlamaları ve katılım kısıtlamaları ve sağlık koşulları ile bireyin çevresel ve kişisel faktörlerini dâhil ederek genel bir kavram olarak tanımlanmıştır (WHO, 2011, s.3-4).

Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu, 1975 tarihli Engelli Kişilerin Hakları Beyanname'sinde engelliliği şu şekilde tanımlamıştır: “Bireylerin sosyal hayatında yapması gerekenleri yapamayacak bir kalıtsal veya sonradan oluşmuş olan fiziksel ve zihinsel yeteneklerindeki herhangi bir kusurdur”.

BM Engelli Hakları Sözleşmesinde ise “toplumda yer alan bütün bireylerin eşit şartlarla etkin biçimde katılım sağlanmasına engel olan uzun süreli zihinsel, fizyolojik ya da algıda bozukluğunu olan bireyleri” engelli olarak kabul edilmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labor Organization, ILO) 1983 senesinde kabul etmiş olduğu, Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdamı Sözleşmesinde yer alan tanıma göre, “engelli”terimi, tanınan bir fiziksel veya zihinsel engel nedeniyle uygun işleri bulma, elde tutma ve terfi etme beklentileri önemli ölçüde azalmış olan bireyleri ifade eder.

Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Yeti Yitimi Olanların Birliği (UPIAS) Engelli tanımı ise bedensel olarak herhangi bir uzuv ya da organın belirli bir bölümü veya tamamında eksikliğin olması durumunda bireylerin çağdaş sivil toplum örgütleri tarafından çok fazla ele alınmaması nedeniyle toplumsal etkinliklerden dışlanmalarının neticesinde mağdur olma durumudur.

Avrupa Konseyi (European Commission, AK) ve üye ülkeleri 1990 senesinde Engelli Çocuk ve Gençlerin Genel Öğretim Sistemi İçinde Kaynaştırılmalarına Yönelik Kararları yayınlamışlardır. Bu karara göre;

“**MADDE 1-** Üye Devletler, kendi eğitim politikalarının çerçevesi içerisinde ve yine kendi öğretim sistemlerini dikkate alarak uygun olan her durumda engelli öğrencilerin genel öğrenim sistemine katılmaları veya katılım teşviki ile ilgili çabalarını gerektiğinde güçlendirmeyi kabul etmişlerdir (Engelli Çocuk ve Gençlerin Genel Öğretim Sistemi İçinde Kaynaştırılmalarına Yönelik Kararlar, md.1).”

“**MADDE 4-** Ayrıca özel eğitim sistemi çerçevesinde geliştirilen beceri ve öğretim yöntemleri, özel eğitim sisteminde özel eğitim almış bireylerin, ihtiyaç sahibi çocuk ve gençlerin yararına ve genel eğitim sisteminin hizmetine sunulmalıdır (Engelli Çocuk ve Gençlerin Genel Öğretim Sistemi İçinde Kaynaştırılmalarına Yönelik Kararlar, md.4).”

Engelli öğrencilerin genel eğitim sistemine katılım sağlamaları ve gereken teşvikin sağlanması ayrıca özel eğitim almış bireylerin ihtiyaç sahibi olanların yararına yönelik hizmeti sağlaması gerektiği ifade edilmiştir.

AK temsilcileri 20 Aralık 1996 tarihinde engellilerinde dâhil edildiği “Fırsat Eşitliği” konusunda karar almışlardır. Alınan kararların içerisinde; “Engelliler de dâhil olmak üzere herkes için eşit fırsat ilkesi, tüm Üye Devletler tarafından kabul edilen ve engellilere yönelik olumsuz ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını ve böylece yaşam kalitelerinin iyileştirilmesini talep eden temel bir değeri yansıtır; ekonomik ve sosyal hayata başarılı katılımlarında, uygun olan yerlerde genel eğitim ve öğretim sistemine katılmalarının önemli bir rol oynayacağına karar verilmiştir.” ifadesi yer almaktadır.

Avrupa Birliği (AB) ise, fiziksel veya zihinsel veya psikolojik yani duyuşsal eksikliklerin bir sonucu olarak, bir eylemin veya fonksiyonun gerçekleştirildiği veya normal olarak kabul edilen bir kişi için bir eylem veya işlevle sınırlı olduğu kişidir. Daha genel olarak, sakatlık sınırlamanın veya beceri ve güç eksikliğinin durumudur. Net bir şekilde ifade edilecek olursa, kişilerin belirli faaliyetlerden yoksun olmaları nedeniyle toplumsal yaşamda atfedilen rolleri yerine getiremeyecek kapasitelerinin olmamasıdır. Engellilik, zihinsel ya da vücut operasyondaki kayıplardan kaynaklanan kısıtlanmaları ifade etmek için kullanılan bir kavram olarak kabul edilir (Şemşit, Uçar ve Yüksel, 2016, s.211).

1.2.Türkiye’de Engelli Tanımları

5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanununun 3. maddesinde konu ile ilgili temel kavramların tanımına yer verilmiştir Buna göre;

“a) Engelli: Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi”

b) Engellilik ölçütü: Uluslararası temel ölçütler esas alınarak hazırlanan ve gerek duyuldukça revize edilen ölçütleri

- c) Hafif engelli: Engellilik ölçütüne göre, hafif engelli olarak tanımlanan kişiyi,
- d) Ağır engelli: Engellilik ölçütüne göre, ağır engelli olarak tanımlanan kişiyi,
- e) Bakıma muhtaç engelli: Engellilik sınıflandırmasına göre resmi sağlık kurulu raporu ile ağır engelli olduğu belgelendirilenlerden, günlük hayatın alışılmış, tekrar eden gereklerini önemli ölçüde yerine getirememesi nedeniyle hayatını başkasının yardımı ve bakımı olmadan devam ettiremeyecek derecede düşkün olan kişileri ifade etmektedir ”.

Türkiye’de yapılan Özürlüler Araştırmasında (2002: 10) yapılan engelli tanımı şu şekildedir; Doğuştan ya da sonradan ortaya çıkan bedensel, ruhsal, işlevsel, sosyal ve duyuşal yetilerinde kayıpların yaşanması sonucunda normal hayatın gereklerini yerine getirmekte zorluk yaşayan bireylerdir.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2021), engellileri şu şekilde tanımlamıştır: sonradan ya da doğuştan ortaya çıkan ve yetilerinde kayıpların meydana gelmesiyle fiziksel, algısal ve duyuşal eksikleri olan bireylerdir.

Türkiye İş Kurumu (TÜİK) ise bireylerin bedensel, ruhsal, sosyal ve zihinsel yetilerinin farklı derecelerde kayıp yaşaması sebebiyle çalışma gücünden en az yüzde kırkıdan yoksun olduğunu belirli sağlık kuruluşlarınca belgeleyerek istihdamda yer alabilecek durumda olan bireyleri engelli olarak tanımlamaktadır (Türkiye İş Kurumu Aktif İşgücü Hizmetleri Yönetmeliği, md.3).

Engellilik tanımının yanı sıra engellilik türleri de sosyal yaşamda ihtiyaçların değerlendirilmesinde bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Engel türlerinin kaynaklarına baktığımızda farklı sınıflandırmalar görülmektedir. Bu sınıflamaları şu şekilde ele almak mümkündür:

- Ortopedik engellilik; kas ve iskelet sistemindeki fonksiyon kaybı ve eksiklik, uzuvlarda kısalık ve omurgalarda çeşitli genetik bozukluklar, spastikler, spina bifida, kemik hastalığı ve serebralis bu gruba girmektedir.
- Görme engellilik; gözlerde kısmi ya da tamamen görme işlevinin yitirilmesidir. Ek olarak gece körlüğü, göz protezi kullanma, renk körlüğü gibi hastalıklar da bu gruba girmektedir.
- Konuşma ve işitme engelliliği; bir sebebe bağlı olarak konuşamama ya da konuşmanın akıcılığında, ifade edilmesinde ve akıcılıkta ses bozukluklarının olmasıdır. Yani işitme kaybının olmaması durumunda konuşma yetisinin

olmaması, gırtlaklı alınanların konuşmak için alet kullanması, kekemelik, afazi, dil-dudak-damak-çene yapısında bozukluk bu gruba girmektedir.

- Zihinsel engellilik ise; bireylerin zihinsel yetilerinin yaş ortalamasının altında olması ve buna bağlı olarak gelişimsel dönemde ortaya çıkan, uyumsal davranışlarda görülen yetersizliğe ilaveten genel zekâ fonksiyonları açısından normalin altında olma durumudur (Türkiye Özürlüler Araştırması, 2002, s.11).

Bu tanımların ötesinde, kişinin çalışma yeteneği ve yaşam fonksiyonları kronik bir hastalık nedeniyle daimi olarak tedavi gerektirmesi durumu yaşamın herhangi bir aşamasında, kısa veya uzun vadeli sağlık sorunlarının sonucu olabilen bir engellilik arz eden kan hastalığı, kalp-damar hastalığı, solunum sistemi hastalıkları, sindirim sistemi hastalıkları, idrar yolları ve üreme organları hastalıkları, cilt ve cilt hastalıkları, kanser, endokrin ve metabolik hastalıklar, zihinsel davranış bozuklukları, sinir sistemi hastalıkları gibi hastalıklar da engellilik tanımına dâhildir (Türkiye Özürlüler Araştırması, 2002, s.11).

5378 sayılı Engelliler Hakkındaki Kanun ile Türk hukukunda engelli birey, Kanunda değişiklik yapılarak yeniden tanımlanmıştır. Buna göre engelli birey, doğuştan ya da sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşal ve toplumsal kabiliyetlerini muhtelif derecelerde kaybetmesi sebebiyle sosyal yaşama ahenk sağlama ve günlük ihtiyaçlarını karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, iyileştirme, danışmanlık ve yardımcı hizmetlerine gereksinim duyan şahıs olarak tanımlanmıştır. Bunun haricinde ismi geçen Kanun, engellilik ölçütünü uluslararası temel ölçütler esas alınarak hazırlanan ve gerek duyuldukça revize edilen ölçütler olarak tanımlamaktadır. Hafif engelli bireyi engellilik ölçütüne nazaran hafifçe engelli, ağır engelli bireyi ise engellilik ölçütüne nazaran ağır engelli şahıs olarak tanımlamaktadır. Yapılan bu ağır ve hafif engelli ayırımında engellilik ölçütü, vücut fonksiyonlarının %50'nin üzerinde bir kaybın olması halinde engelliler içinden; beslenme, giyinme ve yıkanma benzeri biçiminde öz bakım becerilerini yerine getirmede, kendi başına hareket etmede ya da bu becerileri başkalarının yardımı olmaksızın gerçekleştiremeyeceğine tıbbi olarak karar verilen şahıs olarak tanımlamaktadır (Sınıflandırması ve Engellilere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik, md.5).

Türk hukukunda, ağır engelliler ile hafif engelliler arasındaki ayırımın kanunda tanımlanmak yerine yönetmelikte belirtildiğini görülmektedir. Buna karşılık, bedensel

işlev kaybı oranına göre bu tanım ve düzenlemelerde zihinsel ve zihinsel engelliler grubunda değerlendirilen ruhsal bozuklukların yeri görece netliğini korumaktadır. Ancak günümüzde engelliliğe yol açan ruhsal bozuklukların, vücudun bir organı olan beyinde kazanılmış biyolojik hasardan kaynaklandığı ve bu gruptan tanım gereği dışlanamayacağı açıktır. Öte yandan, sakatlayıcı akıl hastalıklarının doğası ve en azından bazılarının epizodlar arasında tam ve kalıcı bir hasar göstermesi gerçeği nedeniyle, özel düzenleme gereklidir. Örneğin, majör depresyon, mani veya şizofreniden kaynaklanan sakatlık kararsız olabilir, ancak artabilir veya azalabilir. Diğer bir deyişle, manik depresif dönemde olan ağır engelli birey, atak bittikten sonra normal yeteneklerine dönebilir ve kişi yaşayacağı tüm ataklar sırasında ihtiyacını tek başına gideremeyecek şekilde bağımlı hale gelebilir. Diğer taraftan, kısmen veya tamamen klinik iyileşme durumunda bile, önceki ruhsal hastalığın neden olduğu sosyal damgalamaya bağlı olarak, birey, olası sosyal koşullara bağlı olarak ait olduğu toplumdan tamamen dışlanabilir ve engelliliğini devam ettirebilir (Koray, 2008, s.150).

Engellilik çok yönlü ve imajiner bir yapıya sahip olduğundan engellilik ve engellilik kavramlarının genel kabul görmüş tanımlarını yapmak zorlaşmaktadır. Engelli, iktisadi, siyasi ve tıbbi yönleri dâhil olmak üzere birçok farklı açıdan tanımlanabilir. Bu tanımların birleştirilmesi ve uyumlaştırılması ihtiyacı, sağlık sektörünün yanı sıra iktisadi, toplumsal ve siyasi gibi çeşitli alanlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu gereksinim, toplumsal yapının sosyal politika ile bağını ve iletişimini netleştirmek için de önemlidir. Bir kişinin belirli bir bağlamda tıbbi olarak engelli olduğu belirlenirse, örneğin idari hizmet gibi diğer bağlamlarda engelli olarak kabul edilmezse çeşitli zorluklar ortaya çıkabilir. Örneğin, fonksiyonel bozukluklar nedeniyle tıbbi tedavi ve iyileştirme hizmeti alan ancak kurum veya devlet tarafından sağlanan çeşitli sakatlık yardım ve yardımlarından yararlanamayan bir kişi bu duruma örnek olabilir (Altman, 2001, s.98).

1.3.Tarihsel Süreçte Engelli Bireylere Yönelik Yaklaşımlar

Tarihin ilk zamanlarından beri toplumların engelli kişilere yönelik tavırları, engellilere yönelik sağlık ve eğitim faaliyetlerini büyük oranda etki etmiştir. Tarihin gelişimi içerisinde toplumların engelli bireylere yaklaşımı değişkenlik göstermiştir. Bu anlamda bilim, teknoloji ve kültürel gelişmelere paralel olarak olumlu anlamda bir değişimin olduğu da görülmektedir. Dolayısıyla 20. yüzyıldan beri süre gelen engelli

politika tartışmalarının ana konusu olmuştur. 1960 ve 1970 yıllarda sosyal ve ekonomik açıdan desteklemeleri doğrultusunda politikalar geliştirilmiştir. Bu politikaların bu şekilde engellinin yararına dönüşmesi tabii ki modern engelli hareketinin politik ve refah mücadelelerinin yoğun çabaları sonucu oluşmuştur. 1980'lerin sonundan bu yana engelli bireyler bir araya gelerek fırsat eşitliği sağlanmasıyla engelli bireylerin enternasyonalı altında uluslararası düzlemde örgütlenmişlerdir (Çarkçı, 2011, s.20).

Dünyada çeşitli ülkelerin örgütlenmesiyle engellilerin haklarının savunulması için temsilcilikler oluşturmuşlardır. Anlaşılacağı gibi engelli örgütlerin talepleri sosyal politikaların hem içeriğine hem de oluşmalarına etki ederek devletlerin bu konulara odaklanmalarını sağlamışlardır. Engelli örgütlerin kararlı tutumu engellilerin politikalar belirlemede rol almalarını sağlamış, yardım verilecek veya edilecek biri olarak değil insan onuruna yakışır hakları gözetilen politikalar güçlü bir şekilde savunulmuş oldu. En önemli olgu ise engellilerin artık kendi refah çözümlerine katılarak engellilerin günlük yaşamında tercih hakkı elde etmelerinin sağlanmış olmasıdır (Seyyar, 2008, s.2-3).

Engelli örgütlerin haklı talepleri hem politikaları etkilemişler hem de politikalara yön vermişlerdir. Bu talepleri doğrultusunda erişilebilir bir dünya yaratma istekleri ve ulaşılabilir bir çevre oluşturma çabaları, makul ve haklı taleplerin sağlanması kaçınılmaz bir hal almıştır. 1960 yıllarında sosyal hareketlilik çerçevesinde özellikle savaş sonucunda engelli nüfusun artması sonucunda engelli hakları hareketi ortaya çıkmaya başladı. Engelliler aktör olma yolunda özellikle üzerinde durdukları nokta engelli kişilerin kimliği, deneyimleri ve haklarını vurgulayan bir engellilik hareketi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla engelli hakları hareketi engelli insanlara olan baskılara bir tepki olarak ortaya çıktı. Bu hareketliliği ortaya çıkaran sebepler ise yadsınan vatandaşlık, onlara ayrılan kaynakların yetersizliği, toplumda saygı ve itibar görme istekleri olarak belirtilebilir (Burcu, 2015, s.170).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer alan; "İnsan olmak kendi başına bir ayrıcalıktır. Bu anlamda bu ayrıcalık özellikleri ne olursa olsun tüm insanlar tam ve eşit haklara sahiptirler" şeklindeki ifade engelli haklarının temelini teşkil eder. Bunun bir sonucu olarak 2006 yılında Engelli Haklarına İlişkin BM Sözleşmesi uluslararası düzlemde benimsemiştir. Anlaşılacağı gibi Engelli Hakları Hareketinin gayesi engelli bireylerin özel alan ve kamusal alanda ayrımcılıkla karşı karşıya kalmaması gerektiğini,

insan onuruna yaraşır şekilde yaşama hakkına sahip olduklarını vurgulamaktadır (Burcu, 2015, s.173).

Özellikle sosyal politikalar hazırlanırken toplumun tamamına yönelik bir yaklaşım içermelidir. Sosyal yapıyı oluşturan bireylerin dışlanma ile karşı karşıya kalması ile ortaya çıkan sorunların çözüme kavuşturulması imkânsız bir hal almaktadır (Arıkan, 2002, s.3). Bu nedenle engelliliğin sınıflandırılması sürecinde nasıl bir modeli benimsediği bu süreçlerin nasıl zemin hazırladığı üzerine durulmuştur. Tarih boyunca engellilere yönelik yaklaşımlara bakıldığında, toplumsal yapının engellilikle ilgili olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda üç temel yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar; Ahlaki, Tıbbi, Sosyal ve İnsan Hakları modeli olarak adlandırılmaktadır (Özgökçeler ve Alper, 2010, s.34).

1.3.1.Ahlaki (Moral) Model

Ahlaki model, engelliğin tarihsel sürecinde yer alan ilk yaklaşımdır. Bu yaklaşım, orta çağ döneminde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde engelliler toplumdaki dışlanmış ve suçlu olarak kabul edilerek öldürülmüştür. Ahlaki modelde kişilerin günahlarının bedeli olarak engelli oldukları düşünülmüş ve bu sebepten ötürü utanç içinde yaşamak durumunda kalmışlardır (Burcu, 2015, s.23). Yaklaşımın esas fikrinin ahlaksal olarak depresyon ve günahların bedeli olduğu söylenebilir (Özgökçeler ve Alper, 2010, s.35).

1.3.2.Tıbbi (Medikal) Model

1800'lü yıllarda yaşanan teknolojik gelişmelerin etkileri ile bireylerde fiziksel veya zihinsel bozuklukların ortaya çıkmasıyla tıbbi yaklaşım engelliliğin kişilerden çok engelle odaklanmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır (Arıkan, 2002, s.13). Engeli esas alan bu yaklaşımda engellilerin üretimden uzak tutularak işgücü özelliğini taşımadığı düşünülmüştür. Medikal model olarak da anılan bu yaklaşım insan haklarının esaslarına aykırı olarak değerlendirilmekte ve engelliler için tıbbi destek ile yardıma gereksinimi olduğuna dair kanıtlara varılmaktadır (Okur ve Erdugan, 2010, s. 251-252).

Medikal modelde engelli kişi, eksiliği nedeniyle kendini yetersiz hissetmesi sonucunda ortaya çıkan uyum sorunu ile kendilerini başarısız hissetmektedir. Modelin ana teması, atfedilen sosyal rolleri içselleştirerek yaşadıkları her problemin engellerinden

kaynaklandığını düşündüklerinden kendilerine pasif bir kimlik yükledikleri vurgulanmaktadır (Okur ve Erdugan, 2010, s.253).

1.3.3. Sosyal Model

1950 yılından sonra engelliliğin sadece tıp açısından değerlendirilmemesi gerektiği ve eğitim alanında gelişmelerin yaşanmasıyla sosyal çözülmenin yaşandığı sosyal modele geçilmiştir. Sosyal modelde, tıbbi modelin yetersiz kaldığı düşüncesinin anlaşılması üzerine yenilenme sürecine ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle I. ve II. dünya savaşlarının yaşanmasıyla engelli bireyler artmıştır (Özgökçeler ve Alper, 2010, s.38). Modelin dayandığı temel esas, tıbbi modelin tam tersi yöndedir. Yani tıbbi model engelliliğe “ayırım”, “farklılık” ekseninde bakarken toplumsal modelin “bütünleşme” ve “kaynaşma” kavramları üstünde durduğu vurgulanmaktadır (Arıkan, 2002, s.15).

Literatürde toplumsal modelin, engelli ferdin kendisinin değil; topluluk arasında kendisine dikte edilen engellerin onun için “handikap” meydana getirdiğini savunduğu ve bu modelin engelli fertleri toplumsal hayata dahil etmeye odaklandığı belirtilmektedir (Özgökçeler ve Alper, 2010, s.39). Bu modelde asıl olan mani durumunun topluluğun koyduğu engellerden kaynaklandığı, bu engellerin de ayrımcılık ve önyargıyla şekillendiği belirtilmektedir (Arıkan, 2002, s.16). Bir başka deyişle, öteki yaklaşımlardan değişik olarak engelliliği, etik bir çöküntü ya da biyolojik ve patolojik sebeplerin bir kararı olarak değil; çevresel etmenleri de dâhil ederek toplumsal açıdan ele aldığına dikkat çekilmektedir. Toplumsal yaşamda eşitlik ilkesi temelinde engellilerin var olmalarını öngören toplumsal model yaklaşımının, tarihsel süreçte engellilerin ekonomik yetersizliklerine vurgu yaptığını ve çalışma, eğitim, sağlık, toplumsal emniyet şeklinde toplumsal hakların sağlanması ve bu haklara erişebilmeleri açısından lüzumlu yasal, politik ve yönetsel önlemlerin alınmasına odaklandığını vurgulamaktadırlar. Ayrıca engellilerin haklarının tanınması ve toplumsal ve ekonomik eşitliği sağlamaya yönelik bir sosyal savaşım zemini oluşturulması, toplumsal ve ekonomik standartların iyileştirilmesi için devletten lüzumlu fiil ve düzenlemelerin yapılmasının istendiği de eklemektedirler (Okur ve Erbil Erdugan, 2010, s.39-40).

Tablo 1.2. *Tıbbi Model İle Sosyal Model Karşılaştırılması*

Engelliliğin tıbbi modeli;	- Sosyal model paradigması;
- Patoloji eğilimlidir.	- Sistemik ve sosyal bir açıya sahiptir
- Engelliliği gelişimsel eksiklikler olarak değerlendirmektedir.	- Yaşam sürecini temel almaktadır.
- Engelli bireylerin ailelerini zorluklardan dolayı yüksek risk altında kabul eder.	- Engellilik değişen bir dönem olarak kabul ederler.
- Ağırlıklı olarak intrapsişik ya da intrakişisel parametreler üzerinde yoğunlaşır	- Sağlık ve sabır temel parametresidir.
-Engelin başlangıç noktasına ve yoğunluk derecesine odaklanır.	-Engelin kronik sürecine odaklıdır.
- Engelliliğe yönelik alıştırmalar ve iyileştirme kavramlarını kullanır.	- Engellilik etiği ve normlarına değer verir.
- Engelli olmayan bireylerle karşılaştırma yapmak için ana normları kullanır.	- Araştırma döneminde işbirliği yaparlar.
- Biz ve onlar misyonu vardır.	- Engelliliğin ana sorunları sosyal, politik, ekonomik ve hukuki alanlarda araştırma yaparlar.
	- Engelli bireylerin sivil haklarının verilmediği inancı üzerine şekillenmektedir.
	- Kamu politikası, mevzuat ve sistematik program değişikliğinde engellilik sorunlarını iyileştirmenin yollarını araştırır.

Kaynak: (Meşe, 2014, s.86).

1.4.Engelliliğin Nedenleri ve Gruplandırılması

Engelin ortaya çıkması zamansal olarak farklılık göstermesine göre ele alınmaktadır. Engelli kalınmasına neden olan faktörler; doğum öncesi ve sonrası olarak iki kısımda incelenmektedir. Bu kapsamda (Akardere, 2005, s.42-43):

- Doğum ile ortaya çıkan engellilik; doğum öncesinde, anne ve babaya bağlı olarak genetik bozukluklardan meydana çıkmaktadır. Sigara ve alkol kullanımı, kaza ve beyin sarsıntıları, genetik yatkınlık, doğum sayısının

fazla olması, yetersiz beslenme ve şeker hastalığı gibi nedenler sonucunda engelli çocuklar doğmaktadır.

- Doğum sonrası hastalık, kaza vb. nedenlerle ortaya çıkan, hormonal anormallikler ve çocukların beyin gelişimini etkileyen yapısal bozukluklar, kızamık ve menenjit gibi ateşli hastalıklar, beyin hasarı, kazalar, zehirlenmeler, çocukta yetersiz beslenme, bulaşıcı hastalıklar, çocuklarda ruhsal bozukluklar, olumsuz çevre koşulları, dil edinimi sonrası çocukluk çağı travmaları, duygusal ve sosyal nedenler, çevresel kusurlar ve travmalar doğumdan sonraki nedenlerden bazılarıdır.

Türkiye'de engelliliğin tanımına ilişkin düzenlemeler çeşitli kanun ve yönetmeliklerle oluşturulmuştur. Bu çevre içinde genel olarak engelliler; değişen derecelerde fiziksel, zihinsel, ruhsal, duysal ve sosyal kapasitelerin doğuştan veya sonradan kaybı; dolayısıyla çevresel tutumlar ve koşullar, onların topluma tam ve etkin eşit katılımlarını sınırlar; sosyal hayata uyum sağlamakta ve günlük ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan engelli bireylere yönelik bakım, koruma, iyileştirme, danışmanlık ve destek hizmetleri; toplam vücut fonksiyon kaybının en az yüzde kırk olduğu bir sağlık raporuna kaydedilenleri içerecek şekilde bir tanım yapılmıştır (Şişman, 2012, s.71-73). Yapılan bu tanımlamalar ışığında engelli gruplarını şu şekilde sınıflandırmak mümkün olabilmektedir. Bunlar:

- Kronik hastalıklar: Sürekli bakım ve tedavi gerektiren, insanın çalışma ve fonksiyonlarını engelleyen hastalıklar, kan, solunum sistemi, kardiyovasküler, üriner ve üreme sistemleri, kanser, cilt ve cilt hastalıkları, metabolik ve endokrin hastalıklar ve nöropsikiyatrik sistem hastalıklarıdır (Atıcı, 2007, s.18).
- Görme engelliler: Tam veya kısmi görme kaybı veya görme bozukluğu olanlar, renk körlüğü ve gece körlüğü olanlar, takma göz kullanan ve bakıma muhtaç kişiler bu gruba dâhildir (Atıcı, 2007, s.15). Körlük, gerekli tüm düzeltmeler yapıldıktan sonra en geniş görme alanının çapının 20 dereceden az olması durumu olarak tanımlanır. Zayıf görme, tüm düzeltmelerden sonra bulanık görme, yakın veya uzak görme, renk körlüğü, tünel görüşü gibi sorunları içerir (Demircioğlu, 2011, s.1).
- İşitme engelli: Kişilerde çeşitli derecelerde tam veya tama yakın işitme kaybı vardır. Sağır hale gelen sağır kişiler, sesleri duyamadıkları için iletişim sorunları

yaşarlar ve temel ihtiyaçlarını görebilmeleri için özel eğitim ve iletişim becerilerine ihtiyaçları vardır (Atıcı, 2007, s.13).

- Ortopedik engelliler: sinir sistemi hastalık, kaza veya genetik nedenlerle hasarlanarak vücudun eller, bacaklar ve kollar gibi farklı bölgelerinde fonksiyon kaybına neden olur. Ortopedik sakatlık grubuna vücut malformasyonları, kemik hastalığı, kas güçsüzlüğü, serebral palsi, felç, plastisite ve spiroketleri olan hastalar dâhil edilmiştir (Atıcı, 2007, s.13).
- Konuşma engelli: Bu gruptakiler, işittiği halde konuşmada güçlük çekenler, gırtlaklı alınanlar, kekeleyenler, konuşmak için alet kullananlar, dilin yapısal bozukluğu nedeniyle konuşma gücünü çekenler, afazi ve çene-ağız hastalığı dil bozuklukları olarak sınıflandırılır. Konuşma hızı bozukluğu, konuşamama veya konuşma akıcılığında azalma olarak kabul edilmektedir (Atıcı, 2007, s.17).
- Zihinsel engelliler: Karar veremeyen, düşünemeyen, iş yapamayan, duygularını ifade edemeyen ve aynı yaştaki diğer bireylere göre sosyal ilişkiler kuramayan kişilerdir (Atıcı, 2007, s.18).

1.5. Türkiye’de ve Dünyada Engellilere Yönelik Sayısal Veriler

WHO’nun verilerine göre, dünyada 1 milyar engelli vardır. Bu nedenle dünyanın “en büyük azınlığı” olarak kabul edilirler. Birleşmiş Milletler Kalkınma Raporu’na göre engellilerin önemli bir bölümü gelişmiş ülkelerde yaşamaktadırlar. OECD ülkelerinde 20-34 yaş grubundaki engellilerin oranı %6 iken 35-49 yaş grubunda %12, 50-64+ %24’tür. AB’de 15-64 yaşındaki temel işleyiş sorunu yaşayan engelli sayısı 44 milyon iken, kalıcı sağlık sorunları nedeniyle iş imkânları kısıtlı olan engelli sayısı ise 35 milyondur (Dünya Engellik Raporu, 2011, s.49).

Bu kapsamda, idari kayıtlara dayalı kapsamlı bir örneklem araştırması olarak tasarlanan Nüfus ve Konut Sayımı, 2011 yılında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından ve aynı zamanda AB Üye Ülkeleri ile birlikte gerçekleştirilmiştir. Türkiye genelinde engellilerin illere göre dağılımını tahmin eden 2011 Nüfus ve Konut Sayımı en güncel çalışmadır. Araştırmaya göre, il adres kayıt sisteminden (ADNKS) elde edilemeyen nüfus verilerininin sağlanması amacıyla 3 Ekim - 31 Aralık 2011 tarihleri arasında yaklaşık 2,2 milyon hanede aile anketi yapılmıştır. Alanlar örnekleme yoluyla

seçilmiş ve ajansın yerleşim yerlerinde yaşayan tüm insanlar tam sayım yöntemi ile sayılmıştır. TÜİK tarafından 2011 yılında yapılan Nüfus ve Konut Sayımı ile Türkiye genelinde hanelerin yaklaşık %1'inden bilgi toplanmıştır. Yaklaşık 9 milyon kişi ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Çalışmanın sonuçları Temmuz 2013'te yayınlanmıştır. Dünya genelinde engellilik tanımlarının ve sınıflandırma sistemlerinin gelişimine bağlı olarak, veri toplama kriterleri engelli profillerine ilişkin Türkiye'de bir değişiklik göstermiştir (Aile ve Çalışma Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2021, s.3).

Veri toplama kriterlerine uygun olarak toplanan veriler, hizmetlerin veya programların normal işleyişinin ve idari kayıtlarının bir parçasıdır. Buna bir örnek, hizmet talep formlarında yer alan bilgilerdir. Bu kayıtlardan elde edilen verilerin yanı sıra hizmetlerin detayları ve engelli hizmetlerine erişenlerin özellikleri hakkında da bilgi vermektedir. Engelli sayısı idari kayıtlarla belirlenmektedir. Engellilere yönelik politika geliştiren kurumlar için idari kayıt büyük önem taşımaktadır (Aile ve Çalışma Bakanlığı, Engelliler ve Yaşlılar İstatistik Bülteni, 2021, s.1415).

Engellilik veri toplama aracı, WHO tarafından geliştirilen, Washington Grubu'nun tavsiyelerine dayalı olarak geliştirilen, sahada çalışan ve sayımlar ve çalışmalar için bir dizi engelli anketi geliştiren Uluslararası İşlevsellik, Engellilik ve Sağlık Sınıflandırmasına (ICF) göre geliştirilen engellilik veri toplama aracı Yaşlanma Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından derlenmiştir. Bahsi geçen anket ayrıca, engelli bireylere ilişkin veri ihtiyacına cevap vermek amacıyla, sağlık panelinin kurum ve kuruluşlardaki engellilere ilişkin raporuna dayalı olarak Bakanlığımız kuruluşu olan "Ulusal Özürlülük Veri Sistemi"nde oluşturulmuştur (Aile ve Çalışma Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2021, s.3, 15).

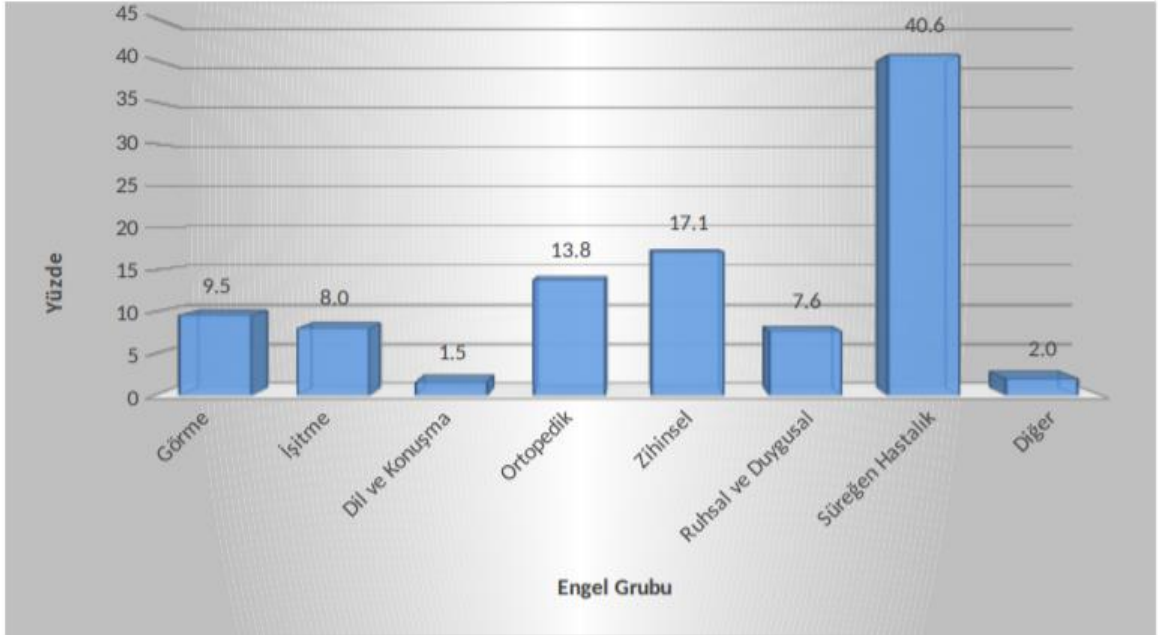
Şekil 1.1. Engellilerin Cinsiyete Göre Dağılımı (Aile ve Çalışma Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2021, s.13).

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nden elde edilen bilgilere göre Türkiye'de ikamet eden nüfus, 31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla bir önceki yıla göre 459 bin 365 kişi artarak 83 milyon 614 bin 362 kişiye ulaşmıştır. Erkek nüfus 41 milyon 915 bin 985 kişi olurken, kadın nüfus 41 milyon 698 bin 377 kişi oldu. Diğer bir ifadeyle toplam nüfusun %50,1'ini erkekler, %49,9'unu ise kadınlar oluşturmuştur. Türkiye'nin yıllık nüfus artış hızı 2019 yılında binde 13,9 iken, 2020 yılında binde 5,5 olmuştur. Ulusal Engelli Veri Sisteminde kayıtlı ve hayatta olan engelli sayısı; 1.414.643'ü erkek, 1.097.307'si kadın olmak üzere 2.511.950' dir. Ağır engeli olan kişi sayısı 775.012'dir.

Tablo 1.3. Engellilerin Engel Gruplarına Göre Dağılımları

Engel Grubu	Kişi Sayısı	Oranı (%)
Görme	215.076	9,53
İşitme	179.867	7,97
Dil ve Konuşma	33.686	1,49
Ortopedik	311.131	13,78
Zihinsel	385.313	17,07
Ruhsal ve Duygusal	170.927	7,57
Süreçen Hastalık	917.259	40,63
Diğer	44.248	1,96

Kaynak:(Aile ve Çalışma Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2021: 14-15).

Şekil 1.2. Engellilerin Engel Gruplarına Göre Dağılımları (Aile ve Çalışma Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2021, s.16).

Bireyler engel grubuna göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmanın verilerine göre ise, görme engeli olan yaklaşık %10 oranıyla 215 bin kişi bulunmaktadır. İşitme kaybı yaşayan bireyler ise yaklaşık %8 oranındadır. Dil ve Konuşma engeline sahip bireyler ise yaklaşık %2 oranındadır. Zihinsel ve ortopedik engel grubunda yer alan

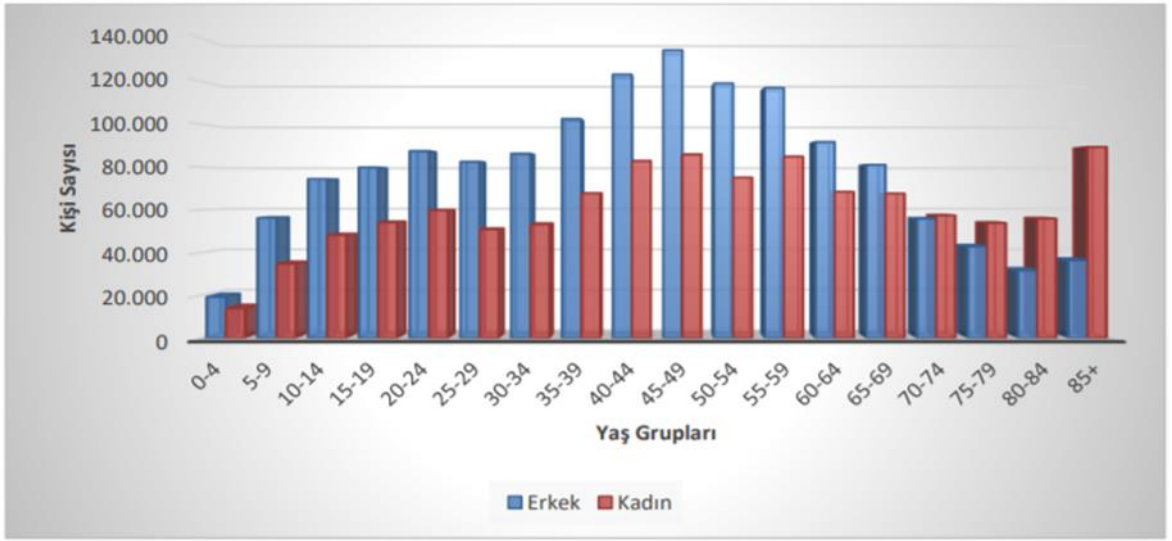
bireyler ise %31 oranıyla süreğen hastalıktan sonra ülkemizde en çok görülen engel grubunda yer almaktadır. Kronik hastalık olan yani süreğen hale gelmiş hastalıklar ise Türkiye’de en çok görülen en çok görülen engel grubudur.

Tablo 1.4. Genel Nüfus İçinde Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre En Az Bir Engeli Olan Nüfus

Yaş Grupları	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	19.304	13.881	33.185
5-9	56.267	34.792	91.059
10-14	74.525	48.282	122.807
15-19	79.897	54.181	134.078
20-24	87.544	59.814	147.358
25-29	82.604	50.870	133.474
30-34	86.314	53.293	139.607
35-39	102.437	67.865	170.302
40-44	123.124	82.976	206.100
45-49	134.400	85.994	220.394
50-54	118.951	75.202	194.153
55-59	116.897	84.962	201.859
60-64	91.731	68.522	160.253
65-69	81.101	67.703	148.804
70-74	55.913	57.412	113.325
75-79	42.871	53.899	96.770
80-84	31.629	55.967	87.596
85+	36.374	89.420	125.794

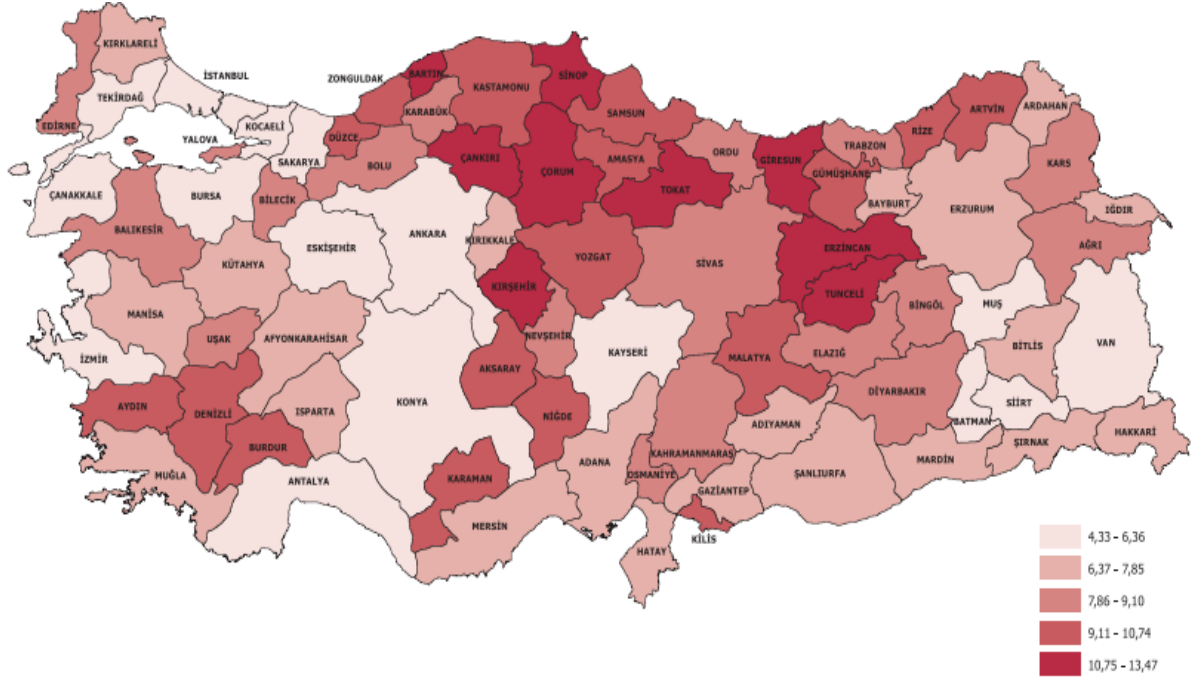
(Kaynak: Aile ve Çalışma Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2021, s.16)

2008 yılından bu yana Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), tarafından bireylerin genel sağlık durumlarını ortaya çıkarmak ve sağlık endeksi bilgilerini toplamak için Avrupa İstatistik Servisi (Eurostat) yöntem bilimine göre sağlık araştırması yapılmaktadır. Bu araştırma iki yılda bir olmak üzere kalkınma göstergelerinde önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada 15 yaş ve üzeri bireylerin genel sağlık durumları, kronik hastalıkları, günlük aktivitelerini yerine getirebilmeleri, kişisel bakımları, sağlık hizmetlerini kullanmaları, ilaç tüketimleri, aşıları ve ölçüleri, boy ve kilo değerleri, sigara ve alkol tüketimi ve daha birçok değişken mevcuttur. Araştırmadan görme/işitme sorunu olanlar, yürüyemeyenler/merdiven inip çıkamayanlar, öğrenme/hafıza güçlüğü çekenler, kendini gerçekleştirmede güçlük çekenler gibi engellilik ve yaşlılıkla ilgili göstergeler elde edilmiştir (Kaynak: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2021, s.9).

Şekil 1.3. Engellilerin Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Dağılımları (Aile ve Çalışma Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2021, s.18).

Nüfus ve Konut Araştırması sonuçlarına göre, en az bir engeli olan 3 ve yukarı yaştaki nüfusun oranı %6,9 (4.876.000 kişi)'dur. Erkeklerde %5,9 olan bu oran kadınlarda %7,9'dur. Yaş grubu arttıkça en az bir engeli olan nüfus oranının artma eğiliminde olduğu görülmektedir. 35-39 yaş grubundan itibaren en az bir engeli olan kadınların oranı erkeklerden yüksektir. Engelli çocuklarda ise, 0-4 yaş grubunda toplamda 33.185, 5-9 yaş aralığında ise 91.059, 10-14 yaş aralığında ise 122.807, 15-19 yaş aralığında ise 134.078'dir. Verilerden elde edilen sonuçlara göre, çocuklarda engellilik yaş aralığında yaşanan artışa göre artmaktadır.

Şekil 1.4. En az bir engeli olan nüfusun % oranı (3 ve daha yukarı yaş) (Aile ve Çalışma Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2021, s.8).

Engelli oranlarının Erzincan, Tunceli, Tokat, Çorum Sinop, Bartın, Çankırı ve Kırşehir bu illerde daha fazla olduğu yukardaki haritada görülmektedir. Devlet Planlama Teşkilatının yapmış olduğu Türkiye’deki illerin gelişmişlik düzeyleri, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre belirlenmektedir. Bu kapsamda engelliğin yoğun olarak yaşandığı yerler 4. ve 5. derecelerde yer alan illerdir.

1.6.Sosyal Dışlanma

Geniş ve karmaşık doğası nedeniyle, sosyal dışlanma kavramının tek bir tanımı yoktur. Bireylerin ekonomik durumu ve gelir düzeyi, sosyal dışlanmayı tanımlamada ve belirlemede önemli faktörlerden biridir. Ancak ekonomik durum ve gelir düzeyi sosyal dışlanmayı belirlemek için yeterli değildir. Sosyal dışlanmanın tanımı ve tespiti için siyasi, kültürel ve sosyal koşulların yanı sıra ekonomik durum ve gelir düzeylerinin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Sosyal dışlanma kavramını anlamak ve farklı yaklaşımların verdiği tanımları bilmek önemlidir. Bu tanımlar sosyal dışlanmanın hem farklı yönlerini hem de ilgili alanları göstermektedir (Özgökçeler ve Bıçkı, 2010, s. 220).

Sosyal dışlanma, sosyal, ekonomik, politik, yasal ve daha birçok yönden objektif olurken, sübjektif yargılara açık karmaşık bir süreci vurgulamaktadır. Genel olarak bu

kavram, belirli kişi veya grupların belirli nedenlerle temel sivil eylemlere katılamamaları ve toplumsal katılım döneminde yaşamadan kısmen veya tamamen toplumdan dışlanmaları durumunu ifade etmektedir. Sosyal dışlanma kavramı, sosyal bütünleşmenin karşıtı olarak değerlendirildiğinde, toplumla bütünleşme ve fırsatlara erişimin engellenmesi, toplum ve çevre ile bağların koparılması, medeni haklardan (siyasi, ekonomik) yoksun bırakılma süreci olarak tanımlanmaktadır (Sapancalı, 2005, s. 53). Genel olarak sosyal dışlanma; Toplumun bir kesiminin işsizlik, yoksulluk, eğitimsizlik, yaşlılık, engellilik, üretici faaliyetlere katılamama, toplumdan dışlanma gibi nedenlerle sağlık, eğitim ve kültür kaynaklarından yararlanamaması olarak ifade edilebilmektedir (Seyyar ve Genç, 2010, s. 647).

Toplumdan dışlanma; sosyalleşme ve sosyal aidiyetin tam tersi olan bir süreçtir. Bu süreçte bireyler temel ihtiyaçlarından yoksun kalmakta, toplumla bağları kopmakta ve kamusal, siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda vatandaşlık haklarından tam olarak yararlanamamaktadırlar. Sosyal dışlanmanın üç farklı bakış açısıyla oluşturulmuş üç farklı tanımı bulunmaktadır. Birinci gruptakiler sosyal dışlanmayı çok boyutlu bir süreç olarak değerlendirmektedirler. İkinci grubu oluşturanlar ise sosyal dışlanmayı esas olarak kişilerarası ilişkiler düzeyinde değerlendirmiştir. Dışlanmayı sosyal ilişkilerde bozulma, sosyal ilişkilerin zayıflaması ve karşılıklı ilişkilerin bozulması olarak değerlendirmişlerdir. İnsanlar arasındaki aidiyet ve bağlılığın sosyal sermayenin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynadığı düşünöldüğünden, insanlar arasındaki kopukluk ve güvensizlik gibi faktörlerin sosyal dışlanmanın dışında sosyal sermayeye neden olduğu ileri sürölmektedir. Bu gruptaki insanlar bu anlamda sosyal sermaye kavramını geliştirmişlerdir. Sosyal dışlanmanın tanımında üçüncü grubu oluşturanlar sosyal dışlanmayı sosyal sistem ve çevre unsurlarıyla değerlendirmişlerdir. Bu grup, sosyal dışlanmanın sosyal düzen için gerekli alt sistemlerin eksikliğinden kaynaklandığını öne sürmekte ve demokrasi ve hukukun, iş piyasasının, sosyal refah düzeninin, toplumun, ailenin ve sosyal düzenin bu yönde etkenler olduğunu savunmaktadır (Geçgin, 2009, s.8-10).

Ekonomik ve sosyal yönlerine ek olarak, sosyal dışlanma, siyasi haklar, vatandaşlık ve güç ilişkileri ile vurgulanmaktadır. Bu nedenle sosyal dışlanma, farklı kişi ve grupların ekonomik, sosyal ve siyasal hayata katılımını, bu katılımı ve mevcut haklarını kullanmasını engelleyen bir durum veya süreçtir. Sosyal dışlanmanın farklı

tanımlarına ek olarak, sosyal dışlanma aktif dışlanma ve pasif dışlanma olarak ikiye ayrılabilir. Aktif dışlama; göçmen ve mültecilerin gittikleri yerlerde uygun ve kullanılabilir sosyal, ekonomik ve siyasi statülerinin sağlanmadığı bir durumdur. Pasif dışlama; ekonominin durağanlaşmasıyla ortaya çıkan ve toplumdan dışlanmaya yol açan yoksulluk, pasif dışlanma örnekleri olarak değerlendirilebilir (Doğan, 2014, s. 127-130).

“Vatandaşlıktan yoksunluk” olarak da kabul edilen sosyal dışlanmanın tanımı, unsurlarıyla yapılmaktadır. Bazı kişilere göre sosyal dışlanmanın dört unsuru vardır, bazılarına göre ise üç sosyal dışlanma unsuru vardır. Sosyal dışlanmanın dört unsuru; görelilik, çok boyutluluk, dinamizm ve sosyal ilişkiler şeklindedir. Görelilik unsuru, sosyal dışlanmanın zaman, yer ve toplumun farklı yönlerine göre değişebileceğini temsil ederken, gerçek şu ki sosyal dışlanma, birçok nedenden dolayı ortaya çıkabilen ve çok farklı bölgesel toplumlarda kendini gösterecek çok boyutlu bir faktördür. Sosyal dışlanmanın dinamik unsuru, geçmiş ve gelecek koşullarının yanı sıra mevcut durumlarından etkilenen bireyleri içerir. Sosyal ilişkilerin unsuru, dışlanmada büyük rol oynayan birey ve grupların davranışlarıdır. Bu unsurun özü, sosyal dışlanmanın belirli bir insan grubunun başka bir belirli insan grubuna yönelik davranışı olmasıdır (Şahin ve Çoşkun, 2009, s.42-45).

1.6.1.Sosyal Dışlanmanın Boyutları

Sosyal dışlanma, çok boyutlu bir kavramdır; yoksunluğa neden olan süreçler ve ilişkilerle ilgilenir. Bu anlamda insanlar geçim, çalışma, gelir, ev sahibi/kiracı, eğitim ve öğretim hakkı ve refah devleti olanaklarından dışlanabilmektedir. İnsanların uzun süreli işsizlik nedeniyle geçim kaynaklarından ve düzenli gelirlerinden mahrum kalmaları, sosyal hayata katılamamaları, temel ihtiyaçlarını karşılayamamaları, konut ve barınma, tıbbi ve eğitim olanaklarına erişememeleri gibi durumlar sosyal dışlanmanın çok boyutlu olduğunun göstergeleridir. Sosyal dışlanma sırasında insanlar çalışma koşullarına, üretken faaliyetlere ve eğitim olanaklarına erişememektedirler. Bu durumda, dışlananların imkânları mümkün olduğu kadar kısıtlıdır ve bu kişilerin de karar alma süreçlerine katılımı kısıtlanmaktadır (Adaman, 2013, s.27-28).

Kısıtlanmalarda küresel ve yerel sosyal dışlanma faktörlerinin olduğu da göz ardı edilmemelidir. Sosyal dışlanmanın küresel faktörlerinde, küreselleşme ile ilgili değişiklikler, yerel faktörlerde, ulusal düzeyde ekonomik yapının ve sosyal koruma

sisteminin özellikleri, vatandaşlık kullanamama durumu gibi durumlar mevcuttur. Yerel sosyal dışlanmada bölgelerin kendine özgü yapısı, demografik özellikleri ve yerel yönetim unsurları ön plana çıkmaktadır. Sosyal dışlanmanın, yoksulluk, göç, ekonomik kriz, nüfus sağlığı ve engelliliği, eğitim ve beceri düzeyleri, ekonomik ve sosyal yapı, demografik ve coğrafi özellikler, Refah devletinin yapısı, işsizlik, mülkiyet ve güvencesiz istihdamın küresel ve yerel faktörleri olarak birçok nedeni olduğunu görülmektedir (Erdoğan ve Köten, 2014, s. 22).

Tüm bunlardan hareketle, küresel ve yerel faktörler dikkate alındığında sosyal dışlanmanın ekonomik, sosyal ve politik boyutları birbirinden bağımsız değildir. Başka bir deyişle, sosyal dışlanmanın üç boyutunun bir bütün olarak birbirini etkileyen faktörler olduğu söylenebilir. Buradaki üç boyutlu karşılıklı bağımlılığın amacı, üç boyuttan birinin diğerine göre varlığı veya yokluğudur (Doğan, 2014, s.135). Sosyal dışlanma boyutları; Ekonomik, sosyal ve politik olmak üzere üç başlık altında ele alınabilir:

- **Ekonomik Boyutu:** Sosyal dışlanmanın en belirgin yönü ekonomik yaşamdan dışlanma şeklinde kendini göstermektedir. Bu boyutta işgücü piyasasından dışlanma söz konusudur. Bu nedenle, bu durum aynı zamanda üretim faktörlerinin ve geçim kaynaklarının dışlanmasına da yol açmaktadır. Sosyal dışlanmanın ekonomik boyutunda; toplumun bazı kesimlerinin ekonomik büyüme ve refaha katılamadığı durumlar söz konusudur. Toplumun sosyal ve ekonomik olanaklarından uzak kalan toplum kesimi olarak özetlenmektedir. Sosyal dışlanmanın ekonomik boyutları, gelir, üretim, mal ve hizmetler gibi bazı insanların elde edemediği alanları içermektedir. Böylece aynı topluma mensup bazı insanlar gelir, geçim, istihdam, işgücü piyasası, barınma ve konut gibi temel ihtiyaçlarından mahrum bırakıldıkları için geride kalmaktadır. Sosyal dışlanmanın ekonomik yönlerini anlamak, sosyal dışlanmayı ifade etmek için yeterli değildir. Ancak, sosyal dışlanmanın sosyal ve politik yönlerini anlamak ve birlikte yorumlamaktan geçmektedir (Karataşoğlu ve İslamoğlu, 2016, s.16).
- **Sosyal Boyutu:** Sosyal dışlanmanın sosyal boyutunda ise kişilerin sosyal aktivitelere katılamama durumları söz konusudur. Sosyal aktiviteden dışlanan insanlar, içinde yaşadıkları toplumdan sosyal olarak dışlanmaktadır. Sosyal dışlanmanın sosyal yönü, sosyal katılım eksikliği olarak da özetlenebilir.

İnsanların sosyal güvenlik, altyapı hizmetleri ve kamu güvenliği gibi alanlardan dışlandığı durumlar vardır. Sosyal dışlanmanın sosyal yönünü, çeşitli nedenlerle toplumsal yaşama katılımının kısmi olması olarak da tanımlanmaktadır. Politik ve sosyal yönün olabileceği gibi üretim, tüketim ve tasarruf yönlü olabilir. Sosyal dışlanmanın sosyal boyutunda bireylerin veya grupların diledikleri gibi yaşayan bir topluma katılamama nedeni; ırk, cinsiyet, etnik kimlik, kast, yaşam alanı, savaş veya isyan vb. unsurlarıdır. Sosyal dışlanmanın sosyal tarafında ortaya çıkışı üç durumda ele alınmaktadır. Birinci durumda; insanlar sağlık ve eğitim hizmetlerine erişememektedir. İkinci durumda, işgücü piyasasına erişim eksikliği sonucu özellikle kötü ve yetersiz istihdam koşulları, üçüncü durumda, sosyal katılım eksikliği nedeniyle fırsat ve olanaklardan yararlanamama ve ucuz işgücü kaynağı olarak görülüp düşük ücret verilmesidir. Sosyal dışlanmanın insan ve toplumsal ilişkilerinde yaşanan bir diğer durum da bireylerin sosyal ilişkilerde karşılaştıkları engellerdir. Sosyal dışlanmayı bir önleme biçimi olarak bireyin topluma entegrasyonunu önleyen bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır (Doğan, 2014, s.138-140).

- **Siyasal Boyutu:** Sosyal dışlanmanın üçüncü boyutu, insanların siyasi hayattan dışlanmasıdır. Bunun en çarpıcı örneği, insanların karşılaştıkları engeller veya düşünceleri nedeniyle bir araya gelip örgütlenme, karar alma ve vatandaşlık haklarına erişememeleridir. Siyasi dışlanmanın siyasi boyutunda, temel hakların tanınmaması veya bu haklar tanındığında bu hakların kullanılması için siyasi ve yasal sistemlere erişim eksikliği söz konusudur. Başka bir deyişle, sosyal dışlanmanın siyasi boyutu, haklardan (siyasi hak, sosyal hak) mahrumiyet olarak ifade edilebilir. Sosyal dışlanmanın siyasi boyutunu oluşturan, insanların yerel ve ulusal düzeyde karar alma süreçlerine katılamamasıdır. Bu dönemde bireylerin siyasi süreçlerdeki faaliyetlerden soyutlanarak vatandaşlık haklarından mahrum bırakıldıkları veya bu hakları kullanmalarının kısıtlandığı bir durum söz konusudur (Hatıpler, 2019, s.51-52).

1.6.2. Sosyal Dışlanma ve Engelliler

Sosyal dışlanma riski ile karşı karşıya kalan kişi ya da grupların farklılık göstermesi, toplumlara göre sosyal dışlanmanın değişiyor olmasıdır. Dışlanmaya maruz kalan grupları şu şekilde sıralamak mümkündür (Özgökçeler ve Bıçkıkı, 2010, s. 226):

- a) Uzun süreli işsizler, tek ebeveynli aileler
- b) Yaşlılar, yoksul çocuklar
- c) Engelliler
- d) Evsizler, insan ticaretinde kullanılanlar,
- e) Bakım kuruluşlarında yaşayanlar, toplumsal cinsiyet ayrımcılığına uğrayanlardır.

Sosyal dışlanma riski yüksek olan bu grupların temel özelliği topluma katılamama ve entegre olamamalarıdır. Bu gruptaki insanlar kendilerini yoksun ve donanımsız hissedebilirler. Sosyal dışlanmanın farklı boyutlarını yaşayan grupların başında engelliler gelmektedir. Engellileri içeren uygulamalar olsa da, bu uygulamaların yeterli olmadığı görülmektedir. Eğitim, istihdam, kamu hizmetlerine erişim ve ekonomik kaynaklar, engellilerin sosyal dışlanma ile karşı karşıya kaldıkları alanların başında gelmektedir (Köten ve Erdoğan, 2014, s. 25).

Her birey, parçası olduğu sosyal çevrenin kabul görmüş bir üyesi olmak için çaba gösterir. Ancak, tüm bireyler bu sosyal çevreye entegre olma yeteneklerinde eşit değildir. Bu entegrasyon sürecinde ekonomi, toplum, kültür, istihdam ve diğer yönlerden topluma entegre olamayan bireyler toplumdan dışlanacaktır. Toplumdan dışlanan bireyler psiko-sosyal sorunlarla karşı karşıya kalırken, bu durum toplumun geneline yayılarak sadece bireyi değil, yaşadığı çevreyi de etkileyecektir. Bu bağlamda bir bakıma sosyal dışlanma, fiziksel, zihinsel ve sosyal bir engellilik durumudur ve sosyal olarak dışlanmış kişi veya gruplar savunmasız ve savunmasız, eşitsizliğe tabi ve her türlü riske karşı korunmasızdır. Bu nedenle dışlanma da bir tür “toplumsal hastalık” olarak kabul edilmektedir (Tartanoğlu,2010, s.8-10).

Sosyal, politik, kültürel ve ekonomik dezavantajların birikmesiyle birlikte kısır bir sosyal dışlanma döngüsü vardır. Sosyal dışlanma, sosyal düzeyde düşünüldüğünde eksik sosyal bütünleşme ve içermeyi, bireysel düzeyde düşünüldüğünde ise sosyal faaliyetlere

katılım eksikliğini, toplumda sosyal olarak aktif olmayı ve iyi sosyal ilişkiler kuramamayı ifade etmektedir. Bu bağlamda bireyin benlik algısındaki en önemli faktör istihdamdır. Sadece gelir sağlamakla kalmayıp aynı zamanda bireylerin sosyal çevreye entegrasyonunu sağlayan ve sosyal ilişkilerini güçlendiren en önemli araçtır (Şahin ve Coşkun, 2009, s.74).

Engelli bireyler günlük hayatta çokça ayrımcılıkla karşı karşıya kalmaktadır. Sokakta rahat hareket edemeyen, karşıdan karşıya geçemeyen, toplu taşıma araçlarını rahatça kullanamayan iş yaşamında kabul görülmeyen, eğitim hayatında dışlanan ve girilen ortamda diğerlerine göre daha zor kabul gören engelliler yaşamın her alanında dezavantajlı hale gelmektedirler. Genel olarak, engelliliğin neden olduğu sosyal dışlanmaya odaklanılmazken, engelliliği genellikle bir sağlık sorunu olarak görülür ve buna enerji harcanmaktadır. Asıl enerji harcanması gereken konu engellilerin işsiz olmasının yarattığı sosyal dışlanmanın boyutlarıdır (Karakaş, 2010, s.10).

Genel olarak otoriteler engelliliğin neden olduğu sosyal dışlanma konusuna eğilmemekle birlikte, engellilerin içinde bulunduğu yoksulluk ve yaşam koşullarını da tartışılmamaktadır. Bunun yerine genel olarak engelliliğin bir sağlık problemi olduğu değerlendirilmekte bu konu üzerine enerji harcanmaktadır. Ayrıca bu yeni bir durum da değildir. Çünkü teorik olarak sosyolojide de bu konu çok tartışılmamıştır. En önemli tartışılması gereken konu engellilerin istihdamda olmamasının yarattığı sosyal dışlanmanın boyutlarıdır (Çakır, 2002, s.90).

Sosyal olarak en çok dışlanan gruplar olarak; engelliler, uzun süreli işsizler ve kadınlar dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda engelliler istihdam dâhil birçok alanda dışlanmaktadır. Dışlanma sonucunda engellilerin umutları kırılmakta, kendilerini başarısız bireyler olarak görmekte ve bu durum onların işten uzaklaşmalarına neden olmaktadır. İşsiz engelliler sosyal varlıklar olmayıp ekonomik ve sosyal olarak toplumdan dışlanmaktadır. Sosyal dışlanmanın istihdamı etkileyen birçok sonucu vardır. Bu sonuçlar, engellilerin sosyal olarak işlev görmelerini zorlaştırmakta ve istihdama girerken aşılması gereken bir engel haline gelmektedir (Bayram, Sam, Aytaç ve Aytaç, 2010, s.80).

Engelliler toplum tarafından uzun zamandır zavallı, muhtaç ve muhtaç insanlar olarak görülmüştür. Toplum tarafından güçsüz olarak görülen bu bireylerin kapasiteleri

hiçbir zaman sorgulanmamış ve işe yaramaz oldukları düşüncesi toplumun hafızasına derinden kazınmıştır. Önyargı, cehalet ve iletişimsizlik ile marjinalleşmeye ve dışlanmaya yol açan süreç başlamakta ve bunun sonucunda engellilere yönelik ayrımcı tutumlar her alanda dile getirilmektedir. Ayrımcı tutumlar ve içsel önyargılar, engellilerin topluma entegrasyonunun önündeki en büyük engeldir. Engelliler sosyal hayata katılmakta ve topluma entegre olmakta zorlanmaktadır (Şahin, 2010, s.73).

1.6.3.Sosyal Dışlanmanın Engelliler İçin Sonuçları

Engelliler, sosyal dışlanmanın sonucunda ekonominin ve sosyal çevrenin dışında kalması ile hizmetlere erişimde zorluklar yaşaması şeklinde sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu kapsamda:

- Engelliler, ekonominin dışında kalarak çalışmak için sıradan insanlara göre birçok dezavantaja sahiptir. Engellilerin çalışma hayatında ön planda tutulmaması ve dolayısıyla yaşamını sürdürmek için gerekli geliri elde edememesi, ekonomiden dışlandıklarının bir göstergesidir. İş sahibi olmak, engellilerin yoksulluktan ve karşılaştıkları olumsuz yaşam koşullarından kurtulmalarının yanı sıra toplumla bütünleşmelerini sağlayan temel bir unsurdur. Fakat engelliler genellikle yasal zorunluluklar çerçevesinde işverenler tarafından istihdam edildiğinden ve düşük ücretler sunulduğundan, istihdamda engelliler toplumdaki dışlanmanın sonuçlarından etkilenmektedirler (Durusoy Öztepe ve Ünlütürk Ulutaş, 2013, s.312).
- Sosyal çevreden dışlanan engelliler, fırsatlara erişim açısından engelli olmayanlara göre birçok dezavantaja sahiptir. Bu nedenle engelli bireyler çalışırken desteğe ihtiyaç duyarlar. Bu bakım aile tarafından ve bazen de Devlet tarafından sağlandığında dahi engelliler sosyal dışlanmanın etkilerinden tam olarak kurtulamamaktadır (Öçal ve Korkmaz,2019, s.32).
- Hizmetlere erişimde karşılaşılan güçlükler, örgün eğitime erişimde yaşanan zorluklar ve giderek önem kazanan bilgi teknolojisi alanında yetişememeleri, engelleri meslek hayatı için çok değerli olan eğitim sermayesinden mahrum bırakmaktadır. Engelli insanlar günlük yaşamlarında bir yerden bir yere gitmek için zorlu çevresel engellerle karşı karşıya kalmaktadır. Çevresel engellere ek olarak, yoksul olan engelli

insanlar işe gidip gelme masraflarını bile karşılayamamalarındaki en büyük neden engellilerin istihdama katılamamalarıdır. Eğitime erişim, sosyal dışlanmanın azaltılmasında, bireyin topluma ve işgücü piyasasına entegrasyonunun sağlanmasında temel bir hak ve en önemli unsurdur. Yaygın eğitim dâhil yaşam boyu öğrenme, istihdamın devamlılığı için önemlidir (Topateş, 2009, s.126-127).

AB, bilgi toplumuna geçiş sürecinde eğitime çok yönlü bir bakış açısıyla yaklaşmış ve birbirini tamamlayan belirli bazı unsurlar ortaya koymuştur. Bunlar (Tokol, 2018, s.293);

- Yaş, cinsiyet, engellilik, kültür, din, dil, ırk gözetmeksizin eğitim ve öğretimin tüm aşamalarına erişimin sağlanması,
- Engellilerin öğrenme sürecinin tüm aşamalarında katılımının teşvik edilmesi,
- Sosyal içermenin dikkate alınması hayat boyu öğrenme,
- Herkesin okuma-yazma öğrenmesini ve hepsinden önemlisi bilgi toplumu için gerekli temel becerilere sahip olmasını sağlamak,
- Rehberlik ve danışmanlık ağı geliştirmek uzmanlık gerektirir ve bu hizmetlerin eğitimin başından sonuna kadar bireylere sunulması,
- İşyerinde ve toplumda açık bir öğrenme ortamı yaratılmasıdır.

Engellilerin istihdama katılımının önündeki sosyal dışlanma engelinin aşılması gerekmektedir. Bu engelin aşılmasında çevrenin ve ailenin desteği ya da devlet tarafından yapılan düzenlemeler ile ortadan kaldırılmaya çalışılıyor olsa da kimi zaman yetersiz kalmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

ENGELİLERE YÖNELİK KAMUSAL POLİTİKALAR VE DAYANAKLARI

2.1. Engellilere Yönelik Kamusal Politikalar

İnsan sosyal bir varlık olarak engelin derecesi ve çeşidi fark etmeksizin engelli bireyler özgür ve eşit olacak şekilde toplumsal yaşama yabancı olarak kabul edilemezler. Bununla birlikte, engelliler toplumun dezavantajlı bir parçası olmaya devam etmektedir. Toplumda yaşamak için insanların belirli davranışları benimsemesi ve belirli kurallara uyması gerekir. Hukuk, toplumun ortak çıkarlarını, yerleşme hakkını ve geçinmeye zorlanan kişiyi güvence altına almak için vatandaşların içinde buldukları sosyal yapıya ilişkin kuralları düzenlemektedir (Gözler, 2012, s.16).

Hukuksal anlamda engellilere yönelik haklar yeni bir söylemdir. Çünkü tarihi süreçte engellilerin sosyal yardımlardan uzun süredir yararlanamadıklarını görüyoruz. II. Dünya Savaşı sonrasına kadar engellilerin temel hakları uluslararası düzeyde tartışılmamıştır. Çünkü yaşanan savaşların sonrasında Avrupa’da engelli sayısında yaşanan artış nedeniyle işgücü sayısında azalış yaşanmasıyla engelli bireylere yönelik istihdam önem kazanmıştır. Bu kapsamda Avrupa’da insan haklarının önemi demokrasi kavramı çerçevesinde tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalara engelli haklarına yönelik gelişmeleri pozitif anlamda etki etmiştir (Özgöbek,2007, s.15-17).

Türk toplumsal yapısının korumacı yapısı kapsamında korunan ve desteklenen ailevi yapı ve sosyal sorumluluk ilkesi nedeniyle Türkiye’de engelli hakları ve sosyal politika gelişimi Batılı ülkelere göre daha geridedir. Türkiye’deki toplumun ve ailenin geleneksel normları etik ve kültürel değerler açısından kapsamlı ve koruyucudur. Bu nedenle tarih boyunca engelli insanlara nezaket ve nezaketle davranılması gereken insanlar olarak davranıldığını bilinmektedir. Türkiye, gelişmekte olan ülke özelliği taşımasından dolayı engelli bireylere küresel ve amme desteğin, hakların ve tedbirlerin yakın zamana kadar çok sınırlı olması, Türkiye’de insanların bakım ve korunmasında daha önemli bir role sahip olmasıyla açıklanabilir. Bu bağlamda devlet, refah devleti olmanın gereği ile ulaşımdan istihdama, iyileştirme ve sosyal yardıma, sağlıktan eğitime kadar uzanan siyasi karar alma mekanizmalarını sosyal yaşama katılımında rol oynamalıdır

(Metin, 2017,s.322). Engellilerin hayatın her alanına eşit katılımı beklenmektedir. Bu bireylerden bağımlılık olmadan yaşayabilmeleri ve eşit haklara sahip olmaları istenmesine rağmen bu hakları elde etmek ve kullanmak için yetersiz bir grup oldukları tespit edilmiştir ve bu kapsamda engellilere yönelik çeşitli kamusal politikalar geliştirilmiştir (Şişman, 2011, s.171).

2.1.1. Engelli Bireylere Yönelik İstihdam Politikaları

Devletlerin, yeni istihdam alanlarının yaratılması, işçilerin istihdam edilebilirliğini artıracak tedbirlerin kabul edilmesi, insana yakışır iş standartlarının getirilmesi ve işsizlikle aktif olarak mücadeleye yönelik tedbirlerin uygulanması ve tüm üyelerin istihdam edilmesini sağlayacak mekanizmaların geliştirilmesi gibi görevleri vardır. Toplum bu çalışmalardan eşit olarak yararlanmaktadır. İstihdam eş zamanlı olarak marjinalleşmenin engellenmesinde, gereken sosyal güvenliği ve gelir desteğinin sağlanmasında manevi ve maddi gereksinimlerini karşılamaya ve özgüvenlerinin kuvvetlendirilmesinde yardımcı olmaktadır (Altan,1999, s.425-426).

Toplumdaki dezavantajlı grupların çoğunluğunu oluşturan engellilerin içinde yaşadıkları topluma ulaşmalarında istihdam kilit rol oynamaktadır. Bu nedenle engelliler için en önemli hizmet alanı engellilerin çalışma hayatına katılımıdır. Engellilik nedeniyle istihdam kavramı; İşgücü piyasasında veya kamu kurum ve kuruluşlarında farklı şekillerde ve farklı şekillerde sigortalı hale gelen engellilerin istihdamına yönelik politikalarla ilgilidir. Engellilerin çalışma yaşamına katılımı; sosyal güvenlik ve ekonomik faydalar sağlamak; Aynı zamanda toplumla bütünleşmeyi ve uyumu teşvik edecektir. Engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımında yer almaları sonucunda topluma yarar sağlayan, toplumdaki diğer insanlarla iletişim sağlayarak sosyal ortam sağlamaları kendilerini özgür hissetmeleri açısından iş yaşamı için önem arz etmektedir (Genç ve Çat, 2013, s.374-375).

İnsanların fiziksel ve sosyal hayatta kalabilmeleri genellikle yeterli gelebilecek kadar gelir edebilecekleri işlerinin olmasına bağlı olmaktadır. Bu nedenle iş arama ve istihdam, engellilerin kalıcı ve düzenli bir gelir elde edebilmelerinin ön koşuludur. Ayrıca, başka bir geliri olmayanlar veya sevdikleriyle birlikte yaşayanlar için bir zorunluluktan çok hayati bir gereksinim halini almıştır (Altan, 2007.s.107-108). Engellilerin işsizliği, onların sosyal hayata katılım olanaklarını ciddi şekilde

kısıtlamaktadır. Bu nedenle engelli bireyler topluma yük olarak değil, katılım potansiyeli olan üretken bireyler olarak görülmelidir. İnsanlar kendilerini ve sevdiklerini geçindirmek ve ihtiyaçlarını karşılamak için işe ve gelire ihtiyaç duyarlar. Engellilerin geçimlerini sağlamak ve ihtiyaçlarını karşılamak için işgücü piyasasına girmeleri ekonomik bir zorunluluktur. Engellilerin istihdamdan dışlanması, ülkelerin en üretken kaynağı olan emeğin yeterince kullanılmadığı manasına gelir. Fakat üretime katılmayan engelliler, eğitimlerine katkıda bulunmadıkları milli gelirin bir kısmını bir şekilde almaktadırlar. Ancak toplumsal refah seviyesinin yükseltilmesi ve iktisadi kalkınma, mevcut üretim kaynakların verimli biçimde üretime etkili bir şekilde katılımının ve yüksek düzeyde istihdam sağlanması ile mümkün olabilir (Şen, 2018, s.136-137). Ayrıca, işsizlik durumunda, kendine bakmak zorunda olan aile üyelerinden en az birinin, çalışabilir durumdayken çalışma hayatına katılması engellenecektir. Ancak engelli istihdamı artarsa kişi başına düşen gelir miktarı artacak ve kişi başına düşen gelir miktarından aldığı payda artış yaşanacaktır. Öte yandan, engellilerin iş yaşamına katılımı ile sosyal güvenlik sistemi çerçevesinde sosyal hizmet ve destek almaları gerekmeyecek, dolayısıyla sosyal güvenlik harcamaları da azalacaktır. Sonuç olarak, sosyal güvenlik sistemini aktif biçimde finansal karşılık sağlayan mükelleflerin ve sigortalıların ekonomik yükü azalacaktır (Altan, 2007, s.196-197).

İş yaşamında aktif bir şekilde yer almak sadece gelir kazanmak amacı dışında kişiliklerini geliştirmelerine ve özgüven kazanmalarına yardımcı olan bir araçtır. Yani insanlar sadece gelir elde etmek için çalışmıyorlar. Çalışmak ve işte başarı sağlamak insanların huzurlu bir hayat sürmesidir. Böylece kişiler çalışmaktan ve kendilerini geliştirmekten gurur duyarak yer aldıkları toplumun gelişimine katkı sağlayarak sosyal hayatla bütünleşmiş olurlar. Bu nedenle engellilerin sosyal hayata etkin katılımı, saygın ve onurlu hayat standardı emeğin hayata dâhil edildiği takdirde sağlanabilir. Bu nedenlerle çalışma hakkı ve ödevi pozitif statü hakkı olarak edilmiş, anayasa ve yasalar ile uluslararası insan hakları sözleşmelerinde tanınmış ve güvence altına alınmıştır (Altan, 2007, s.108).

Türk hukuku bu kapsamda 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun ile çalışma hakkını güvence altına almıştır. Bu hüküm:

MADDE 14- İşe alımda; iş seçiminden, başvuru formları, seçim süreci, teknik değerlendirme, önerilen çalışma süreleri ve şartlarına kadar olan safhaların hiçbirinde engellilerin aleyhine

ayrımcı uygulamalarda bulunamaz. Çalışan engellilerin aleyhinde sonuç doğuracak şekilde, engelliliğiyle ilgili olarak diğer kişilerden farklı muamelede bulunamaz. Çalışan veya iş başvurusunda bulunan engellilerin karşılaşılabileceği engel ve güçlükleri azaltmaya veya ortadan kaldırmaya yönelik istihdam süreçlerindeki önlemlerin alınması ve işyerinde fiziksel düzenlemelerin bu konuda görev, yetki ve sorumluluğu bulunan kurum ve kuruluşlar ile işyerleri tarafından yapılması zorunludur. Engellilik durumları sebebiyle işgücü piyasasına kazandırılmaları güç olan engellilerin istihdamı, öncelikle korumalı işyerleri aracılığıyla sağlanır. Korumalı işyerleriyle ilgili usûl ve esaslar Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığınca müştereken çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir (5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, md.14).

Engellilerin çalışma hakkı kapsamında istihdama dâhil edilmesi için çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bunlar (Öz ve Orhan, 2013, s.52):

- Korumalı işyeri, Örneklerine ilk kez 1800'lü yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde rastlanan korumalı iş yerleri, çalışma ortamının özel olarak, kamu veya özel sektör kuruluşlarından teknik ve mali destek alınarak, engelli bireylere iş yaratmak ve işleri geri kazandırmak için tasarlanan işyerleri, engellilere geçici olarak rekabetin olmadığı istihdam şeklidir. Öte yandan bu işyerlerinde istihdam edilen engellilerin becerileri geliştirilerek normal işgücü piyasasına geçişleri sağlanabilir (Gökmen, 2013, s.56-57). Türkiye'de 26.11.2013 tarihinde yürürlüğe giren yeni Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmeliğine göre;

MADDE 13- Korumalı işyeri; “İşgücü piyasasına kazandırılmaları güç olan zihinsel veya ruhsal engelli bireylere istihdam oluşturmak amacıyla Devlet tarafından teknik ve mali yönden desteklenen ve çalışma ortamı özel olarak düzenlenen gerçek ve tüzel kişilerce açılan ve açılacak olan yerler” şeklinde tanımlanmaktadır (Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik, md.13).

MADDE 14- göre korumalı işyerlerinde istihdam edilebilmek için en az % 40 oranında zihinsel veya ruhsal engelli olmak, İŞKUR'a kayıtlı olmak,15 yaşını bitirmiş olmak gerekmektedir (Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik, md.14).

- Bireysel çalışma yöntemleri, esnek çalışma saatleri nedeniyle tercih edilmektedir. Engellilerin kendi imkânları ve ortamıyla veya kamu teşvikiyle kendi adlarına ve hesaplarına ait oluşturabilme ögesine dayanmaktadır. Bireysel çalışma yöntemi sınırlı olsa da engelliler hem çalışma hayatına girmiş hem de bu yöntemi kullanarak istihdam yaratmışlardır (Orhan, 2013, s.42). Türkiye'de engellilerin istihdam edilebilirliklerini ve işgücü piyasasına erişimlerini iyileştirmek için daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Toplam memur sayısının yaklaşık %3'ünü

oluşturan 55.000'den fazla engelli devlet memuru vardır (Avrupa İlerleme Komisyon Raporu, 2020).

- İşverenin engelsiz engelli istihdamında engelli çalıştırma yöntemleri arasında kota sistemi ve korumalı işyerlerinin yanı sıra engelliler gönüllü olarak istihdam edilmektedir. Ancak iş yerlerini engellilere uygun hale getirmenin ek maliyeti ve engellilere yönelik önyargılar nedeniyle, devlet bu durumlarda teşvikler benimsese bile işverenler gönüllü olarak engellileri işe alma yoluna gitmeyecektir. (Öz ve Orhan, 2013: 52; Şişman, 2018: 293). Türkiye kontenjanın üzerinde engelli birey istihdam etmesi durumunda işverenler için prim teşviki verilmektedir. Bu kapsamda 4857 Sayılı İş Kanunu'na göre; “ **MADDE 30-** Kontenjan fazlası engelli çalıştıran, yükümlü olmadıkları halde engelli çalıştıran işverenlerin bu şekilde çalıştırdıkları her bir engelli için prime esas kazanç alt sınırı üzerinden hesaplanan sigorta primine ait işveren hisselerinin tamamı Hazinece karşılanır (4857 sayılı İş Kanunu, md.30)” hükmü yer almaktadır.
- Evden çalışma yöntemi, küreselleşme ile birlikte teknolojinin hızlı gelişimine ayak uydurabilmek ve uluslararası rekabete katılabilmek klasiklerin yanında esnek çalışma modeli ihtiyaç haline gelmiştir. Bu yöntemin uygulamalarından biri olan evden çalışma biçiminde engelli bireyler, aracılık, danışmanlık, pazarlama ve muhasebe benzeri birçok alanda istihdam edilebilmektedir. Fakat bu aşamada engellilerin hızla değişen teknoloji ile yetiştirilmesi ve mesleki eğitim programlarının bu doğrultuda düzenlenmesi önemlidir. Kooperatif çalışma modunda engelliler, kendi kurdukları veya Devlet desteğiyle kooperatif kuruluşlarıyla çeşitli alanlarda çalışma olanakları yaratmayı amaçlamaktadır. Seçilmiş işlerde işe alma yönteminde sadece engelliler istihdam edilmektedir, belirli işlerin sadece engellilerin kullanabileceği işler olarak tanımlanabileceği bir yöntemdir (Öz ve Orhan, 2013, s.52).
- Kota sistemi, Türkiye'de engelli kotalarına yönelik uygulanma ilk kez 1967 yılında yürürlüğe giren Deniz İş Kanunu ile düzenlenmiştir. 1971 yılında çıkarılan 1475 sayılı İş Kanunu, kota uygulamasına ilişkin kuralların birçoğunu 1967 yılında kabul etmiştir. 1972 tarihinde çıkarılan yönetmelik ile kota sistemini uygulanabilir hale getirilmiştir. 1475 Sayılı İş Kanununda yer alan hüküm gereğince;

“**MADDE 25-** İşverenler, 50 ve daha fazla işçinin çalıştığı işyerlerinde, engellilerin %2'sini mesleki, fiziki ve ruhsal durumlarına uygun bir işte ve eski mahkûmlardan birinde kendilerine ait bir işte bulmakla yükümlüdürler. Daha sonra 1997 tarihinde çıkarılan yönetmelik fakat 01/01/1999 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere %2'den %3'e yükseltilmiştir (1475 Sayılı İş Kanunu, md. 25)”.

2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı yeni İş Kanunu'nda engelli istihdamı konusunda yeniden düzenlemelere gidilmiştir. Düzenlemeler kapsamında;

“**MADDE 30** - İşverenler 50 veya daha fazla işçi çalıştırdıkları işyerlerinde her yılın Ocak ayı başından itibaren yürürlüğe girecek şekilde Bakanlar Kurulunca belirlenecek oranlarda engelli ve eski hükümlü ile 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nun ek 1.maddesinin b fıkrası uyarınca istihdamı zorunlu olan terör mağduru işçiyi mesleki, bedeni ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler. Bu kapsamda çalıştırılacak işçilerin toplam oranı %6'dır. Ancak engelliler için belirlenecek oran, toplam oranının yarısından az (%50) olamaz (4857 sayılı İş Kanunu, md.30).” dâhil edilmiştir.

2008 yılında engellilerin istihdamına ilişkin olarak 4857 sayılı İş Kanunu'nun 30.maddesinde değişikliğe gidilmiş ve ilgili madde;

“**MADDE 30-** İşverenler, 50 veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde %3 engelli, kamu işyerlerinde ise %4 engelli ve %2 eski hükümlü işçiyi meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler (4857 Sayılı İş Kanunu, md.30)”. İbaresini getirilmiştir.

Yalnızca engelli istihdamı yapılacak yerlerde engelli işçi sayısının belirlenmesinde, süreli veya belirsiz süreli iş akdiyle çalışmakta olan bütün iş görenler temel alınır. Kısmi süreli iş sözleşmesi ile işçiler, çalıştıkları sürenin dikkate alınmasıyla daimi çalışmaya dönüşür ve işyerinde tam zamanlı işçi sayısının üzerine eklenir. İşyerlerinde yarı zamanlı çalışan engelli işçiler varsa, bu kişiler de çalıştıkları saatin dikkate alınmasıyla tam zamanlı işe dönüşmesiyle birlikte işçi sayısından düşülmektedir. Engelli kişinin talebi üzerine, işveren tarafından işyerinde kısmi zamanlı iş akdiyle engelli bir kişi de kısmi süreli olarak çalıştırılabilir. Bu nedenle, zorunlu çalışma yükümlülükleri yarı zamanlı istihdam yoluyla da karşılanabilir. Ancak yarı zamanlı çalışan sayısının belirlenmesi, çalışılan saatlerin tam zamanlı işlere dönüştürülmesiyle hesaplanır. İkamet edilen il sınırı içerisinde en az bir işyeri olan işveren bu doğrultuda çalıştırmak sorumluluğunda olduğu iş gören sayısı toplam iş gören üzerinde hesaplanmalıdır (Eyrenci, Taşkent ve Ulucan, 2014, s.96-98).

2.1.2. Engelli Bireylere Yönelik Eğitim Politikaları

Eğitim, engelli bireylerin mümkün olan en yüksek bağımsızlığa ulaşmalarına yardımcı olmada ve toplumsal yaşamın her alanına katılabilecek bir düzeye gelmelerini sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Anayasa'nın 42. maddesine göre engellilerin özel ve temel eğitim ihtiyaçlarının karşılanması kapsamında “kimsenin eğitim ve öğretim hakkından mahrum bırakılamayacağı” ve “devletin gerekli önlemleri alacağı” düzenlenmiştir. Toplumla menfaatleri nedeniyle özel eğitime ihtiyacı olan kişileri bir durumda hale getirmek amacıyla yasal dayanağı oluşturulmuştur (Şişman, 2011, s.183).

222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanununda yer alan hüküm ile Kanunun engelli bireylerin en az temel eğitim almaları zorunlu kılınmıştır. Bu kapsamda;

“**MADDE 12-** Mecburi ilköğrenim çağında buldukları halde zihnen, bedenen, ruhen ve sosyal bakımdan engelli olan çocukların özel eğitim ve öğretim görmeleri sağlanır (222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu, md.12).”

Engelli çocuk büyük çoğunluğunun eğitim sistemi dışında özel eğitim kurumlarına devam etmek zorunda kalmaktadırlar. Çünkü engelli çocuklar akranlarından ve genel eğitim sisteminden dışlanmaktadır. Ayrıca, özel eğitim okulları ile genel eğitim sistemindeki okullar nitelikleri bakımından eşdeğer olmamaktadır. Bu sebepten dolayı engelli çocukların en üst seviyeden eğitim sisteminden yararlandırılarak eğitim verilmelidir. Verilen eğitimin sistem içerisine engelli bireylerin gereksinimlerine uygun şekilde dizayn edilmelidir (Çağlar, 2009, s.42). Bu kapsam doğrultusunda;

“**MADDE 15 -** Hiçbir gerekçeyle özürsüzlerin eğitim alması engellenemez. Engelli çocuklara, gençlere ve yetişkinlere, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, bütünlüştürülmüş ortamlarda ve engelli olmayanlarla eşit eğitim imkânı sağlanır (5378 sayılı Engelliler Hakkındaki Kanun, md.15)”. İbaresine yer verilmiştir.

Eğitim kurumlarının engelli öğrencilerin kurumlarına kabul edilmesinin yanı sıra fiziksel ve teknolojik olarak engellilerin ihtiyaçlarına uygun olarak planlanması gerekmektedir. Gerekli yazılımlar ve özel olarak tasarlanmış araç ve gereçlerle engellilerin eğitimlerinin kolaylaştırılması gerekmektedir. Engellileri içeren bir komite oluşturularak ihtiyaçlar belirlenmeli ve bu çerçevede yürütülen destek projeleriyle teknoloji gelişimi teşvik edilmelidir. Örneğin görme engelliler için büyüteç, ağır görme engelliler için sesle kontrol ve bilgisayardan okuma gibi teknolojik yardımlar sağlanmalı

ya da özel gözlükler kullanılarak metinler sese dönüştürülmeli ve konuşma geliştirmeleri yapılmalıdır (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2010).

Özel eğitim tanısı konan çocuklar için erken çocukluk eğitiminin zorunlu olduğu ve bu okul öncesi eğitim süresinin önemli ölçüde genişletilebileceği, çocukların gelişimlerine ve bireysel özelliklerine kadar uzatılabileceği bildirilmektedir. Bu hüküm engellinin eğitim hakkı açısından önemlidir. Örgün eğitime kapasite oluşturmak için alıştırma eğitim sınıfı oluşturulabilir. Özel eğitim gereksiniminde kişiler ortaöğretimlerine özel eğitim okullarında ya da liselerde devam edebilirler Bilgi ve diğer mesleki eğitim alanlarında özel eğitim ihtiyacı olanlar ilgi, istek, yetenek ve niteliklerine, seviyelerine göre yükseköğretim olanaklarından yararlanabilirler. Özel eğitime ihtiyaç duyanlar için düzenlenen yaygın eğitim programları temel becerileri geliştirmek, akademik ihtiyaçları karşılamak, iş ve kariyere hazırlanmak için Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), özel eğitime sahip kişiler için hazırlık kursları vermekle sorumludur. Kurslar hazırlanırken engelli bireylerin bilgi, beceri, alakaları ve gereksinimler doğrultusunda planlanmalıdır (Şişman, 2011, s.188).

Engelli bireylerin eğitimi Engelliler Hakkında Kanunun 15. Maddesinde "engellilerin hiçbir şekilde eğitim görmelerinin engellenemeyeceği" belirtilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak zihinsel engelliler için mesleki eğitim merkezi, kapsamlı işitme engelliler lisesi, mesleki eğitim merkezi ve zihinsel engelli yetişkinler için mesleki eğitim merkezi ve ortopedik engelliler için bir meslek lisesi kurmuştur. Sivil toplum örgütleri İŞKUR desteği ile engelli bireylere meslek kazandırma kursları açmaktadır. Açılan kurslar ile bireylerin sosyal ve ekonomik hayata uyum sağlamaları amaçlanmıştır. Tüzel kişiler engelli bireylerin işgücü piyasalarına katılmaları için projeler sunabilirler. Burada mesleki eğitim ve rehabilitasyonların sağlanması ile istihdam edilmeleri amaçlanmıştır. Bu projeleri kamu kurum ve kuruluşlarının yanında belediyeler ve sivil toplum kuruluşları da proje sunabilir. Gerçek kişilerde buldukları il sınırları için çeşitli projeler sunabilirler. Mesleki eğitim kursuna katılım sağlayacak olan bireyler için:

- İŞKUR kaydının olması ve herhangi bir işte çalışmamak,
- Kursiyerlerin 15 yaşını tamamlamış olması,
- Herhangi bir kurumdan emekli maaşı almaması,

- İşgücü kaybına uğraması ve bu kaybın % 40'ın altında olmaması durumunda “Engelli Bireylere Verilen Sağlık Kurulu Raporları” ile desteklenmeli,
- İki kurs arasında en az altı ay beklemiş olması,
- Katılım sağlanacak kurs ve eğitimlere katılmama yönünde zorunluluk uygulanmaması,
- Örgün eğitim veren bir kurumdan güncel biçimde öğrenci olmaması,
- İŞKUR'un önceden açmış olduğu kurslar aynı mesleğe yönelik eğitimleri almamış olmaması, koşulları aranmaktadır. Gerekli başvuru şartlarını taşıyan projeler 15 gün içinde il müdürlüğüne değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

2.1.3. Engellilere Yönelik Sosyal Yardım

Refah devleti, serbest piyasa ekonomilerinde sanayileşmenin getirdiği adaletsizlik ve güvensizliğin karşısında insan haklarının gelişmesiyle bütün vatandaşlarına eğitim, barınma, sağlık gibi alanlarda belirli bir standart sağlayan ve asgari bir ücret ile sosyal güvenlik imkânı sağlarken toplumsal tehlikelere karşı da koruyan devlettir (Şenkal, 2005, s.275). Bu devletin temel görevlerinden biri, sosyal yardım yoluyla toplumun dezavantajlı kesimleriyle ve diğer bireylerle eşitliği sağlamaktır. Refah devletinin temel ilkesi, sosyal adaleti, sosyal güvenliği ve sosyal refahı sağlamaktır. Toplumdaki engelliler gibi dezavantajlı gruplara maddi ve manevi desteğin yanı sıra ekonomik ve sosyal güçlendirmeyi refah devletinin temel görevi olarak kabul edilmektedir (Şişman, 2017, s.18-20).

Refah devleti görevleri ile eş zamanlı olarak gerçekleşecek çeşitli hedefleri bulunmaktadır. Bu hedefler; sağlık ve refah hizmetlerinden özgürce yararlanma imkânları, belirli bir yaşa kadar eğitim imkânı, asgari bir gelirin ve belirli bir sosyal güvenliğin sağlanması, barınma yardımı, yoksulluğun ortadan kaldırılarak gelir eşitsizliğinin giderilmesi ve toplumsal katılımın yaygınlaştırılmasıdır. Bu bağlamda Refah devleti, engellilerin yaşam kalitelerini yükseltmek için kullanılan toplumsal kurum ve normların engelli bireyler için toplumsal uyumlarını hedeflemektedir. Eş zamanlı olarak modern zaman sosyal diyalogu yansıtmaktadır. Refah devletin yaptığı düzenlemeler sonucunda engelli bireyler; ulaşım, eğitim, istihdam ve sosyal hizmet gibi birçok uygulamanın sahibi olmuşlardır (Toprak, 2015, s.153-154).

Bu kapsamında Türkiye’de yerel yönetimler tarafından ulaşım alanında ve evlerinden ücretsiz olarak eğitime götürmeleri ile belediyelerin ücretsiz kartlar vermesi bu avantajlar arasında sayılabilir. Örneğin; Engelliler için kentsel ulaşım olanakları bulunmaktadır. Bu hizmetler şehrin otobüs ve metro, deniz ve demiryolu hizmetleri için ücretsizdir. Öte yandan ağır engelliler, refakatinde ulaşım bedeli ödemeksizin bu haktan faydalanabilmektedir. İktisadi bedel ödemeksizin erişimden yararlanmak amacıyla İl Sosyal Hizmetler İl Yönetim Kurulu'ndan "Engelli Kimlik Kartı" çıkarılması başka bir hizmete yöneliktir. Yerel yönetimler yaşam merkezleri, meslek kursları, temizlik, hizmetler, rehabilitasyon merkezleri, sosyal yardımlar, bakım hizmetleri, ruhsal destekler ve etkinlikler engellilerin hayatını kolaylaştırmaktadır. Bu hizmetlerden yararlanmak isteyen engellilerin hizmet satın almak için yetkili makama kayıt yaptırmaları gerekmektedir. Tüm hastanelerde muayene edilirken engellilere öncelik verilmesi, engelliler için özel otopark alanlarının oluşturulması, kaldırımlarda onlara yönelik renklendirme ve düzenlemeler yapılması bazı örnekleri teşkil etmektedir. Maddi ve manevi yardımlara ek olarak engelli bireyler için bütün illerde Rehberlik ve Araştırma Merkezi kurulmuş ve aileler engelli çocuklarına ücretsiz danışmanlık hizmeti sağlanmaktadır (Küçükali, 2015, s.106:110).

2.1.4.Engellilere Yönelik Vergi Avantajı

Engellilerimiz çeşitli vergi avantajları ile devlet tarafından desteklenmektedir. Bu vergiler; KDV, ÖTV veya Gümrük vergileri ve tüketim sonucunda alınan vergilerden oluşmaktadır. Engellilerin ve ailelerinin yaşam kalitelerinin yükseltilmesi ve bakım verenlerin sağlanması için bu mali desteğin federal devletler tarafından sosyal ve ekonomik olarak sağlanması, engelli vatandaşların yaşamla olan bağlarına katkıda bulunması ve güçlenmesi gerekmektedir (Yayman ve Çımat, 2012, s.301).

Engelliler için yapılan bu devletin mali desteğine vergi harcaması denir. Vergi harcaması, devletin devrettiği gelirdir; Vergi sisteminde istisna ve muafiyetler doğrudan bütçeden yapılmakta ve kamu harcamalarını artıran bir unsur olarak değil, vergi muafiyeti yoluyla görülmektedir. Vergi giderlerinden yararlananlar, devlet yardımı yoluyla bu faydayı almak yerine vergi ödemeyerek aynı faydayı sunmakta ve bu giderler transfer gideri olarak kabul edilmektedir. Ancak, doğrudan bir mali yardım olmadığı için göz ardı edilmektedir. Vergi adaleti kavramı, tüm toplumlarda adalet kavramının anlaşılmasının

farklı olması nedeniyle, tüm finansörler için her zaman tartışmalı bir konu olmuştur. Türkiye’de genel kanı aynı gelir düzeyleri için aynı oranlarda olup, gelir artışı ile birlikte uygulanacak vergi oranlarının da artması gerektiği görüşüdür. Vergi adaletinin, özellikle kurumlar vergisi gibi bireysel vergi vergilerinde daha fazla teşhir edildiği görülmüştür (Bay ve İnneci, 2017, s. 216; Metin, 2013, s.56).

Her birey vergi adaletini savunur ve tüm hükümetler vergi adaletini vaat eder, ancak bu çok zor bir iştir. Güç grupları genellikle daha az vergi ödemek ve lobicilik yaparak vergi adaletini engellemek istemektedirler. Bireysel bazda değerlendirildiğinde kazandıkları için ekstra vergi ödemek istemiyorlar. Ancak gerçek vergi adaleti, gelire dayalı vergilendirme ile mümkündür (Muter, Çelebi ve Sakınç, 2012, s. 62).

Anayasamızda da belirtildiği üzere herkesin vergi vermesi gerekir ancak gerçekleşen vergi olayı ne olursa olsun, belirli bir mükellef veya mükellef grubu vergiden muaf olmasına vergi muafiyeti denir. Bu doğrultuda;

“**MADDE 73-** Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır (Anayasa, md. 73).” İbaresine yer verilmiştir.

Devletler muafiyet ve istisnaları dezavantajlı grupları korumak, yeni yatırımları teşvik etmek için yapar yapılan bu yardımlara sübvansiyonları da ekleyebiliriz. Bu da devletlerin sosyal devlet olduğunu gösterir. Türk Vergi Sisteminde engelliler için sağlanan vergi avantajlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- “193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nun 31 ve 89’ncu maddelerinde “
- “1319 sayılı Emlak Vergisi kanununun 8inci maddesinde “
- “3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu’nun 17’nci maddesinde”
- “4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu’nun 7’nci maddesinde “
- “Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu’nun istisnalara ilişkin 4/c maddesinde”
- “Gümrük Vergisi Kanunu (Madde 167/12)’de “
- “2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununa göre; çevre temizlik vergisi muafiyeti düzenlenmiştir.”

2.1.5. Engellilere Verilen Bakım Hizmetleri

Türkiye’de çıkarılan yasalar ile engellilerin ihtiyaçlarının karşılanması ve korunması kapsamında çeşitli hizmetler sunulmaktadır. Verilen bu hizmetler aracılığıyla engellilerin toplumsal yaşamına dâhil olmalarını ve uyum sağlamasına yardımcı olmak, evlerine kendilerini kapatmalarını önlemek ve modern şehir hayatının sunmuş olduğu olanaklardan sağlıklı bireyler gibi faydalanmalarını sağlamak için hizmetler verilmektedir (Karaağaç, 2017, s.45). Verilen hizmetleri şu şekilde ele almak mümkündür:

- Kurumda bakım, engelliler bakıma muhtaç oldukları ve evde, kamu veya özel bakım tesislerinden bakım alamadıkları ölçüde sağlanmasıdır. Dezavantajlarını engelli bireylerin toplumdan dışlanarak soyutlanması olarak değerlendirilmiştir. Bu sorunu ortadan kaldırmak için evde bakıma daha çok önem verilmiştir. Kurumda bakım sadece evde bakımı mümkün olmayan çok ağır engelli veya bakacak kimsesi olmayan engellilere uygulanması gerektiği savunulmaktadır (Şişman, 2011, s.177).
- Evde bakım hizmeti, birey ve aileye yaşadığı ortamda sunulmakta olan koruyucu, önleyici, tedavi edici ve iyileştirici sağlık ihtiyaçlarının etkili bir biçimde sürmesi amacını taşıyan sağlık bakım hizmetlerinin sunulmasını ve kronik hastalıkları izleme, fizik, konuşma, solunum tedavisi, belirli ilaç uygulamaları, ebeveyn beslenmesi ve diğer birçok mevcut veya potansiyel sağlık sorunları bulunmaktadır. Evde bakım hizmetinde tedaviden çok yaşam niteliğini artırması amaçlanmıştır (Evde Bakım Hizmetleri Sunumu Hakkında Yönetmelik, 2016).
5378 sayılı Engelliler Hakkındaki Kanunun;
“**MADDE 30-** Engellilerin evvela buldukları ortamda bağımsız yaşayabilmeleri için durumlarına uygun olarak gerekli psikososyal destek ve bakım hizmetleri sunulur. Destek ve bakım hizmetlerinin sunumunda kişinin biyolojik, fiziksel, psikolojik, sosyal, kültürel ve manevi ihtiyaçları ailesi de gözetilerek dikkate alınır (5378 sayılı Engelliler Hakkındaki Kanunun, md. 30)” olarak tanımlanmaktadır.
- Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tespiti ve Bakım Hizmeti,

“**MADDE 12 – (1)** Bakım türleri aşağıda belirtildiği şekildedir.

a) Bakım hizmetlerinin Genel Müdürlüğe bağlı bakım ve rehabilitasyon merkezlerinde verilmesi: Bakıma muhtaç özürünün veya yasal temsilcisinin talep etmesi ve kapasitenin uygun olması hâlinde, bakım hizmetleri Genel Müdürlüğe bağlı bakım ve rehabilitasyon merkezlerinden alınabilir.

b) Bakım hizmetlerinin Genel Müdürlüğün izni ile açılmış olan diğer resmî kurum ve kuruluşlara ait bakım merkezlerinde verilmesi: Bakıma muhtaç özürünün veya yasal temsilcisinin talep etmesi ve merkezin kabul etmesi hâlinde, bakım hizmeti Genel Müdürlüğün izni ile açılmış olan diğer resmî kurum ve kuruluşlara ait bakım merkezlerinden alınabilir. Bu durumda merkezin bağlı olduğu kurum ve kuruluşa Genel Müdürlük tarafından ödeme yapılmaz. İlgili kurum veya kuruluş bakıma ilişkin giderlerini kendi bütçesinden karşılar.

c) Bakım hizmetlerinin Genel Müdürlüğün izni ile açılmış olan özel bakım merkezlerinde verilmesi: Bakıma muhtaç özürünün veya yasal temsilcisinin talep etmesi ve özel bakım merkezinin kabul etmesi hâlinde, bakım hizmeti Genel Müdürlüğün izni ile açılmış olan özel bakım merkezlerinden alınabilir. Bu durumda bakıma muhtaç özürülere sunulan bakım hizmeti karşılığında, bakım ücreti merkeze il müdürlüğü tarafından aylık olarak ödenir.

ç) Bakım hizmetlerinin bakıma muhtaç özürünün akrabası veya bakıcı personel tarafından ikametgâhında verilmesi: Bakıma muhtaç özürünün veya yasal temsilcisinin talep etmesi hâlinde, bakım hizmeti Genel Müdürlüğün denetim ve rehberliğinde bakıma muhtaç özürünün akrabası veya bakıcı personel tarafından bakıma muhtaç özürünün veya akrabasının ikametgâhında verilebilir. Bu durumda bakıma muhtaç özürülere sunulan bakım hizmeti karşılığında, bakım ücreti bakıma muhtaç özürünün akrabasına veya bakıcı personeli istihdam eden özel bakım merkezine il müdürlüğü tarafından aylık olarak ödenir (Bakıma Muhtaç Özürülülerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, md.12).”

- Yatılı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerinde engelli fertlerin rahatsızlıklarına göre fiziki, psikolojik tedavi yapılarak iyileşmeleri ve herhangi bir istismar durumuna maruz kalmamaları amaçlanmıştır. Böylelikle engelli fertlerin yaşam kalitelerini artırmak istenmiştir. Engelli birey ile ailesine yönelik danışmanlık ve rehberlik hizmetleri kamu kurumlarınca herhangi bir ücret talep edilmeksizin verilmektedir (Genç ve Barış, 2015, s.52).
- Umut Evi, bakım ve rehabilitasyon merkezlerinde, ev dışı ortamlarda desteklenen engellilere bakım ve rehabilitasyon hizmeti veren, engellilerin bağlantılı yaşama aktif katılımını sağlayan bir kuruluştur. Ailesi ile birlikte bakılamayan engelli bireylere bakım hizmetlerinin sürekliliğinin sağlandığı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerimizde toplu yaşamdan kaynaklanan yaşamdan olumsuz etkiler

oluşabilmektedir. Bu olumsuzluklardan en önemlisi, engelli birçok kişinin bir arada yaşaması nedeniyle sosyal hayata katılımın zor olması ve hayatta kendine empoze edilen rol modellerin doğadan yoksun olması nedeniyle sosyal uyum geliştirememesidir. Bu nedenlerle engellilerin diğer komşularından ayrı bir apartman dairesinde veya evde küçük gruplar halinde yaşamaya devam etmelerini ve böylece sosyal hayata katılmalarını sağlamaktadır (Umut Evleri, 2021).

- Özel bakım merkezleri, engelli bireyin bakımına yönelik bireysel bakım hizmeti ve psiko-sosyal destek sağlayarak engelli bireyin ailesinin mevcut durumlarının kabulü için bireysel veya grup çalışmaları ile buldukları ortamda bilgilendirilmeleri ve gelişim alanları desteklenmelidir. Engellilerin ve ailelerinin sosyal haklardan ve mevcut kaynaklardan etkin bir şekilde yararlanmalarını sağlamak için bireysel ve grup çalışmaları, sosyal, kültürel, sanatsal ve sportif özgüven, uyum ve engellilerin sosyal hayata katılımının yanı sıra bu tür faaliyetlere katılmak için gerekli destek sağlanmaktadır (Engelli Bireylere Yönelik Özel Bakım Merkezleri Yönetmeliği, md.24).

2.2.Engellilere Yönelik Politikaların Değişimi

Engellilik, geçmişten itibaren sosyal politikanın uygulama alanı olmuştur. Engelli bireyler, sanayi devriminden önce olduğu gibi 1980’li yıllarda küreselleşme sürecinde de sosyal politikaların öne çıkardığı gruplar arasında yerini almıştır. Sanayi devrimi dönemi sosyal politikası; refah devlet uygulamaları, bireylerin hakkı olduğu yöneliktir. 1980 sonrası neo liberal politikaların etkisi ile hak temelli yaklaşım yerini politika anlayışına bırakmıştır. Küreselleşme ile birlikte bilim ve teknolojiye yaşanan hızlı değişim ve dönüşümlerin bağlamı olarak yerleşmenin artmasıyla engelli kesime yönelik istihdam, sağlık ve eğitim hizmetlerine kısıtlı erişim, engelli bireylerin ihtiyaçlarına yönelik olmayan bir çalışma ortamı, kamu ve çevre tesislerine erişim sağlayamama, yetersiz erişim seçenekleri gibi kültürel faktörler engelli bireylere karşı ayrımcılık yapan mekanizmalar ve olumsuz algılar, tutumlar ve davranışlar, değiştirilmesi gereken kilit alanlardır (Metin, 2017, s.327; Kesgin, 2014, s.1-2). Bu kilit alana yönelik yapılan çalışmaların ilk basamağı olarak 1997 yılında Özürlü Yönetim Bürosu'nun kurulması, 1999 yılında Özürlüler Şurasının kurulması ve 2005 yılında Engelliler Kanunu'nun

yasalaşması, engellilere yönelik politikaların yoğunlaşmasının temel göstergeleridir (Şişman, 2011, s.171).

1997 yılında kurulan Özürlüler İdaresi Başkanlığının Vizyonu, tıp ve sağlık, ekonomi, eğitim, istihdam, iyileştirme, ulaşım, bakım hizmetleri alanlarında, engellilerin ayrımcılıktan uzak, fırsat eşitliğine dayalı bir yaşam sürmelerini ve sosyal hayata katılmasını sağlayan, engelliliği önleme konusunda aktif ve öncü bir kuruluş olmaktadır. Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın vizyonu doğrultusunda çeşitli görevleri bulunmaktadır. Bu görevleri şu şekilde sıralamak mümkündür (T.C. Özürlüler Başkanlığı, 2018 Yılı Faaliyet Raporu):

- Engellilere yönelik eğitim, istihdam, iyileştirme, sosyal içerme gibi konular üzerine kurum ile kuruluşlarla koordinasyon ile plan ve program hazırlamak,
- Engellilikle ilgili konularda araştırma ve değerlendirme yapmak, istatistiki bilgi toplamak ve veri tabanları oluşturmak, konuyla ilgili projeler hazırlamak ve bunların uygulanması için çalışmalar başlatmak,
- Engellilerle ilgili uluslararası ve ulusal uygulamaların gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek,
- Engellilere yönelik kanun, KHK ve yönetmelikleri incelemek ve bu konuda görüş bildirmek ve öneriler hazırlamak,
- Gönüllü kuruluşlar ve yerel yönetimlerle işbirliği yapmaktır.

Engellilere yönelik politikalarda değişim özellikle 20. Yüzyılın ortasından itibaren engellilere yönelik yaklaşımların tıbbi modelden sosyal modele kaymasıyla hukuki ve siyasi hedefler açısından ve bu anlamda engellilerin insan hakları konusunda bir süreç başlatmıştır. Bu yön değişikliğinin uygulamaya ne ölçüde yansıdığı kuşkusuz önemlidir. Türkiye'de bu konuda yapılan çalışmalarda, hukuk metninde veya konuşma dilinde "özürlülük", "engellilik" ve "hastalık" terimlerinin birbirinin yerine kullanıldığını ve benzer anlamların kullanımda bu kavramsal farklılıkların göz ardı edilip edilmediği bilinmemektedir. Söz konusu kavramsal kargaşa, uluslararası metinlerde yapılan çeviriler içinde geçerli olmaktadır. "Engelli" kelimesi özürlü ve sakat kelimeleri ile birbirinin yerine kullanılsa da kelimelerin farklı anlamları vardır. Engellilik kavramı, bireyin kusurları ya da "engelleri" üzerinde odaklanmayı gerektiren, engellilik olgusunu

nesnelleştirmeyi amaçlayan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Engellilik ise bireyin kendi kusurundan değil, çevresel faktörlerden dolayı sınırlı olduğunu gösteren bir olgudur (Şişman, 2012, s.70-71; Koca, 2010, s.4).

Bu süreçte engellilere yönelik kamu harcamalarının süreci ve içeriğe bakıldığında konuda önemli ipuçları verilmektedir. 2006'dan 2015'e kadar merkezi hükümet bünyesinde engellilere yönelik genel ve özel bütçe harcamalarına ilişkin bir araştırma, hükümetin engellilere yönelik harcamalarının yıllar içinde arttığını göstermiştir. 2005 Yasası kapsamında engelliler için sosyal programların genişletilmesi, bu alandaki kamu harcamalarının artmasında kesinlikle önemli bir rol oynamıştır. 2006 yılında engelliler için en yüksek harcama kalemi ikramiyeli malul aylığı iken, 2015 yılında evde bakım aylığı, yani gelir desteğinin yerini malullük aylığı almıştır. Engelliler için harcamalar; Engelliler için eğitim harcamaları zaman içinde artmasına rağmen toplam harcamaya dâhil edilmemiştir (Yılmaz ve Yentürk, 2017, s.70-71). 2002 yılında engel oranı %70 ve üzeri olan ve malulen aylığına hak kazananların sayısı 68.598 iken bu sayı 4 kat artarak 2020 sonunda 277.553'e ulaşmıştır. 2002 yılında 193.780 kişi arasında maluliyet oranı 193.780 iken bu sayı yaklaşık 1,7 kat artarak 2020 yılı sonunda 346.752'ye ulaşmıştır. 2007 yılında malulen aylığı alan kişi sayısı 8.877 iken bu rakam yaklaşık 10,7 kat artarak 2020 yılı sonunda 95.540'a ulaşmıştır. En büyük artışın malullük aylığı alan kişi sayısında olduğu görülmektedir. 2007 yılında evde yardım alan kişi sayısı 28.583 kişi iken bu sayı 18 kat artarak 2020 yılında 535.805 kişiye ulaşmıştır (Yaşlı ve Engelli İstatistik Bülteni, 2021, s.4142). 2021 Merkezi İdari Finansman Kanunu'nda; yaşlılar için (1.620), engelli 6-12 yaş (649), 13-18 yaş aralığında engelliler için (973), 18 yaş ve üstü yaş aralığına olan engelli (1.297), endeksi temel alınarak hesaplanır ve gerekli tutarlar ödenmektedir. Eğitim kurumlarında öğrenim gören engelliler için ödenek miktarını belirlemek için (1.620) endeksi aşmamak kaydıyla ait oldukları yaş grubunun iki katına çıkarılmaktadır (2021 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu).

Türkiye'de son yıllarda yasal ve politik açıdan engellilere yönelik kapsayıcı bir yaklaşım önem kazanmış olsa da, bu alandaki kamu harcamalarının büyük ölçüde nakit temelli gelir yardım olması engellilere yönelik sosyal politikaların yoksullukla yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bu anlamda, kamu harcamalarının muhtaç durumdaki engelliler üzerindeki rolü yadsınamaz. Ancak, engellilere yönelik kamu hizmetlerinin ihtiyaca dayalı ve toplumsal hayatın tüm alanlarını kapsayan nakit

transferlerinden kaçınmaması kaçınılmazdır, dolayısıyla engellilere sosyal ve insan hakları paradigmaları bağlamında daha kapsamlı bir yaklaşım aynı zamanda uygulama düzeyinde yansıtılmalıdır (Metin, 2017, s.333).

2.3. Engelli Haklarının Yasal Dayanakları

Engellilerin haklarının anayasada ve kanunlarda yer alıyor olması, kamunun hakları güvence altına alarak korumasıdır. Yalnızca engellilerin haklarını güvence altına alan hükümler olmamakla beraber diğer hak ve özgürlüklere ilişkin hükümler önem arz etmektedir. Anayasa bir ülkenin temel normudur. Çıkarılan tüm kanunlar ve diğer düzenlemeler, anayasanın belirlediği kriterlere göre çıkarılacaktır. Ayrıca devletin yapması gereken tüm faaliyetler anayasada belirtilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken iki nokta var. İlk olarak Anayasada belirtilen görevleri devletin yerine getirmesi gerektiğidir. İkincisi, devlet faaliyetlerini yürütürken anayasa hükümlerini ihlal edemez. Anayasa hem bir rehber hem de bir koruyucudur. Anayasada bir hakkın tanınması, bu hakkın o zamandan beri ülke sınırları içinde kabul edildiğini ve güvence altına alındığını göstermektedir. Ancak elbette hakların tanınması yeterli değildir. Bu hakkı kullanacak faaliyetlerde ve gerekli uygulamalarda gerçekleştirilmelidir. Ancak bu hakkın ihlal edilmesi durumunda devreye girecek koruma mekanizmalarına sahip olunması zorunludur (Çitil ve Üçüncü, 2018, s.234-237).

Engelli bireylerin muhafazası anayasada bulunmasına rağmen ülkelerin bazılarında çevre düzenlemeleri ile tek başlarına sokakta yürüyebilirken, bazı ülkelerde kendi başlarına yürüyemiyor, hatta sokaktan bile çıkamıyor olmaları uygulama sürecindeki eksikliklerden kaynaklanmaktadır. Anayasa'da güvence altına alınan hakların kullanılması, idari kuruluşların faaliyetleri yoluyla yapılacaktır. Aksi takdirde, bu haklar, sivil toplum örgütleri aracılığıyla kamuoyuna duyurulmadığı takdirde hükümsüz kalacaktır. Yerel yönetim kuruluşları sorumlu oldukları coğrafi alan veya iş alanında gerekli tedbirleri alırken; Genel Merkez, hizmetlerin ülke çapında bir kurum ağı aracılığıyla tüm bireylere ulaşmasını da sağlayacaktır. Doğuştan sahip olunan haklar anayasada yer almasına ve güvence altına alınır fakat kamu tarafından yaratılmaz, tanıtılmasına ihtiyaç duymaz ve devlet tarafından ortadan kaldırılamaz ve sadece yasal olmayan baskılardan değil, aynı zamanda devlet hukukunun baskısından da özgürlüğü sağlar (Zengin, 2019, s.15-16).

Hukuksal alanda engelliler için bir hüküm yer almıyor olmasa bile kamu; koruma, denetlemek, eğitmek ve gerekli önlemleri sağlamakla yükümlüdür. Kamunun var olma sebeplerinden biri halka hizmet etmektir. Buna hizmetin türüne ve ulaşacağı kitleye göre hizmet ayarlamaları yapmak dâhildir. Bu devlet yetkilerinin anayasa olması daha net yorumlara yol açmadan süratle yürütülmesi açısından önemlidir (Ulucan, 2013, s.371).

2.3.1. Anayasada Engelli Hakları

1950'lerden bu yana Türkiye'de engellilerle ilgili birçok düzenleme yapılmıştır. Genel olarak, Türk hukuk sistemi ve devlet hukukunda engellilerin hakları sorumlulukları, hukuki inceleme sırasında parçalı bir şekilde ele alınmıştır. Ancak, doğrudan engellilerle ilgili hükümleri içeren yasal hükümler de bulunmaktadır (Çağlar, 2009, s.42). Bugün Türkiye'de engellilerle ilgili hizmetlerin temel yasal dayanağı, 1982 Anayasasında yer alan hükümler:

“**MADDE 10-** Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir” denilmiştir. Fakat 2010 yılında yapılan referandumun ardından Anayasanın Kanun Önünde Eşitlik ile ilgili 10. maddesine ek bir düzenleme getirilmiştir. Bu maddede “çocuklar, yaşlılar, özürllüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz (Anayasa, md.10).”

Bu hüküm ile engellilere karşı aktif ayrımcılık anayasal bir statü kazanmış ve yasal bir zemine kavuşmuştur.

Anayasa'nın II. Kısmı İnsan Hakları ve Görevleri başlıklı 17. maddesine göre herkesin maddi ve manevi olarak yaşama, koruma ve geliştirme hakkı vardır. Ayrıca 19. madde uyarınca herkesin kişisel özgürlük ve gizlilik hakkı vardır. Bu terimlerde ayrı ve açık bir cümle olmamasına rağmen, bu haklara sahip oldukları düşünülebilir (Anayasa, md. 17; md. 19).

Engellilerin eğitim hakkı anayasal statü ile güvence altına alınmış ve 1961 Anayasası'nda olduğu gibi korunmuştur. Bu hüküm;

“**MADDE 42-** Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır (Anayasa, md. 42).”

Engelli bireyinde çalışma hakkı vardır. Devlet engelli bireyler için bunu sağlamakla mükelleftir. Bunu anayasal olarak güvence altına almıştır:

“**MADDE 49-** Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır (Anayasa, md.49)”. İbaresine yer verilmiştir.

“**MADDE 50** -Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar (Anayasa, md.50)”.

MADDE 60-Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar” hükmü ile açık bir şekilde ifade edilmemiş olmasına rağmen yorumlanarak engellilerinde sosyal güvenlik hakkına sahip olduğuna ulaşılabilir (Anayasa, md.60).

60. Maddesine ek olarak sosyal güvenlik açısından özel olarak korunması gerekenleri ele alan;

“**MADDE 61-**...Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır. Devlet, korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbiri alır. Bu amaçlarla gerekli teşkilat ve tesisleri kurar veya kurdurur” denilerek, engelli ve korunmaya muhtaç çocukların sosyal hayata kazandırılmaları için Devlet her türlü önlemleri alacağını yasal olarak taahhüt etmiştir.”

Yukarıda incelediğimiz 1982 Anayasasında yer alan bu maddeleri Devletin engelliler için sosyal, yasal ve eğitsel önlemler alması gerektiğini açıkça göstermektedir. Anayasanın birçok hükmünde yapılan değişikliklere rağmen engellilerle ilgili hükümler uygulanmaya devam etmektedir.

2.3.2. Engelliler Hakkında Kanun

Türkiye'de engellilerle ilgili olarak 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun doğrudan yasal bir dayanaktır. 5378 Sayılı Özürlüler Kanununun “5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun” Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun; İlerleyen yıllarda ulusal hukukta “özürlülük” veya “sakatlık” yerine “engellilik” kavramının kullanılacağı belirtilmiştir. İkinci Kanun ise hem 5378 sayılı Kanunda hem de engellilerle ilgili birçok kanuna birçok önemli yenilikler sağlamıştır. Genelinde engellilerle ilgilenen toplumla ilişkili, kreş, anaokulu ve evde bakım alanlardaki düzenlemeler detaylı biçimde ve hizmetlerin kullanımını kolaylaştırmak için yeni düzenlemeler eklenmiştir, toplu taşıma ve engelliler için araçlar; İstihdamda ayrımcılığın yasaklanması ve yükseköğretim

kurumlarında engelliler için danışma ve koordinasyon merkezlerinin kurulması düşünülmüş, engellilerin erişilebilirliğine ilişkin yeni düzenlemeler düşünülmüş, ortamlar ve hizmetler eklenmiştir. Doğrudan ve dolaylı ayırım, modernize edilmiş korumalı iş yeri gibi kavramlar tanımlanır.

5378 sayılı Engelliler Hakkında kanunun amacı şu şekilde belirtmiştir:

“**MADDE 1-**engelliliğin önlenmesi, engellilerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenliğine ilişkin sorunlarının çözümü ile her bakımdan gelişmelerini ve önlerindeki engelleri kaldırmayı sağlayacak tedbirleri alarak topluma katılımlarını sağlamak ve bu hizmetlerin koordinasyonu için gerekli düzenlemeleri yapmaktır (5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, md.1).”

Kanunun kapsamı ise;

“**MADDE 2-** engellileri, ailelerini, engellilere yönelik hizmet veren kurum ve kuruluşlar ile diğer ilgilileri kapsar (5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, md.2).” Şeklinde ifade edilmiştir.

Kanunun genel esasları 4. Maddesinde sayılmıştır. Bu Kanun kapsamında bulunan hizmetlerin yerine getirilmesinde aşağıdaki esaslara uyulur:

“**MADDE 4-** a) Devlet, insan onur ve haysiyetinin dokunulmazlığı temelinde, engellilerin ve engelliliğin her tür istismarına karşı sosyal politikalar geliştirir. Engelliler aleyhine ayrımcılık yapılamaz; ayrımcılıkla mücadele engellilere yönelik politikaların temel esastır.

b) Engellilere yönelik olarak alınacak kararlarda ve verilecek hizmetlerde engellilerin, ailelerinin ve gönüllü kuruluşların katılımı sağlanır.

c) Engellilere yönelik hizmetlerin sunumunda aile bütünlüğünün korunması esastır.

d) Kurum ve kuruluşlarca engellilere yönelik mevzuat düzenlemelerinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının görüşünün alınması zorunludur (5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, md.4).”

5378 sayılı Kanunun üçüncü bölümünde Değiştirilen Hükümler yer almaktadır. Bazı kanun ve kanun hükmünde kararnemelerde değiştirilecek ve yürürlükten kaldırılacak hükümler bulunmaktadır. Bu değişiklikler, kamu hizmeti, vergi, sosyal güvenlik, noter ve sağlık gibi hizmetlerde özel ihtiyaçları olan kişilerin durumlarını ve haklarını iyileştirmeyi amaçlayan düzenlemelerdir.

2.3.3. Diğer Yasal Düzenlemeler

Ulusal mevzuatın engellilik nedeniyle ayrımcılık yapılmaması ilkesini içeren bir diğer yasal düzenleme 4857 sayılı İş Kanunu'dur. Kanunun hükümlerine göre iş ilişkisinde engellilik sebepli ayrımcılık yapılamayacağı hükmüne yer verilmesi ile ayrımcılığın ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Aynı Kanununda yer alan hükme göre ise;

“**MADDE 30** –İşverenler, elli veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde yüzde üç engelli, kamu işyerlerinde ise yüzde dört engelli ve yüzde iki eski hükümlü işçiyi veya 21/6/1927 tarihli ve 1111 sayılı Askerlik Kanunu veya 16/6/1927 tarihli ve 1076 sayılı Yedek Subaylar ve Yedek Askeri Memurlar Kanunu kapsamına giren ve askerlik hizmetini yaparken 12/4/1991 tarihli ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanununun 21 inci maddesinde sayılan terör olaylarının sebep ve tesiri sonucu malul sayılmayacak şekilde yaralananları meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler. Aynı il sınırları içinde birden fazla işyeri bulunan işverenin bu kapsamda çalıştırmakla yükümlü olduğu işçi sayısı, toplam işçi sayısına göre hesaplanır (4857 sayılı İş Kanunu, md.30).”

634 Sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu'nun 42. maddesine göre, engellilerin yaşadıkları yerde daha kolay bir yaşam sürmelerine yardımcı olacak projeleri değiştirme hakları vardır. Yukarıdaki hükmün engellinin yaşamı için gerekli olması halinde, proje değişikliği üç ay içinde maliklerin toplantısında görüşülerek, arsanın çoğunluğu ve bir kısmı ile karar alınır. Bu süre içinde toplantının yapılamaması veya değişiklik talebinin genel olarak kabul edilmemesi halinde; İlgili kat malikinin talebi üzerine, onaylı proje değişikliğine veya yetkili merciin görüştüğü taslağa göre inşaat, onarım ve montaj yapılır. Yetkili makam, onaylanan taslak veya proje değişiklik taleplerinin en geç altı ay içinde sonuçlandırılacağını beyan eder (634 Sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu, md. 42). Ayrıca proje değişikliği ile ilgili inşaat ve üretim maliyetlerinin başvuru sahibine ait olduğunu kararlaştırmıştır. Bu durum, maddi durumu iyi olmayan engelli vatandaşlarımızın bu hükümden yararlanma imkânını tamamen ortadan kaldırmaktadır. Bu konuda maddi durumları yetersiz olan engelliler için ayrı hükümler getirilmelidir (Yapılarda Engellilerin Kullanımına Yönelik Proje Tadili Komisyonları Teşkili, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliği, md.11).

3194 sayılı İmar Kanununun 46.ncı maddesine ek olarak, imar planları ile belediyeye ait alan ve yapılarda, sosyal ve teknik altyapıda Türkiye Standardizasyon Enstitüsünün ilgili standardına uyulmasının zorunlu olduğu tespit edilmiştir. Fiziksel

çevreyi engelliler için erişilebilir ve yaşanabilir hale getirmektir (3194 Sayılı İmar Kanunu, md.46).

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ile Devlet, engellilerin kullanımına yönelik bazı düzenlemeler yapmıştır. Bu yasaya göre, kurum ve kuruluşlar engellilerin %3'ünün istihdam ettikleri personeli kullanmasını zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda, genel ve katma bütçeli kuruluşlar ile bunlara bağlı işletme sermayesi kuruluşları, mevzuatla oluşturulan fonlar, il özel idareleri ve belediyeler, birlikler, il özel idareleri, merkezi il ve bunlara bağlı kuruluşlar, çalışma gücü olan şirket ve kuruluşlar tarafından oluşturulabilir. Diğer kamu kurumlarında ise ilk kez engelli atamalarına kanunen yetkili kamu görevlileri istihdam edilmektedir (Özürlülerin Devlet Memurluğuna Alınma Şartları ile Yapılacak Yarışma Sınavları Hakkında Yönetmelik, md.3).

1512 Sayılı Noterlik Kanununun 72.nci maddesi uyarınca; Noterler, davacıların talebi üzerine yasal işlemleri onaylamaktadır. Belgelendirme, bu bölüm hükümlerinde ve diğer kanun ve yönetmeliklerde belirtildiği şekilde gerçekleştirilir. Başvuru sahibi, sertifikayı talep eden kişidir. Noter, iş yapacak kişilerin gerçek kimliğini, adresini, kapasitesini ve isteklerini bilmelidir (1512 Sayılı Noterlik Kanunu, md.72).

1512 Sayılı Noterlik Kanununun 73.üncü maddesine göre, “Noter tasdiki, işitme, konuşma ve görme engeli olan ilgililer tarafından yapılırsa, engellilerin talebi üzerine iki şahit huzurunda işlem yapılır. İlgilinin, işitme ve göre engeli bulunması halinde iki tanık ve bir yeminli tercüman bulundurulması şeklinde gerekli düzenlemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. (1512 Sayılı Noterlik Kanunu, md. 72).

5393 Sayılı Büyükşehir Kanunu 14. maddesine göre belediye hizmetleri en uygun şekilde ve vatandaşa en yakın şekilde sunulmaktadır. Hizmet sunumu engellilere, yaşlılara, yoksullara ve yoksullara uygun yöntemler kullanılmaktadır. Aynı kanunun 22. maddesinde üyeler genel kurulda oy kullanır ve karar alır. Engelli üyeler, belirlenen bir kişi aracılığıyla oy kullanabilirler. Engelliler için merkezler kurmak ve destek sağlamak için kullanılacak bir bütçeye ihtiyacı olanlar için hükümler bulunmaktadır (5393 Sayılı Büyükşehir Kanunu, md.14).

193 Sayılı Gelir Vergisi Kanununda bağımsız kendi adına ve hesabına çalışan ya da basit usulde vergilendirilen engellilerin beyan edilen gelirlerine, 31 inci maddede yer

edinen esaslara bakılırsa hesaplanan senelik tenzilat ve bu indirimden engelli mükellef yararlanır. Bu esaslar:

“**MADDE 31-** Çalışma gücünün asgarî % 80'ini kaybetmiş bulunan hizmet erbabı birinci derece engelli, asgarî % 60'ını kaybetmiş bulunan hizmet erbabı ikinci derece engelli, asgarî % 40'ını kaybetmiş bulunan hizmet erbabı ise üçüncü derece engelli sayılır ve aşağıda engelli dereceleri itibarıyla belirlenen aylık tutarlar, hizmet erbabının ücretinden indirilir.

Engellilik indirimi;

- Birinci derece engelliler için 440.000.000 lira (1.500 TL),
- İkinci derece engelliler için 220.000.000 lira (860 TL),
- Üçüncü derece engelliler için 110.000.000 lira (380 TL) dır.

Engellilik derecelerinin tespit şekli ile uygulamaya ilişkin esas ve usuller Maliye, Sağlık ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik bakanlıklarınca bu konuda müştereken hazırlanacak bir yönetmelik ile belirlenir (193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu, md.31).”

Dokuzuncu kalkınma planında gelir dağılımının iyileştirilmesi için kadın, çocuk, engelli ve yaşlıların ekonomik ve sosyal katılımının artırılması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Ancak yakın gelecekte, üretim sürecine vatandaş katılımını artırmak için sosyal harcamalar üzerindeki kontrolün güçlendirilmesine ve destek uygulamalarının iyileştirilmesine ihtiyaç vardır. Ayrıca geri kalmış bölgelerimizde sosyal içermenin sağlanması kapsamında Sosyal Destek Programı (SODES) başta olmak üzere bölgesel sosyal kalkınma programları uygulanmıştır (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007-2013: 24).

Onuncu kalkınma planına göre; ilk ve orta öğretimde, başta engelli çocuklar ve kızlar olmak üzere tüm çocuklar, daha az tekrar ve okulu bırakma ile okula gidebilirler. Özel eğitime ihtiyaç duyan engellilere uygun eğitim alabilmeleri sosyal hizmet ve desteklere yönelik hizmet standartlarının belirlenmesi, vasıflı işçilerin işe alınması ve denetlemelerin iyileştirilmesi, ihtiyaç sahibi çocuklara kurumsal bakımın ötesinde alternatif bakım modelleri geliştirilmesi, engelliler için uygun ortamın sağlanması, eğitime ve işgücü piyasasına katılımlarının artırılmasıdır. Engellilere yönelik eğitim, istihdam ve bakım hizmetlerinin etkinliği ve denetimi artırılmakta, kaynaklar daha verimli kullanılmakta ve çevrenin fiziki koşulları engelliler için uygun hale getirilmektedir (Onuncu Kalkınma Planı, 2014-2018: 32,43,44).

On birinci kalkınma planı, engellilerin işgücüne katılımını ve istihdamını artıracaktır. Engellilerin iş bulmaları için uzaktan eğitim programları geliştirilecektir. Engelli kişilerin işgücüne katılımını ve istihdam olanaklarını artırmak için genel ve mesleki eğitim, mesleki rehabilitasyon, serbest meslek sübvansiyonları şeklinde yardım, istihdam danışmanlığı ve mesleki eğitim hizmetleri geliştirmektir. Özel sektör işverenleri, engelliler için istihdam fırsatları ve istihdam teşvikleri hakkında bilgi edinme haklarının sağlanmasıyla spor faaliyetlerine katılımı teşvik edilmektedir. Engellilerin spora katılımı için eğitici-öğretmen becerileri, zengin ders kitapları, görseller ve yazılı dokümantasyon hazırlanmaktadır (On birinci Kalkınma Planı, 2019-2023: 143,165).

Kalkınma planına bakıldığında, Türkiye'de engelliler için çeşitli ve gerekli tedbirlerin alındığı ayrıca engellilerin kamusal hayata dâhil edilmesi için araştırmalar yapıldığı görülmektedir.

2.3.4. Kanun Hükmünde Kararname ile Engellik

30 Mayıs 1997 yılında 573 Sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK) 06.06.1997 tarih ve 23011 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kararname, özel gereksinimli kişilere yönelik eğitim hizmetlerinin yasal kapsamına girmektedir.

573 Sayılı KHK'nin Birinci Bölümünde genel hükümler yer almaktadır. Buna göre KHK'nin amacı şu şekildedir:

“**MADDE 1-** özel eğitim gerektiren bireylerin, Türk Milli Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkeleri doğrultusunda, genel ve mesleki eğitim görme haklarını kullanabilmelerini sağlamaya yönelik esasları düzenlemektir (573 sayılı KHK, md 1).”

“**MADDE 2-** özel eğitim gerektiren bireyler ile onlara doğrudan veya dolaylı olarak sunulacak eğitim hizmetlerini; bu hizmetleri sağlayacak okul, kurum ve programları kapsar (573 sayılı KHK, md 2)”. ”

“**MADDE 3 – a)** "Özel eğitim gerektiren birey", çeşitli nedenlerle, bireysel özellikleri ve eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından beklenen düzeyden anlamlı farklılık gösteren bireyi,

b) "Özel eğitim", özel eğitim gerektiren bireylerin eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için özel olarak yetiştirilmiş personel, geliştirilmiş eğitim programları ve yöntemleri ile onların engellilik durumu ve özelliklerine uygun ortamlarda sürdürülen eğitimi,

c) "Kaynaştırma", özel eğitim gerektiren bireylerin diğer bireylerle karşılıklı etkileşim içinde bulunmalarını sağlamak ve eğitim amaçlarını en üst düzeyde gerçekleştirmek için geliştirilmiş eğitim ortamlarını,

d) "Tanılama", eğitsel amaçla, bireyin tüm gelişim alanlarındaki özelliklerinin belirlenerek değerlendirilmesi sürecini,

e) "Bakanlık", Milli Eğitim Bakanlığını, ifade eder (573 sayılı KHK, md 3)”.

“**MADDE 4** – Türk Milli Eğitimini düzenleyen genel esaslar doğrultusunda özel eğitimle ilgili temel ilkeler şunlardır:

a) Özel eğitim gerektiren tüm bireyler, ilgi, istek, yeterlilik ve yetenekleri doğrultusunda ve ölçüsünde özel eğitim hizmetlerinden yararlandırılır.

b) Özel eğitime erken başlamak esastır.

c) Özel eğitim hizmetleri, özel eğitim gerektiren bireyleri sosyal ve fiziksel çevrelerinden mümkün olduğu kadar ayırmadan planlanır ve yürütülür.

d) Özel eğitim gerektiren bireylerin, eğitsel performansları dikkate alınarak, amaç, muhteva ve öğretim süreçlerinde uyarlamalar yapılarak diğer bireylerle birlikte eğitilmelerine öncelik verilir.

e) Özel eğitim gerektiren bireylerin her tür ve kademedeki eğitimlerinin kesintisiz sürdürülebilmesi için her türlü rehabilitasyonlarını sağlayacak kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapılır.

f) Özel eğitim gerektiren bireyler için bireyselleştirilmiş eğitim planı geliştirilmesi ve eğitim programlarının bireyselleştirilerek uygulanması esastır.

g) Ailelerin, özel eğitim sürecinin her boyutuna aktif katılmalarının sağlanması esastır.

h) Özel eğitim politikalarının geliştirilmesinde, özel eğitim gerektiren bireylerin örgütlerinin görüşlerine önem verilir.

i) Özel eğitim hizmetleri, özel eğitim gerektiren bireylerin toplumla etkileşim ve karşılıklı uyum sağlama sürecini kapsayacak şekilde planlanır (573 sayılı KHK, md 4).”

573 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin ikinci bölümü iki bölümden oluşmaktadır. “Eğitim ve Öğretim” başlıklı ilk yedi madde (5-11. maddeleri) teşhis, istihdam, erken çocukluk ve erken çocukluk eğitimi, ilköğretim, orta öğretim, yükseköğretim ve yaygın eğitimi içerir. "Eğitim Ortamı" başlıklı ikinci kısım, (12-16. maddeleri) beş maddeden oluşmakta ve kaynaştırma, özel eğitim, özel eğitim yardımı, eğitim ve değerlendirme programlarına ilişkin hükümleri içermektedir (573 Sayılı KHK, md.516).

573 sayılı KHK'nın Kurumlar ve Görevler başlıklı üçüncü bölümü üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Burada Koordinasyon başlıklı birinci bölümde, her ilde özel eğitim, danışmanlık ve psikolojik hizmetler ile ortak bir birim kurulmasına ilişkin hüküm bulunmaktadır (573 Sayılı KHK, md.17). Üç maddeden oluşan ikinci bölümde, okulların ve özel eğitim kurumlarının amaçları, açılma koşulları ve eğitim kademelerine ilişkin hükümler yer almaktadır. Üçüncü bölümde, özel eğitim destek kuruluşları olarak rehberlik ve araştırma merkezleri, okul rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin görev tanımı verilmiştir (573 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname, md. 18-20).

Dördüncü ve son kısım ise sekiz maddenin farklı hükümlerini içermektedir. Bu nedenle, Daire Başkanlığı tarafından okul ve özel eğitim kurumlarının açılmasına, gerçek veya tüzel kişilerin de ilgili kanuna göre özel okul açabilmesine karar verilmiştir. Örgün eğitim kurumlarının çevrelerinde özel eğitime ihtiyaç duyanlara özel eğitim hizmeti vermeleri ve gerekli önlemleri almaları gerektiği belirtilmiştir. Diğer maddelerde ise özel eğitim kurumlarında gerekli personelin görevlendirilmesine öncelik verileceği, özel eğitim kurumlarının denetim ve denetiminin müfettişler tarafından yapılacağı belirtilmiştir. Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin her türlü donanım ihtiyaçlarını devlet okullarında karşılayacaktır (573 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname, md.23-30).

2.4.Engellilere Yönelik Kamusal Politikaların Uluslararası Dayanakları

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ilk kez 1948 yılında anılan engellilerin sosyal hayatı, BM AK, AB, UÇÖ gibi birçok uluslararası kuruluş tarafından başlatılmıştır. Kuruluşlar tarafından sağlık, sosyal güvenlik, eğitim, istihdam, erişim, bakım, iyileşme ile ilgili hükümlerle düzenlemeler ve mali taban oluşturulmuştur (Karaca, 2019, s. 6).

2.4.1. Birleşmiş Milletler Tarafından Yapılan Düzenlemeler

1950 tarihinde BM Genel Kurulu'nun ev sahipliğinde düzenlenen Cenova Konferansı'nda engellilerin sosyal rehabilitasyonu tartışılmış ve eğitim, tedavi ve bakım, mesleki rehabilitasyon ve istihdam konularında uluslararası standartları belirlemek üzere bir komite oluşturulmuştur. Yine 1952 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), ILO, WHO, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) arasında yapılan toplantıda eğitim

ve rehabilitasyon yeni bir bakış açısı getirilmiştir (Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Merkezi Genel Müdürlüğü, 2021).

BM Genel Kurulu'nun 16 Aralık 1966 tarihli kararıyla kabul edilen ve 1976'da yürürlüğe giren Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, ekonomik hakları detaylandırmaktadır. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar sadece altı faktörde yer almaktadır. Sözleşme'nin 12. Maddesi, herkesin en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardından yararlanma hakkına sahip olduğunu ve bu hakkın ulaşılabilir olarak gerçekleştirilmesi için taraf Devletlerin hem zihinsel hem de tıbbi koşulların tümünü karşılaması gerektiğini vurgular (Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Merkezi Genel Müdürlüğü, 2021).

BM Genel Kurulu'nun 16 Aralık 1966 tarihli kararıyla kabul edilen ve 1976'da yürürlüğe giren Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nden esinlenmiştir. Ancak, Bildirge kapsamında Sözleşmeye daha geniş ve daha spesifik hükümler dahil edilmiştir. Herkesin, engelliler ve yaşlılar da dâhil olmak üzere, ayrımcılığa karşı korunan tüm gerekçelerle ayrımcılığa karşı eşit ve etkili korunma hakkına sahip olduğunu vurgulamaktadır (Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Merkezi Genel Müdürlüğü, 2021).

BM Genel Kurulu'nun 20 Aralık 1971 tarih ve 2856 sayılı Kararı ile kabul edilen Zihinsel Engellilerin Hakları Bildirgesi, engelli haklarının uluslararası ve uluslararası düzeyde hükümetlerin temeli olarak kullanılmasını sağlamaktadır. Ulusal düzeyde, eylem planıyla zihinsel engellilerin eğitim, öğretim, rehabilitasyon, danışmanlık ve tedavi haklarının yanı sıra bakım hakkına da özel önem verilmektedir (Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Merkezi Genel Müdürlüğü, 2021).

9 Aralık 1975 tarih ve 3447 sayılı BM Genel Kurulu kararıyla kabul edilen Din, Dil, Irk, Cinsiyet veya İnançlara Göre Engellilerin Bakım Hakkına Dair Yönetmelik 1981 yılı BM tarafından Uluslararası Engelliler Yılı olarak ilan edilmiştir. BM Genel Kurulu'nun 3 Aralık 1982 tarih ve 37/2 sayılı kararıyla kabul edilen bu programda bir engelli politikası geliştirilmiştir. Politika üç kategoriye ayrılmıştır. Bu kategoriler: önleme, kurtarma ve fırsat eşitliğidir. Aynı gün yapılan Genel Kurul'da engelliler için bir eylem programı uygulamak amacıyla 3 Aralık'ın Engelliler Günü olarak kutlanması önerilmiş ve 1983-1993 yılları engelliler için BM Engellilerin On Yılı olarak kabul

edilmiştir (Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Merkezi Genel Müdürlüğü, 2021).

BM Genel Kurulu'nun 20 Kasım 1989 tarih ve 44/25 sayılı kararıyla kabul edilen Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 23. maddesi, bireysel, sosyal, ekonomik ve ekonomik hakların korunmasına ilişkin hükümler içermektedir. Yukarıdaki madde hükümleri ile engelli çocukların eğitim, öğretim, sağlık, sosyal yardım, rehabilitasyon, istihdam, dinlenme ve özel bakım farkı hizmetlerine erişme ve bu hizmetlerden yararlanma hakları güvence altına alınmıştır. Yine Sözleşme'nin 23. maddesinde, zihinsel ve bedensel engelli çocukların onurunu koruyan, özgüvenlerini artıran, sosyal hayata aktif olarak katılmalarını sağlayan ve çocukların yaşamları için elverişli koşullar ülkeler tarafından garanti edilmektedir (Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Merkezi Genel Müdürlüğü, 2021).

Engellilerin insan haklarını ve sosyal modelleri herkes için erişilebilir kılmak için en önemli araç olarak kabul edilebilecek Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi ve Seçmeli İhtiyari Protokolü, 13 Aralık'ta kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri yürürlüğe girmesiyle 82 üye devletin taraf olmasıyla, yılın yürürlüğe giriş gününde en fazla imzaya sahip belge olmuştur. Onaya açılan ilk insan hakları sözleşmesi olarak tarihe geçmiştir. Sözleşme, Türkiye tarafından 30 Mart 2007 tarihinde imzalanmış ve bağlayıcı nitelikte 28 Eylül 2009 tarihinde onaylanmıştır. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, ulusal engellilik politikalarının insan hakları boyutuna saygıyı teşvik eder ve yönlendirmektedir (Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Merkezi Genel Müdürlüğü, 2021).

BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme 'ye eklenen Seçmeli Protokol'ün 1. Maddesi uyarınca, Taraf Devletler, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri aracılığıyla, Sözleşme'nin uygulanmasına yönelik devam eden faaliyetler ve eylemler hakkında Komisyon'a periyodik raporlar sunmaktadırlar. Komite üyeleri ulusal raporu inceledikten sonra, komite adına genel yorum, öneri ve soruları içerebilecek bir izleme raporu sunulur. Ayrıca, Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol'e taraf Devletler, Sözleşme hükümlerinin ihlal edildiği gerekçesiyle bireylerin ve grupların Engelli Hakları Komitesi'ne başvurma hakkını tanımayı kabul edilmektedir (Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Merkezi Genel Müdürlüğü, 2021).

Engelliliği bedensel veya zihinsel işlevlerde bir eksiklik, bozukluk veya farklılık olarak ele alıp tıbbi müdahalelere bırakmak yerine; toplumun her bireyinin toplumsal koşullara ve fırsatlara erişiminin sorgulandığı, uyum sağlayan bir ortam yaratma kaygısının olduğu yeni bir anlayışı ortaya çıkarmıştır. Korumalı işyeri düzenlemelerinin olmaması veya olumsuz işveren önyargısı, engellileri işgücü piyasasından dışlayabilir; oy haklarını kısıtlayabilir. Resmi olmayan bakım biçimleri ve mesleki eğitim ve destek eksikliği gibi çevresel ve sosyal engeller bağımsız yaşamayı ve topluma katılımı sınırlandırabilir (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, 2010: 7).

BM Engellilerin Haklarına Dair Sözleşme'nin 6. ve 7. Maddeleri uyarınca ayrımcılığa, şiddete ve istismara açık olan engelli kadın ve çocukların korunması, BM'de ele alınan konulardan biridir. Engellilerin Haklarına Dair Sözleşme, engelli kadınların hem cinsiyete hem de engelliliğe dayalı çoklu ayrımcılığın mağduru olmasını önlemek; gelişimlerini, ilerlemelerini ve güçlenmelerini destekleyecek politikaların izlenmesi planlanmaktadır. Engelli çocukların da diğer çocuklar gibi kendilerini ilgilendiren her konuda görüşlerini özgürce ifade etme hakkına saygı gösterilmesi, statülerine, engellerine ve yaşlarına göre desteklenmesi ve fikirlerine ağırlık verilmesi gerektiği vurgulanmalıdır (Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Merkezi Genel Müdürlüğü, 2021).

BM Engellilerin Haklarına Dair Sözleşme, aynı zamanda engelliler için yasal bağlayıcılığı olan ilk uluslararası belgedir. Taraf Devletlerin Sözleşme hükümlerine uyma ve ulusal yasalarının uluslararası yükümlülükleriyle uyumlu olduğunu ve birbirleriyle çelişmediğini kabul etme yükümlülüğü vardır. Engelli Hakları Komitesi, Sözleşme'nin uygulanmasını izlemek ve bağlayıcı niteliğine uygun prosedürleri belgelemek için kurulmuştur. Komite üyeleri, taraf devlet tarafından atanır ve alanlarında deneyim ve başarıları ile tanınan kişilerden oluşmaktadır. Eşit coğrafi dağılım, farklı medeniyetlerin ve hukuk sistemlerinin temsili, kadın ve erkeğin dengeli dağılımı, engelli profesyonellerin katılımı doğrultusunda göreve dâhil edilmektedir (Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Merkezi Genel Müdürlüğü, 2021).

2.4.2. Avrupa Konseyi Tarafından Yapılan Düzenlemeler

AK engellilerin doğrudan veya dolaylı olarak korunmasına ilişkin birçok hükmü olmasına rağmen, bu alanda özellikle ilgi çeken iki ana belge bulunmaktadır. Bu belgelerden biri kişisel ve siyasal hakları güvence altına alan “İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)”, diğeri ise ekonomik ve toplumsal hakları güvence altına alan “Avrupa Sosyal Şartı’dır. AK kuruluşundan bu yana insan haklarının korunmasına ve geliştirilmesine büyük önem vermiştir (Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Merkezi Genel Müdürlüğü, 2021).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, engellilerin korunmasını açıkça sağlamamaktadır. Ancak, engelliler de bazı genel kurallardan yararlanabilir. Avrupa Sosyal Şartı, ekonomik ve sosyal hakları garanti eder. Bu kapsamda güvence altına alınan haklar arasında sağlık hizmeti hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sosyal ve tıbbi yardım hakkı ve sosyal yardım alma hakkı yer almaktadır. Sosyal ve ekonomik hakların korunması alanında, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ek bir belgesi olan Avrupa Sosyal Şartı, “iş koşulları” ve “haklar” olmak üzere iki ana kategoriye ayrılabilir bir dizi hakkı garanti etmektedir (Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Merkezi Genel Müdürlüğü, 2021).

1996 gözden geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nda korunan hakların sayısı artırılmış ve gençlerin korunma hakları, fırsat eşitliği ve istihdam ve meslekte cinsiyete dayalı ayırım gözetilmeksizin muamele görme hakları eklenmiştir. Mevcut haklar için. Bahsedilen hükümlere ek olarak, doğrudan veya dolaylı bakım hizmetleri de dâhil olmak üzere engellilerin korunmasına ilişkin diğer AK düzenlemeleri şu şekilde sıralanabilir: (Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Merkezi Genel Müdürlüğü, 2021):

- Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi
- Zihinsel Hastalıkları Olan Bireylerin Durumları Konusunda Avrupa Konseyi Tavsiye Kararı
- Engellilere Yönelik Bütüncül Bir Politika Konusunda Avrupa Konseyi Tavsiye Kararı

- Engellilere Yönelik Rehabilitasyon Politikaları Konusunda Avrupa Konseyi Kararı
- Engellilerin Mesleki Değerlendirilmesine İlişkin Şartın Oluşturulması Yönünde İlke Kararı
- Omurilik Yaralanmalarının Bakımı ve Tedavisine Yönelik Parlamenterler Birliği Tavsiye Kararı
- Engellilerin Toplumla Tam Bütünleşmelerine Yönelik Avrupa Konseyi Tavsiye Kararı şeklindedir.

2.4.3. Avrupa Birliği Tarafından Yapılan Düzenlemeler

AB düzenlemelerine göre engelliler toplumdaki en dezavantajlı grup olarak kabul edilmekte ve sosyal yaşamlarının her alanında fiziksel engellerinden kaynaklanan kısıtlayıcı hükümlerle karşılaşmaktadırlar. Bu anlayışa dayalı olarak AB düzenlemeleri, engellilerin sosyal, politik ve ekonomik hayatın her alanında korunmasına yönelik hükümler içermekte ve engelliler için programlar, rehabilitasyon ve yardımcı teknolojiler, özellikle fiziksel uygunluklarını geliştirmeye yönelik geliştirilmektedir. Çevre ve yaşam kaliteleri ile özerkliklerini artıran etkili ve yeterli sağlık ve sosyal bakım hizmetleri sunmaya çalışılmaktadır. AB'nin engellilere yönelik yeni yaklaşımı, 'haklar' ilkesine, yani fırsat eşitliği ilkesine dayanmaktadır. Bu yaklaşım, engellilerin haklarının tanınması ve korunması biçimini alır. Avrupa çerçevesinde refah devletleri ve engelliler arasındaki ilişki sosyal haklar çerçevesinde düzenlenmektedir. Bu ilişki dört temel hakka dayanmaktadır: sosyal güvenlik hakkı, sosyal ve tıbbi yardım hakkı, sosyal hizmetler hakkı, sosyal özerklik ve içerme hakkı ve sosyal hizmetlere katılma hakkı. Engelliler bu dört temel hak çerçevesinde sağlık hizmeti alma hakkına sahip olmaktadır (Çelik, 2013: 152). Doğrudan veya dolaylı bir şekilde bakım hizmetlerini dâhil edecek biçimde olan engellilerin korunmasına yönelik AB düzenlemeleri şu şekildedir (Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Merkezi Genel Müdürlüğü, 2021):

- “Avrupa Topluluğu’nda Engellilerin İstihdamı Konusunda 24 Temmuz 1986 Tarihli Konsey Tavsiye Kararı (86/379/EEC) “

- “Engelli Çocukların ve Gençlerin Normal Eğitim Sistemlerine Entegrasyonu Konusunda 31 Mayıs 1990 Tarihli Konsey ve Eğitim Bakanları Toplantısı Kararı (90/C162/02)”

- “Engelliler İçin Park Kartı Verilmesi Hakkında 4 Haziran 1998 Tarihli Konsey Tavsiye Kararı (98/376/EC) “
- “Engelli Bireylere İstihdamda Fırsat Eşitliği Sağlanması Konusunda 17 Haziran 1999 Tarihli Konsey İlke Kararı (99/C186/02)”
- “İstihdamda ve İşte Eşit Muamele Konusunda Genel Çerçeve Belirleyen 27 Kasım 2000 Tarihli Konsey Direktifi (2000/78/EC)”
- “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı (2000/C364/01) “
- “Engelli Bireyler İçin Engelsiz Avrupa Hakkında 12 Mayıs 2000 tarihli Avrupa Komisyonu Tebliği, COM (2000)”
- “Ayrımcılığa Karşı Topluluk Eylem Programı Oluşturulması (2001-2006) Hakkında 27 Kasım 2000 tarihli Konsey Kararı (2000/750/EC)”
- “2003 Yılıının Avrupa Engelliler Yılı Olarak Belirlenmesi İçin Konsey Kararı Alınması Hakkında 29 Mayıs 2001 Tarihli Komisyon Tebliği, COM (2001)”
- “2003 Yılıının Engelli Kişiler ile İlgili Avrupa Yılı Olarak Saptanması Konusunda 3 Aralık 2001 Tarihli Konsey Kararı (2001/903/EC)”
- Engellilerin Bilgi Toplumuna Erişimlerinin Arttırılması Hakkında 6 Şubat 2003 Tarihli Konsey İlke Kararı (2003/C39/03)
- “Engelli Öğrencilere Eğitim ve Mesleki Eğitimde Fırsat Eşitliği Sağlanması Hakkında 5 Mayıs 2003 Tarihli Konsey İlke Kararı (2003/C134/04)”
- “Engellilere Yönelik Kültürel Etkinlikler ve Etkinliklere Ulaşılabilirlik Hakkında 6 Mayıs 2003 Tarihli Konsey İlke Kararı (2003/C134/05)”
- “Engellilerin İstihdamının ve Toplumsal Bütünleşmelerinin Teşvik Edilmesi Hakkında 15 Haziran 2003 Tarihli Konsey İlke Kararı (2003/C175/01)”
- “Engellilere Yönelik Fırsat Eşitliği: Avrupa Eylem Planı Hakkında 30 Ekim 2003 Tarihli Avrupa Komisyonu Tebliği, COM (2003)” .

2.4.4.Uluslararası Çalışma Örgütü Tarafından Yapılan Düzenlemeler

Engellilerin ve diğer dezavantajlı grupların çalışma yaşamında korunmasına ilişkin Sözleşmeler ve Tavsiyeler, çalışma yaşamını düzenlemeye yönelik faaliyetlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Yukarıdaki Sözleşmeler ve Tavsiyeler, UÇÖ'nun Genel Kurulu'nda kabul edilme tarihine göre aşağıdaki gibi sıralanabilir (Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Merkezi Genel Müdürlüğü, 2021):

- “Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu Hakkında 99 Sayılı UÇÖ Tavsiye Kararı (22 Haziran 1955)”
- “İş Kazaları Durumunda Kazanımlar Hakkında 121 Sayılı UÇÖ Sözleşmesi (8 Temmuz 1964)”
- “İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Hakkında 142 Sayılı UÇÖ Sözleşmesi (4 Haziran 1975)”
- “Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında 159 Sayılı UÇÖ Sözleşmesi (1 Haziran 1983)”
- “Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında 168 Sayılı UÇÖ Tavsiye Kararı (21 Haziran 1988)”.

2.5. Avrupa Komisyonu İlerleme Raporlarında Engellilik

AB müktesebatlarınca, Türkiye engelliler alanında sosyal politika ve sosyal hizmetler konusunda AB standartlarına uymak zorundadır. Bu yükümlülüğün bir parçası olarak, engellileri refah devleti düşüncesiyle bağımsız bireyler olarak kuran yeni AB yaklaşımı kapsamında, engellilerin pasif ve muhtaç kişiler olmaktan ziyade engelliler olarak ele alınması gerekmektedir. Toplumda diğerleriyle eşit haklara sahip olan ve bu haklara göre topluma uyum sağlamak için mücadele eden bir gruptur. Refah devleti, insani yaşam koşullarını sağlamalı ve engellileri pasif korunan özneler olarak değil, ihtiyaçlarını, haklarını ve taleplerini bilen, koruyan ve ihtiyaç duydukları bakımı alan bireyler olarak topluma kazandırılmalıdır (Karaca, 2019: 8).Bu kapsamda Avrupa Komisyonu İlerleme Raporlarında Engellilik şu şekilde yer almaktadır;

Türkiye'nin mevcut yasa ve politikalarını hayatın her alanında eşitlik, insan onuru ve engellilerin bireysel özerkliği ilkeleriyle uyumlu hale getirmesi gerekmektedir. İlgili

STK'ların katılımıyla Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı onaylanmalıdır. Kamusal mesleklere erişimi kısıtlamak ve engelliliğe dayalı ayrımcılığı suç saymak için ceza kanunu yer alan tutarsız ve ayrımcı hükümler yasalara dâhil edilmeye devam edilmektedir. Sözleşmenin uygulanmasıyla ilgili olarak engellileri temsil eden kuruluşların yasama, politika ve izleme süreçlerine sınırlı katılımı vardır. Binaların ve iletişimin erişilebilirliğini, veri toplama sistemlerini geliştirmek ve erişilebilirlik standartlarını uygulamak gereklidir. Bununla birlikte, kamu ve özel girişimler, toplu taşıma ve diğer hizmetlerin mevcudiyeti konusunda kamu bilincini artırmaktadır. İl düzeyinde oluşturulan erişim kontrol komiteleri ve denetimlerinin etkinliğini artırmak ve kararlarını takip etmek. Hukuki ehliyetin eşit tanınması açısından mevcut vesayet sisteminin gözden geçirilmesi ve desteklenmesi, evlenme hakkı, oy kullanma hakkı gibi karar mekanizmalarının geliştirilmesi gerekmektedir (Avrupa İlerleme Komisyon Raporu, 2020).

TBMM Genel Kurulu, Down sendromlu, otizmli ve diğer gelişimsel bozuklukları olan kişilerin durumlarını araştırmak üzere bir komisyon kurmuştur. İlk Ulusal Otizm Eylem Planı Aralık 2019'da sona erdi ve henüz yenilenmedi. Planın uygulanması hala çok sınırlı olmakla beraber Türkiye'de henüz ruh sağlığı yasası bulunmamaktadır. Engelli çocuklar; kamu sağlık hizmetlerinden, ödeneklerden, rehabilitasyon ve fizik tedavi hizmetlerinden, düzenli ödeneklerden, bakıcı ödeneklerinden ve ücretsiz öğrenci ulaşımından yararlanmaktadır. Ancak BM'ye göre, Türkiye'deki engelli çocuklar, fiziksel çevrelerinin bozuk olması, yetersiz destek ve hizmetler, aldıkları çeşitli aktif veya pasif ayrımcılıklar nedeniyle potansiyellerini tam olarak geliştirememekte ve sosyal yaşamdan dışlanmaktadır. MEB, özel gereksinimi olan çocuklara yönelik kapsayıcı eğitimin yaygınlaştırılmasına yönelik programlar uygulamakta ve hizmet içi öğretmen yetiştirmektedir. Engelli çocukların eğitime katılımı hala düşük seviyelerdedir (Avrupa İlerleme Komisyon Raporu,2020).

Türkiye, engellilerin haklarına ilişkin olarak, kapsayıcı eğitim hizmetlerini yaygınlaştırmaya yönelik kapasite geliştirme çabalarını sürdürmektedir. Ancak, kapsayıcı eğitim için nitelikli öğretmen eksikliği önemli bir engeldir. Erken çocukluk eğitimine katılım oranları şaşırtıcı derecede düşüktür. Düşük maliyetli ergoterapi ve rehabilitasyon hizmetleri, engellilerin istihdam edilebilirliğini teşvik etmek için geliştirilmelidir. Hükümet, muhtaç durumdaki engelliler için evde bakım için bir mali destek sistemi

uygulamaya devam ettiği bir uygulamadır. Ancak, engelli kişilerin bağımsız olarak yaşamaları için ihtiyaç duydukları kişisel veya sosyal desteklere erişimleri sınırlıdır. Kamu hizmeti sunucularının Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (BMEHİS) konusundaki farkındalıklarının yetersiz olduğu ve Sözleşme'nin bu ilkelerin teşvik edilmesi ve uygulanmasına yönelik sistematik bir çabanın olmadığı anlaşılmalıdır. Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu etkinleştirilmeli ve çalışmalarını sözleşmeye uygun olarak yürütmelidir. Engelliliğe dayalı ayrımcılığa karşı çalışmalarını hızlandırmalıdır. Türk Ceza Kanunu'na göre, bir engelliye kamu hizmetinden çıkarmak, nefret suçu olmadığı sürece suç değildir. Engelliler Kanununda eğitim ve istihdamda ayrımcılığa karşı yaptırımlar öngörülmemiştir. İller düzeyinde kurulan erişilebilirlik izleme ve teftiş komiteleri erişilebilirliği teşvik etmede başarısız olmuştur. Türkiye'de ruh sağlığı mevzuatından ve ruh sağlığı kurumlarının gözetiminden sorumlu bağımsız bir organ bulunmamaktadır. Türkiye, engellilerin durumuna ilişkin güvenilir ve güncel veri eksikliğinden yakınılmaktadır (Avrupa İlerleme Komisyon Raporu,2019).

Çocuk kayıt oranları, özellikle okul öncesi eğitimde bir miktar ilerleme kaydetti ve %52 oranlarına ulaştı, ancak yine de AB hedefi olan %95 oranın çok altında kalmaktadır. %6'luk yetişkin yaşam boyu öğrenmeye katılım oranının da artırılması gerekiyor. 2016-2017 eğitim öğretim yılında çocukların okula katılım oranı %91 ilkokul, %96 ortaokul, %83 ortaöğretim ve %82 kız çocukları yüksek seviyeye ulaşmaktadır. Türkiye erken yaşta okula devamı %34 oranında olmuş ve okulu bırakmaları azaltacak bir sistem geliştirmelidir. Özellikle engelli çocuklar için eğitimi daha kapsayıcı hale getirmek için hala ilerlemeye ihtiyaç var. En son PISA sonuçlarına göre Türkiye'nin sıralamada en alt sıralarda yer alması, genel olarak eğitim kalitesinin ciddi sorunlar yaşadığını gösteriyor (Avrupa İlerleme Komisyon Raporu, 2018).

İlk ve orta öğretimdeki engelli öğrencilerin sayısı artmaya devam ettikçe, yükseköğretime erişim bir sorun olmaya ve “yaşam boyu öğrenme” fırsatları sınırlı kalmaya devam ediyor. Engelliler arasında okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüksektir. Engelliler için kamu hizmetlerine ve binalara erişim ortak bir sorun olmaya devam etmektedir. 2018 için mevcut cezalar ve hedefler, ulaşım sektöründeki erişilebilirlik kriterlerini karşılamak için halkı bilinçlendirme kampanyaları ve uygun teşviklerle desteklenmelidir. Engellilerin ekonomik ve sosyal hayata katılımlarına ilişkin nicel ve toplu bilgi eksikliği bulunmaktadır. Yaşadıkları çevre, sosyal tutumları ve hizmetlerin

kalitesi açısından engellilerin dâhil edilmesi ve güçlendirilmesinde önemli boşluklar bulunmaktadır. Yetersiz erken ve yerinde teşhis, engelli veya gelişimsel gecikmeleri olan birçok çocuk için uygun hizmetlere erken erişimi sınırlar. Türkiye'de halen bir ruh sağlığı kanunu ve ruh sağlığı tesislerini denetleyen bağımsız bir organ bulunmamaktadır (Avrupa İlerleme Komisyon Raporu,2016).

TBMM, Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına Dair Sözleşme 'ye Ek İhtiyari Protokol'ü kabul ederek, engellilerin dâhil edilmesi için bireysel bir şikâyet mekanizması oluşturulmuştur. Engelliler için erişilebilirliği iyileştirmek için kamu tesislerinin iyileştirilmesi için geçiş süresinin uzatılması, engellilerin kapsanmasına aykırıdır. Ulaşım hizmetleri de dâhil olmak üzere erişim sorunları yaygın bir sorun olmaya devam etmektedir. Evde bakım hizmetleri için maddi teşvik alan kişi sayısı da artmıştır. Toplum hizmetlerine geçiş devam etmekte ve bakıcılar için daha fazla alıştırma ve eğitim ihtiyacına yol açmaktadır. Çevre, sosyal tutumlar ve hizmet kalitesi açısından engellilerin dâhil edilmesi ve güçlendirilmesinde önemli boşluklar bulunmaktadır. Yetersiz erken ve yerinde teşhis, engelli birçok çocuğun erken erişimini veya uygun hizmetlere gelişimsel gecikmeleri engellemektedir. Şu anda Türkiye'de ruh sağlığı yasası bulunmamaktadır. Akıl sağlığı tesislerini denetlemekten sorumlu bağımsız bir kuruluş halen yer almamaktadır (Avrupa İlerleme Komisyon Raporu,2015).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENGELLİLERE YÖNELİK SOSYAL İÇERME POLİTİKALARI

TÜRKİYE VE DÜNYADAN ÖRNEKLER

Sosyal dışlanma, insanların toplumsal uyumun sağlanması, fırsatlara erişememe, ana gereksinimlerden yoksunluk, iktisadi, siyasi ve sosyal haklardan yoksun bırakılmasıdır. Bu durum zihinsel, sosyal ve fiziksel olarak eşitsizliğe maruz kalacak şekilde dışlanan bireylerin yoksulluk, işsizlik, eğitimsizlik ve engellilik gibi sebeplerle sağlık, eğitim ve kültürel olanaklardan faydalanamaması şeklinde çok boyutlu bir kavramdır. Sosyal içerme ise sosyal dışlanmanın aksine engelli bireylerin eğitim sağlık ve kültürel anlamda olanakların sağlanması için politikalar geliştirilmesiyle toplumsal hayata dâhil olmalarını sağlayarak toplumsal uyumun gerçekleştirilmesidir (Seyyar ve Genç, 2010, s.645).

Sosyal içerme, dezavantajlı grupların bulunduğu şartların karşılaştırılmasıyla değerlendirme yapılarak bireylerin toplumsal yaşama katılmasının gerekliliğini vurgulayan göreceli ve normatif kavramdır. Sosyal dışlanma ile toplumsal yaşama katılımın engellenmesi süreci engellilik negatif bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal dışlanma riski nedeniyle emek piyasasında bireylerin engellerinin olması çeşitli yargılar ve algılar oluşmasına sebebiyet vermesinden dolayı engellilerin engellenmesiyle yoksulluk ve dışlanma kaçınılmaz bir hal almaktadır. Sosyal dışlanmayı ancak sosyal içerme ile ortadan kaldırmak mümkün olmaktadır (Erdugan, 2010, s.43).

Bu kapsamda devletlerin uyguladığı sosyal içerme politikaları yoksulluk ve dışlanma riskinde olan bireyler için fırsatlar sunan, iktisadi ve kültürel yaşamda aktif olarak gereksinim duydukları kaynaklara erişimleri ve eşitliğin sağlanması için hazırlanmış olan plan ve programlardır. Bu programların içeriğinde “etkin vatandaşlığı” gözetilmektedir. Etkin vatandaşlık, başta engelliler olmak üzere tüm vatandaşların sosyal, ekonomik, kültürel ve politik hayata tam katılımlarını sağlamayı amaçlamaktadırlar (Sallan Gül, 2004, s.4).

3.1. Sosyal İçerme Kavramı

Sosyal içerme, bireylerin ya da dezavantajlı grupların sosyal yaşamlarının ortaya çıkardığı ilişkiler sonucunda kazanılan değer yargıları ile yaşanılması ve sosyal düzenlemelerine ilişkin analizlerin yapılmasıyla sosyal dışlanmanın en aza indirgenmesini amaçlayan sosyal politikaların kullanılmasıdır (Buğra, 2008, s. 46). Sosyal dışlanmanın karşıtı olarak başta engelliler üzere dezavantajlı grupları sosyal hayata dâhil edilmesinde toplumsal entegrasyonu sağlamaktadır. Sosyal içerme, yoksulluk ve dışlanma yaşayan bireylerin iktisadi, kültürel ve sosyal hayata katılımının sağlanması ile toplumda ötekileştirilmeden ihtiyaçlarını karşılanarak refah seviyesinin artırılmasıdır (Biçerli, 2016, s.22-23).

Sosyal içerme, bireylerin, grupların ve toplulukların koşullarının diğerlerinin sahip olduğu fırsatlarla karşılaştırılmasıyla elde edilen bir kavramdır. Ancak bireylerin içinde yaşadıkları topluma katılma hakkını vurgulayan normatif bir kavramdır. Genel olarak, sosyal içerme hedefi, toplumun genel işleyişinin aksatılmaması için gruplar arasındaki sosyal mesafenin kaldırılmasında katkıda bulunmaktadır. Sosyal içerme, sosyal bütünleşmenin sağlanması, kişi veya grupların sosyal hayata katılımını engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılması, toplumsal barış ve huzura katkı sağlanması gibi unsurlara sahiptir (Genç ve Çat, 2013, s. 369-370). Bu bağlamda, kurumsal düzenlemeler aracılığıyla, etnik veya dini köken, cinsiyet, eğitim durumu, fiziksel veya zihinsel engel ve yoksulluk nedeniyle topluma eşit katılım sağlanmasında güçlük çeken kişiler için çözümler getirilmesidir. Dışlanma riski altındaki kişilerin ekonomik, sosyal ve kültürel hayata tam olarak katılmaları için gerekli fırsatları elde etmelerini ve toplumda kabul edilen normal yaşam ve refah standartlarına ulaşmalarını sağlama aşamadır (Yıldırım, 2014, s.95).

Yaşam standartlarına ve refah seviyesinin artırılması için mal ve hizmetlere eşit erişimin sağlanması, tüm insanların toplumsal yaşama entegre olmasına yardımcı olunması, herkesi sosyal ve kültürel yaşama katkıda bulunmaya teşvik edilmesi, her türlü ayrımcılıkla mücadele edilmesi, sosyal dışlanmaya neden olan koşul ve alışkanlıkları değiştirmek için olumlu davranışlarla dışlanmanın en aza indirgenmesidir. Sosyal içerme, genellikle fiziksel, sosyal ve ekonomik farklılıklarımızdan kaynaklanan “biz” ve “onlar” ayrımının pozitif statü haklar kapsamında ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir. Bu

nedenle, ayrımcılığın ve damgalanmanın ortadan kaldırılması için sosyal hoşgörü, sosyal adalet, sosyal refah ve sosyal sorumluluğa vurgu içermektedir. Toplumsal hoşgörünün öznesi toplumsal yaşama katılmakta güçlük çeken engelli bireylerdir. Bu katılımın kapsamı, eğitim, mesleki eğitim, sağlık ve ulaşım hizmetlerinden yararlanma, istihdama dâhil olma, mal ve hizmet edinme, barınma ve kültürel faaliyetlere katılmayı içermektedir (Öcal ve Korkmaz, 2020, s.35; Gündüz, 2007, s.10-11).

3.1.1. Sosyal İçermenin Tarihsel Gelişimi

Sosyal dışlanma kavramı ilk kez Fransa'da kullanılmış ve dezavantajlı grupların topluma entegre olamadığı gösterilmiştir. Bir ülkede medeni bütünleşmeyi sağlayan demokratik bir hukuk sistemi yoksa iş piyasası ekonomik bütünleşmeye engel teşkil ediyorsa, sosyal bütünleşmeyi sağlayacak sosyal koruma programları yoksa ve kişilerarası iletişim, aile ve akrabalık sistemleri aşınmışsa, toplumda sosyal dışlanmalar bulunmaktadır. Bu kurumlara yönelik uygulamaların benimsenmesi durumunda yapısal sorunların ortadan kalkacağı yönünde fikirler ortaya çıkmıştır (Balaban, 2014, s.109). Bu fikirlerin ortadan kaldırılması için sosyal dışlanmayla mücadele için, sosyal içerme uygulamaları kullanılmıştır. Sosyal içerme uygulamaları kapsamında asgari gelir ücretleri için çeşitli talepler sunulmuş ve bu uygulama ile dışlanan grupların sosyal uyumun sağlanması hedeflenmiştir. Ancak Fransa'da sosyal içerme kavramı yalnızca yoksulluğu azaltmaya yönelik çözümler bulmak için değil, aynı zamanda sosyal sorunları çözmeye yönelik tüm uygulamalar için kullanılmaktadır (Duman ve Alacahan, 2010, s. 112).

1990'lı yıllardan itibaren sosyal dışlanma konusu Avrupa Birliği'nin yoksulluğu azaltma programında temel bir kavram olarak ele alınmaktadır (Buğra, 2005, s.9). Amsterdam Antlaşması'nın 136. Maddesinde ilk defa sosyal dışlanma ile mücadele amaç haline getirilmiştir. Amsterdam anlaşmasını takiben düzenlenen Lüksemburg Zirvesinde geçmişe göre daha aktif bir işgücü piyasası için çeşitli önlemler alınmıştır. Bu kapsamda engelli bireylere beceri ve niteliklerin artırılmasının sağlanması, eşit iş fırsatları, yeni istihdam alanları yaratılması ve iş piyasasına entegrasyonları biçimindedir (Tokol, 2013, s. 168-171). Nice Konseyinde yer alan yoksulluk ve sosyal dışlanma tarafından belirlenen dört ortak hedef, üye devletlerin sosyal içerme stratejilerini oluşturulmuştur. Bu hedefler (Çelik, 2013, s. 107):

- İşgücü piyasasına katılım yoluyla herkesin kaynaklara, haklara, mal ve hizmetlere erişimin sağlanması,
- Sosyal dışlanma riskini önlenmesi,
- Savunmasız grupların desteklenmesi,
- Tüm paydaşları harekete geçirilmesi olarak belirlenmiştir.

Sosyal içerme önlemlerinin sosyal politikaya dâhil edilmesi ve yoksulluk ile sosyal dışlanmanın en aza indirilmesi için sosyal dışlanma ve içerme kavramını toplumunun yaşam standardının ölçülmesine yönelik göstergelerin hesaplanmasıyla toplumların sosyal dışlama indeksleri oluşturulmaya çalışılmıştır (Duman ve Alacahan, 2010, s.110). Ülkeler, sosyal içerme kavramını açıklamak için net bir yaklaşım sergileyemedikleri ve bu kavramı farklı siyasi hareketler aracılığıyla destekleyemedikleri için ülkeler tarafından farklı uygulamalar tespit edilmiştir. Bu farklı yaklaşımları ortadan kaldırmak ve ortak bir yapıda sosyal içermenin uygulanabilirliğini ölçmek için Avrupa İstatistik Kurumunu (EUROSTAT) veri ve göstergelerini analiz kapsamına dâhil etmiştir. Bu göstergeler ışığında ulusal uygulamalardaki farklılıklar en aza indirilmiş ve sosyal içerme konusundaki anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır (Sapançalı, 2007, s.69).

3.1.2. Sosyal İçerme ve Sosyal Dışlanma Arasındaki Farklılıklar

Sosyal dışlanmayla mücadele ve sosyal içermeyi teşvik etmek birbiriyle örtüşen yaklaşımlardır. Sosyal içerme, sosyal uyum ve dayanışma kavramlarını kapsayan bir olgu iken, sosyal dışlanma, sosyal uyum ve dayanışma eksikliğiyle ortaya çıkmaktadır. Sosyal içerme ve dışlanmanın esasında dışlanma nedeniyle ortaya çıkan sorunları sosyal içerme politikaları kapsamında ele alınmasıdır (Taşgın, 2010, s.138-139).

Sosyal içerme, sosyal dışlanma dinamiklerinin temelidir. Sosyal içerme politikaları, bu dinamiklerin ortaya çıkardığı sorunları ele almak üzere tasarlanmıştır. Bu nedenle sosyal içerme politikalarının geliştirilmesinde sosyal ihtiyaçların önceliklendirilmesi yerine, probleme çoklu çözümler önermek ve problemin çözümünde risk ve fırsatları tanımak gerekmektedir. Sosyal dışlanma kültürel bir yapı olarak görülmemeli ve sosyal içerme bireyin piyasayla entegrasyon olarak anlaşılmalıdır (Buğra, 2008, s.12 - 13).

Sosyal içerme toplumda yer alan engelli bireylerin iyi koşullarda yaşamasını sağlamayı amaçlamaktadır. Sosyal dışlanma kavramı neredeyse yoksullukla eşdeğer iken sosyal içerme, bireyin psikolojik ve sosyolojik tüm faktörlerin toplumsal yaşama dâhil edilmesi sürecinde incelenmesini gerektirmektedir. Bireyin dışlanması kaynaklara, haklara, mal ve hizmetlere erişiminin çok sınırlı olduğu veya sosyal faaliyetlere ve ilişkilere katılımının engellenmesidir. Sosyal içerme ise toplumda iktisadi, sosyal ve kültürel anlamda hiç engel olmaması için oluşturulan politika alanıdır. Bahsedilen tüm bu olgular toplumun egemen grubuna verildiğinde görülen sosyal dışlanma, hem bireylerin yaşam kalitesinin artırılmasının hem de toplumsal eşitlik ve entegrasyonun sağlanmasının önünde büyük bir engel olarak görülmektedir (Seyyar, 2013, s.13).

Bu engellere karşı sosyal içerme iş sağlığı ve güvenliği, hizmetlere erişilmesinin sağlanması, kişiler arası iletişim, kişisel krizlerin tedavi edilmesindeki en iyi mücadele yöntemidir. Sosyal içerme toplumdaki bireylerin karşılaştırılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Sosyal dışlanma ise sosyal içermenin aksine engelli bireylerin sosyal hayattan koparıldığı ve fırsatlara ulaşılmasının engellendiği, sosyal yaşama katılmasında yoksulluk, sağlık imkânlarını kullanamama ve eğitimden yoksun kalınması gibi nedenlerden dolayı gerçekleştirilememektedir. Sosyal içerme ise sosyal dışlanmanın tedavisi, sosyal bir hastalık olarak nitelendirilebilir (Buğra, 2005, s.10).

3.2. Sosyal İçerme Politikaları

Sosyal içerme politikaları, vatandaşları, özellikle sosyal açıdan dezavantajlı birey ve grupları içinde yaşadıkları topluma entegre etmeyi amaçlamaktadır. Başka bir deyişle, sosyal uyumun garanti edilmesiyle ayrımcılığa veya dışlanmaya maruz kalmadan vatandaşlar tarafından sosyal fırsatların ve kaynakların eşit ve etkin kullanımınıdır. Sosyal içerme politikalarının temel amaçları, yoksullukla mücadele, gelir dağılımındaki eşitsizliğin en aza indirilmesi, eğitim ve sağlıkta tüm haklardan yararlanılması ve ayrımcılıkla mücadele gibi önlemlerin alınarak sosyal uyumun sağlanmasıdır. Bu bağlamda sosyal içerme politikaları, sosyal dışlanmaya yönelik çözümlerin geliştirilmesinde sosyal içermenin izlenmesi gereken yöntemleri belirlemektedir. Bu yöntemler refah devletlerinin, toplumda ihtiyaç sahibi kişilerin sorunlarına çözüm olarak, sorunların ortaya çıkmasını engelleyerek ve böylece diğer kesimlerle eşit kesimlere olanak sağlayarak her alanda fırsat eşitliği sağlamaktadır. Sosyal devletin temel

özelliği, sosyal dışlanma yaşayanların sorunlarına merkezi ve yerel yönetim kanalları aracılığıyla çözümler bularak ve buldukları durumlardan uzaklaştırarak sosyal dışlanmayı önlemektir (Balaban, 2014, s.110-111).

Sosyal dışlanmanın önlenmesinin geliştirilmesini sağlamak için 1960'lı yıllarda sosyal içerme politikalarıyla ülkelerin kalkınma göstergeleri yaşam kalitesi göstergeleri için ölçüt olarak kabul edilerek belirlenmiştir. Küreselleşmenin getirdiği dönüşümün etkisiyle insan hakları, sağlık, eğitim politikalarının belirlenmesinde ve kentleşme politikalarının oluşturulmasında yaşam kalitesi ölçümleri kullanılmaya başlanmıştır. Yaşam kalitesi ölçümleri nesnel ve öznel olarak kategorize edilebilir. Yaşam kalitesinin objektif ölçümü; çevresel kalite ve sürdürülebilirlik, yetenek, sağlık ve eğitim durumu, ekonomik performans, sosyal uyum derecesi, siyasi sistemin kalitesi, ikamet ve konut kalitesine bağlıdır. Sübjektif yaşam kalitesi standartları ise risksiz bir yaşam ortamı, yüksek bir yaşam kalitesi yaratılması, güvenli ve sağlıklı bir yaşam sağlayan bir ortamın sağlanmasıdır. Bununla birlikte, eğitim ve sağlık gibi kaliteli fırsatların miktarı, insanların finansal fırsatları algılaması, karar verme ve katılım istekliliği göstergeler arasında yer almaktadır (Eseler, Sevinç ve Nalbant, 2021, s. 846-847).

Yaşam kalitesinin en önemli göstergesi barınma ve ikamet edinilen çevrenin özellikleri olmaktadır. Konut çevresi yaşam kalitesinin fiziki ve sosyal açıdan sosyal olarak birleşimi yaşam kalitesini yükseltmektedir. Bu yüzden kentlerde konut çevrelerinin iyi okunması, düşük kaliteli, suç oranının yüksek olduğu ve sağlık, eğitim gibi hizmetlerin görece az olduğu bölgelerin daha kaliteli planlamalar ve düzenlemeler yoluyla cazip hale getirilmesi ve yaşam kalitelerinin artırılmasına çalışılması gerekmektedir (Dülger ve diğerleri, 2008, s.109). Toplumun yaşam kalitesini yükseltmek, yoksullukla mücadele etmek, bölgesel sorunları ortadan kaldırmak için gelir dağılımının iyileştirilmesi yoluyla maddi, manevi ve kültürel gelişmenin nitelik ve nicelik olarak sağlanmasının yolu olarak tanımlanmaktadır (Tekeli ve diğerleri, 2010,s. 6-7).

Yaşam kalitesinin yükseltilmesinde en önemli engel olarak sosyal dışlanmanın ortaya çıkardığı ekonomik dışlanmadır. Bu dışlanmayla mücadele edilmesine yönelik iktisadi çözümler kapsamında politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. İstihdam alanlarının artırılması ve işsizliğin azaltılması için yeni istihdam kaynaklarının bulunması, sosyal güvencelerin olması ve barınma ile konut sorunlarının en aza indirgenmesiyle sosyal dışlanmanın oluşumunu ortadan kaldırılması şeklinde politikalar

üretilmelidir. Eş zamanlı olarak dışlanan bireylerin doğuştan sahip olduğu ve sonradan kanunen kazandığı tüm temel haklarına erişiminin artırılması ve toplumsal hayata aktif biçimde katılımında sosyal içerme politikaları etkili olmaktadır (Şahin ve Çoşkun, 2009, s.97). Sosyal içerme politikalarında kamu ve özel sektöre ek olarak sivil toplum örgütleriyle işbirliğinin teşvik edilmesi ve sosyal içerme politikalarının sonuçlarının denetlenebilir olmasını sağlamak da önemlidir (Şenkal ve Doğan, 2012, s.225 - 229).

Sosyal içerme ve toplumsal bütünleşmenin en önemli koşulu istihdamdır. İstihdam ve işgücü piyasasının sosyal içerme kavramının uygulanmasındaki en etkili öğelerdendir. Bunun en önemli nedeni ise istihdama dâhil olan toplumdaki dışlanmış ve dezavantajlı grupların, sosyal içerme uygulamaları ile yeterli gelir ve sosyal güvenceye sahip olabilecekleri ve sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda kendilerini ifade edecekleridir. Böylece toplumda kendilerini güvensiz hissetmeyeceklerdir. Sosyal olarak bu grupların içermeye konu olmasında sadece politikalar yeterli olmayıp toplumsal açıdan da toplumsal bilincin ortaya konulması gerekmektedir. Bu yüzden, sosyal içermenin toplumun tüm kesimlerindeki tutum ve davranışlarında değişime gidilmesi ve ortak bir düzene ayak uydurulmasının sağlanması gerekmektedir (Genç ve Çat, 2013, s. 369). İstihdamın sadece ekonomik bir faktör olarak ele alınması sosyal içerme ve bütünleşmenin dar bir kapsamda incelenmesine neden olmaktadır. Bu yüzden istihdamın, sosyal katılımı, kişisel gelişimi ve bireysel statüye etkisi göz ardı edilmemelidir (Güler, 2013, s.77).

Sosyal içerme politikaların yoksulluk ve sosyal dışlanmanın azaltılmasında kullanılan yöntemler, istihdamın artırılması ve işsizliğin azaltılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak sosyal içerme politikalarının oluşturulmasında işgücü piyasasındaki gelişmeler ve istihdama yönelik gelişmeler yakından takip edilmesi gerekmektedir. Çünkü özellikle uzun dönemli işsizlik hem bireylerin yaşam standardının düşmesine hem de sosyal dışlanma sorunları ile karşılaşmalarına neden olabilmektedir. Sosyal içerme toplumda sosyal eşitliği sağlayan kavramdır. Sosyal içerme politikalarının başarılı olabilmesi için sosyal eşitliği sağlamak, yoksulluğun yok edilmesi gibi amaçlar kapsamında sosyal dışlanmayla mücadele edilmektedir (Sapançalı, 2007, s.73).

Uzun süre iş bulamayan bireyler, toplumsal yeteneklerinden geri kalarak uzaklaşmaya başlamasıyla, özgüven kaybına ve sosyal yabancılaşmaya neden olmaktadır. Dolayısıyla işsizlik sadece bireysel bir sorun olmayıp, tüm topluma yayılan

ekonomik, sosyal ve kültürel sorunların nedeni olabilmektedir. Sosyal içerme politikalarının temel amaçlarından biri, ekonomik olarak bağımlı gruplar ile özel korumaya ihtiyaç duyanlar için mümkün olan en geniş korumayı sağlamaktır (Balaban, 2014,s.106).

İşsizlikten sosyal dışlanmayı azaltmak için pasif ve aktif istihdam politikaları veya iş yaratma gibi çözümler getirilebilir. Pasif istihdam politikaları, uzun süreli işsizliğin olumsuz etkilerinin en aza indirilmesini, işsizlerin maksimum ihtiyaçlarının karşılanmasını ve insan onuruna saygılı bir şekilde toplum içinde yaşamlarını sürdürmelerini sağlamaktadır. Ayrıca işsizlik nedeniyle satın alma gücündeki düşüşün üretim düzeyini olumsuz etkilemesinin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Pasif istihdam politikalarının belki de en önemli örnekleri işsizlik sigortası ve işsizlik yardımlarıdır. Bu nedenle yeni iş kollarının oluşturulması veya mevcut iş kollarına yönelik teşvik ve sübvansiyonların artırılması işgücü piyasasını aktif tutacaktır (Şahin, 2010, s.100).

Bireyin gelir ve kaynaklara erişimi, toplumun milli gelir düzeyinin altındaysa, bu bireyler yoksulluk içinde yaşıyor olarak kabul edilir. Sosyal dışlanma ve yoksulluk, kişilerin eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanmasına engel olmakta, ayrımcılık gibi nedenlerle toplumdan dışlanmakta ve topluma katılımlarını engellemektedir. Sosyal dışlanma, dezavantajlı kişilerin işgücü piyasasına girmesini engellemekte ve onları gelir getirici faaliyetlerden uzak tutmaktadır. Aynı zamanda sosyal ağların kurulmasını ve toplumla iletişimi de etkiler. Topluma entegre olamayan ve topluma katılamayan bu nedenle kendi kararlarını veremeyen çaresiz bireyleri ortaya çıkmaktadır (Taşgın, 2010, s.156).

Sosyal dışlanma, toplumun tüketim, üretim, siyasal katılım ve sosyal bütünleşme ile uğraşan önemli faaliyet ve olanaklarından bireylerin yararlanamaması durumunda çaresizliği ifade eden bir kavramdır. Bu durumda hükümetin öncelikli hedefi, engelli vatandaşlarının kendi kendine yeterlilik düzeylerini ve temel ihtiyaçlarını sosyal güvenlik önlemleri ile karşılamak ve yoksulluğu en aza indirmek için çaba göstermektir. Devlet bu uygulamaları hayata geçirdiğinde bireyin sosyal ve kültürel gelişimini garanti altına almakta ve sosyal açıdan sosyal içermenin önündeki engelleri kaldırmaktadır. Ancak, devletin sosyal güvenceler sağlamak için ayırdığı sosyal bütçenin geçici bir çözüm olduğu ve yoksulluğu gidermede yetersiz kalmaması için devletin bütçeyi sosyal olarak yönetebilmesi için tüketici rolünden üretici rolüne geçmesi gerekmektedir (Yüksel, 2015,

s.142). Sosyal koruma, bireyin tüm risklerden korunması kavramı olup, sosyal destek ve teşvikler ile sosyal hizmetleri içermektedir. Sosyal koruma, bireyin yararına genel olarak toplumun tüm sınıflarının çıkarlarına hizmet etmektedir. Sosyal dışlanma kavramı, gelişmiş sosyal koruma mekanizmalarına sahip ülkelerde azalmakta gibi görünmektedir, ancak sosyal korumanın zayıf olduğu ülkelerde sosyal dışlanma güçlü ve şiddetli bir şekilde yaşanmaktadır. Güçlü ve şiddetli olan dışlanmanın etkilerinin sosyal içirme ile ortadan kaldırılması gerekmektedir (Şahin, 2010, s.67).

Sosyal içirme, herkesin temel ihtiyaçlarının eşit şekilde tatmin edilmesini ve toplumdaki farklılıklarına saygı gösterilmesini içeren bir kavramdır. Toplumda sosyal içermeyi sağlamak için ülkenin ekonomik büyümesini tamamlanması ve toplumdaki tüm insanlara eşit fırsatlar vermemiz gerekmektedir. Sosyal içirme, hem yoksulluğun ortadan kaldırılmasını hem de sosyal dışlanmanın ortadan kaldırılmasını içeren bir süreçtir. Ancak yoksulluk ve eşitsizlik sosyal içermenin gelişimini engellerken buna ek olarak birde yoksunluk karşımıza çıkmaktadır. Bilgi toplumunda, temel becerilerden yoksun kişilerin bilgiye erişim ve sosyal entegrasyon sorunları vardır (Sapancalı, 2007, s.76).

Sosyal içirme ve entegrasyonun en temel unsuru, topluma bireysel katılımın önündeki engellerin kaldırılmasıdır, ancak bilgi ve teknolojiye erişim eksikliği katılımın en temel sorunudur. Bilgi toplumunun gelişimine paralel olarak, dışlanma riski altındaki grupların kapsayıcı ve sosyal içermesini sağlamaya yönelik sistem e-içirme olarak bilinmektedir. Bilgi odaklı bir toplum için ön koşul olarak toplumdaki tüm birey ve grupların katılımını sağlayan e-içirme, teknolojinin cinsiyet, ırk, yaş, sınıf sınırı olmaksızın kullanılmasına olanak tanımaktadır. Elektronik içirme politikaları, bireylerin toplumdan dışlanmasını engellemekte ve ekonomiyi, istihdam olanaklarını, yaşam kalitesini, toplumsal katılımı ve uyumu teşvik etmektedir. E-İçirme, engellilerin, yaşlıların, işsizlerin ve ekonomik olarak dezavantajlı bölgelerdeki insanların katılabileceği bir bilgi toplumu inşa etme mücadelesini başarmak için toplumdan izole edilmiş ve dışlanmıştır (Saz, 2011, s.15-24).

Sosyal dışlanma yaşayarak sosyal içermeyi deneyimleyen kişiler, toplumun karar alma mekanizmalarına aktif olarak katılabilmekte ve temel haklara erişimde herhangi bir engelle karşılaşmamaktadır. Sosyal içermenin temel amacı, toplumda dışlanan ve dışlanan arasındaki tüm engelleri kaldırmaktır. Ancak sağlık açısından da genel halkı kapsamalıdır. Kısıtlı sosyal aktivite nedeniyle engellilerin toplumdan dışlanmaması için

sosyal içerme ve sosyal koruma uygulamalarına dayalı olarak işe alınması ve temel gereksinimlerinin karşılanması gerekmektedir (Sapançalı, 2007, s. 78). Bu kapsamda asgari ücretle istihdam olanakları sağlamak, temel ihtiyaçları karşılamak ve günlük temel gıda maddelerini elde edilmesini sağlanmasında kentsel planlama ve belediye hizmetlerinin bu kesimlerin ihtiyaçlarına göre uyarlanması gerekmektedir (Şahin, 2010, s.105-109).

İstihdam sektörünün kentlerde yaygınlaştırılması ve kırsal kesimde ekonominin canlandırılması için teşvikler sağlanmalıdır. Bu nedenle dışlanmayla mücadelede kamu, özel ve sivil toplum kuruluşlarının aktif yurttaşlıkla birleşmesi ve birleşmesi gerekmektedir. Sosyal ayrımcı uygulamaların daha iyi kabul görmesi, dışlanma ve içselleştirmenin önlenmesi için toplumda tutum ve farkındalık geliştirmeye önem verilmelidir (Taş,2020, s.100-102). Bu nedenle sosyal içerme politikasının en önemli unsuru, sosyal katılımı tüm sosyal sınıflar arasında eşit olarak artırmak için kaynaklara ve fırsatlara erişimi dağıtmak ve güvence altına almaktır. Bu amaca ulaşmak için sosyal içerme politikalarının toplumdaki tüm taraflara aktif olarak aktarılması gerekmektedir (Sapançalı, 2007, s.63).

3.3. Engellilere Yönelik Sosyal İçerme Politikaları Türkiye ve Dünyadan Örnekler

Türkiye’de ve Dünya’da engelli nüfusa ilişkin verilere birinci bölümde yer verilmiştir. Bu kapsamda bazı ülkelerin engelli verilerine ilişkin bilgilere tablo 1.’de yer verilmiştir.

Tablo 3.1. Bazı Ülkelerde Engelli Sayısı

Ülkeler	Toplam engelli sayısı
Belçika	6.950.649
İtalya	36.737.734
Almanya	46.210.678
Hollanda	10.990609
Lüksemburg	345.265
İspanya	29.104.321
Türkiye	48.300.871

Kaynak: (Avrupa İstatistik Kurumu,(EUROSTAT), 2021a)

Tablo 3.1 incelendiğinde en çok engelli vatandaşa sahip ülke Türkiye’dir. Türkiye’yi ise Almanya, İtalya, İspanya, Hollanda, Belçika takip etmiştir. İncelenen

lkeler arasında en az engelli vatandaşı olan lke Lüksemburg'dur. Engelli bireylerin sayısı belirlenirken, temel aktivelerde zorluk yaşıama, bir sağlık sorunun kaynaklı olarak ortaya çıkan engellerden dolayı kısıtlamaların yaşıayan bireyler dâhil edilmesiyle rakamlara ulaşılmıştır. Bu bireylerin iktisadi ve sosyal yaşıama dâhil edilmelerinin sağlanması için çeşitli sosyal içirme politikaları uygulanarak yoksulluk ve sosyal dışlanma riski taşıyan engelli bireylerin refah seviyelerinin yükseltilmesiyle sosyal dayanışma ve bütünleşmenin sağlanması hedeflenmiştir. Bu kapsamda sosyal içirme politikasının birinci göstergesi olan yoksulluğun yıllar bazında oranları tablo 3.2'de gösterilmiştir.

Tablo 3.2. *Faaliyet sınırlaması düzeyine göre yoksulluk veya sosyal dışlanma riski nüfus oranı*

lkeler	2016	2017	2018	2019	2020
Belçika	33.8	31.3	31.5	30.1	31.9
İtalya	31.0	29.2	30.0	29.3	33.8
Almanya	32.7	31.5	31.2	28.7	31.5
Hollanda	24.5	24.6	22.7	24.3	24.7
Lüksemburg	23.5	22.7	26.6	26.0	26.4
İspanya	30.9	31.5	31.1	32.3	33.8
Türkiye	51.8	47.2	44.4	45.7	47.5

Kaynak (Avrupa istatistik Kurumu,(EUROSTAT), 2021b)

lkeler arasında önemli farklılıklar vardır, ancak insanlar, bir miktar faaliyet sınırlaması olan engellilere göre yoksulluk ve sosyal dışlanma riskine daha az maruz kalmaktadır. lke nüfuslarının %20'si ve üzerinde 16 yaş ve üzeri ve faaliyet sınırlaması olan engelli bireyler yoksulluk veya sosyal dışlanma riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Yoksulluk riskinin en az olduğu lke Hollanda iken bu oran diğer ülkelere kıyasla Türkiye'de daha fazladır. %40'ın üzerinde bir seyir göstermesi ile engelli bireyle yoksulluk riski altında yaşarken aynı zamanda sosyal dışlanma ile karşı kalmaktadır. Bu bireyleri işgücü piyasalarına erişiminin zorluğunu yansıtmaktadır. İşgücü piyasalarına zorluk yaşıayan engellilerin yoksulluğun giderilmesi için yapılan sosyal transfer verileri

tablo 3’te yer verilmiştir. Bu kapsamda engelli bireylere yönelik olarak nakdi veya ayni transferlerden oluşmaktadır.

Tablo 3.3. Sosyal Yardımlara Yapılan Toplam Harcama

Ülkeler	2016	2017	2018	2019
Belçika	97.38	97.51	97.27	96.69
İtalya	96.26	96.43	96.62	96.75
Almanya	95.84	95.81	95.77	95.93
Hollanda	95.02	94.03	93.88	93.64
Lüksemburg	98.34	98.39	98.27	98.32
İspanya	98.24	98.26	98.29	98.35
Türkiye	98.29	98.14	98.51	-

Kaynak(Avrupa İstatistik Kurumu (EUROSTAT),2021c)

Doğrudan kamu kaynakları tarafından finanse edilen sosyal yardımlar tarih boyunca bireylerin gönüllük esasına, kurum ve kuruluşların ise toplumsal duyarları ile yapılmaktadır. Fakat günümüzde engelli bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak devlet politikası altında yasal dayanağı olacak şekilde varlığının olması ile mümkün olmaktadır. Devletlerin yapmış olduğu sosyal yardım harcamaları, İtalya ve Belçika’da düzenli bir şekilde artış göstermiştir. Diğer ülkelerde dalgalanmalar göstermiştir. Ayrıca Türkiye’de 2019 verisi mevcut değildir. Sosyal yardım programları kapsamında hanelere ve bireylere, belirli bir dizi risk veya ihtiyaçların yükünden kurtulmak için yapılan nakdi veya ayni transferlere ek olarak mülkiyet giderleri (kira, su ve elektrik faturası gibi) ödenmesi gibi muhtelif harcamalardan oluşan diğer harcamalar tablo 3.4’te yer verilmiştir.

Tablo 3.4. Sosyal Yardımlar Kapsamında Diğer Harcamalar

Ülkeler	2016	2017	2018	2019
Belçika	1.47	1.86	1.25	1.13
İtalya	1.57	1.45	1.30	1.22
Almanya	0.44	0.49	0.47	0.45
Hollanda	0.98	0.97	0.77	0.76
Lüksemburg	0.17	0.15	0.35	0.36
İspanya	0.02	0.02	0.02	0.01
Türkiye	0.06	0.06	0.06	0.06

Kaynak(Avrupa İstatistik Kurumu (EUROSTAT),2021d)

Bu kapsamda en fazla orana sahip olan ülkeler Belçika ve İtalya iken, en az orana sahip olan ülkeler Türkiye ve İspanya olmuştur. Ayrıca Türkiye diğer ülkelerle kıyaslandığı zaman yıllar bazında yardım oranında sabit bir seyir izlemiş herhangi bir oransal değişiklik olmamıştır. Keza İspanya’da 2016,2017,2018 yıllarında sabit bir seyir izlerken 2019 yılında oransal bir azalış yaşanmıştır. Genel olarak yardımları yıllar olarak incelendiği zaman 2019 yılında Türkiye ve Lüksemburg hariç diğer ülkelerde azalış yaşanmıştır. Bir diğer yardım ise engellilerin genel sağlıktan yararlanmaları ve emekliliktir. Emeklilik harcamaları maluliyet, yaşlılık, fonksiyonlar kapsamındaki periyodik nakit yardımların bir kısmını içermektedir. Aşağıdaki sosyal yardımların toplamı olarak tanımlanır: maluliyet aylığı, çalışma kapasitesinin azalması nedeniyle erken emeklilik gibi nakit yardımların toplamını kapsamaktadır.

Maluliyet aylığı, mevzuat tarafından belirtildiği gibi yasal veya standart emeklilik yaşının altındaki, çalışma veya kazanma kabiliyetini azaltan veya belirlenen asgari miktarın üzerinde bir maluliyetten mustarip bir kişinin gelirini sürdürmeye veya desteklemeye yönelik periyodik ödemelerdir. Çalışma kabiliyetinin azalması durumunda erken emeklilik ise çalışma kabiliyetinin azalmasının bir sonucu olarak yasal veya standart emeklilik yaşına ulaşmadan emekli olan daha yaşlı işçilere periyodik ödemeler; bu ödemeler normalde, yararlanıcı yaşlılık aylığı almaya hak kazandığında sona ermektedir (Avrupa İstatistik Kurumu (EUROSTAT),2021e).

Tablo 3.5. Emeklilik Harcamaları

Ülkeler	2016	2017	2018	2019
Belçika	12.3	12.4	12.6	12.7
İtalya	16.0	15.8	15.8	16.0
Almanya	11.8	11.7	11.8	12.0
Hollanda	13.0	12.5	12.2	12.0
Lüksemburg	9.1	9.4	9.3	9.3
İspanya	12.6	12.4	12.6	12.7
Türkiye	7.6	7.2	7.2	-

Kaynak(Avrupa İstatistik Kurumu (EUROSTAT),2021f)

Emeklilik harcamaları gayri safi yurtiçi hâsıla üzerinden yüzdesel olarak hesaplanmıştır. Verilere göre en yüksek yüzde İtalya'dayken, düzenli artış seyir gösteren ülke ise Belçika, düzenli olarak azalış gösteren ülke ise Hollanda'dır. Türkiye ise en az yüzdeye sahip olan ülke olurken aynı zamanda 2019 verilerine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Belçika, İspanya ve Almanya 2018 yılı ile 2019 yıllarında oransal olarak artış yaşanırken, Lüksemburg sabit olarak kalmış, Hollanda azalış yaşamıştır.

Sosyal içerme politikaların amaçlarından biri engelli bireylerin ekonomik ve sosyal hayata katılımlarının artırılmasına yönelik sosyal ve fiziki çevre şartlarının iyileştirilmesi hedefleri yer almaktadır. Bu kapsamda uygulanan politikalardan bir diğer ise işlevle ilgili güçlükler yaşayan insanlara yönelik konut uyarlamalarına yapılan kamu harcamalarıdır. Konut yoksunluğunda gösterge, mevcut her bir konuttan yoksun olan nüfusun yüzdesi olarak tanımlanır. Yapılan harcamalarda temel alınan öğeler; sızdıran çatı, rutubetli duvarlar/zeminler/temel veya pencere çerçevelerinde veya zeminde çürüme, konutta banyo veya duş olmaması, sadece evin kullanımı için kapalı sifonlu tuvaletin olmaması, yeterli ışığın olmaması ya da karanlık olması gibi kıstasların ölçüt alınmasıdır.

Tablo 3.6. *Konut uyarlamalarına yapılan harcamalar*

Ülkeler	2016	2017	2018	2019	2020
Belçika	74.8	76.8	76.7	77.6	78.9
İtalya	77.0	82.3	84.9	84.2	-
Almanya	84.6	85.0	84.0	85.3	-
Hollanda	81.3	84.3	82.3	83.5	82.9
Lüksemburg	73.9	77.3	77.1	80.6	82.9
İspanya	81.4	86.0	81.1	82.2	73.2
Türkiye	52.6	54.6	55.3	54.9	57.3

Kaynak(Avrupa İstatistik Kurumu (EUROSTAT),2021g)

Hizmet alanlardan elde edilen kanıtlar, başarılı uyarlamaların bireyleri hastane dışında tuttuğunu, bakım verenlerin yaşadıkları zorlukları azalttığını ve sosyal içermeyi teşvik ettiğini göstermektedir. Yapılan harcamalar kapsamında dünya genelinde Türkiye dâhil olmak üzere sosyal içirme, yoksulluğun ve sosyal dışlanmanın önlenmesi amacıyla devletlerin gelir dağılımında iyileştirilmelerin yapılması, yoksullukla mücadele kapsamında sosyal transferlerin yapılması ile yoksulluk olgusunun önlenmesi, engellilerin iktisadi ve sosyal hayat şartlarının iyileştirilmesine yönelik olarak istihdam açığının kapatılması ve yeni istihdam alanlarının yaratılması, hedefiyle hareket edilmektedir. Bu kapsamda Dünya'dan bazı ülkeler ve Türkiye'de yer alan kota programlarının yürürlükte olmasına dair veriler tablo 3.7'de yer verilmiştir.

Tablo 3.7. Engellilere Yönelik Yürürlükte Olan Kota Programları

Ülke	Kota Yüzdesi	İşveren eşiği	Yasa
Belçika	%3	Federal düzeyde kamu sektörü	5 Mart 2007 Kraliyet Kararnamesi ile engellilerin istihdamı
İtalya	%7 kamu ve özel sektör	En az 15 işçisi olan kamu ve özel sektör	Engelli kişiler için istihdam hakkı ile ilgili düzenlemeler, Kanun no. 68,1999
Almanya	%5	20 işçi ve daha fazlası	Sosyal Kanununun IX. Kitabı-Engellilerin Rehabilitasyonu ve Katılımı, 2001
Hollanda	25.000 ek iş yaratılması	Kamu sektörü	Kota Yükümlülükleri Yasası, 2015
Lüksemburg	%5	Kamu sektörü	Engelli Kanunu, 2003
İspanya	%2 özel sektör %5 kamu sektörü	50 ve daha fazla işçisi olan kamu ve özel Sektörde	İstihdam Yasası No. 56/2003 1451/1983 Sayılı Kraliyet Kararnamesi
Türkiye	%4,kamu sektörü, %3 özel sektör	Özel sektörde 50 ve daha fazla işçi	4857 Sayılı İş Kanunu

Kaynak (ILO, İstihdam Fırsatlarının Engelliler için Teşvik Edilmesi, Kota Şeması).

Engellilerin toplumsal hayata katılımlarının kolaylaşması için yapılan bir takım düzenlemelerden bahsedilebilmektedir. Belçika, 2007 yılında engellilerin istihdamı ile ilgili konuda yayınladığı kraliyet kararnamesi ile engelli bireylerin federal düzeyde olacak şekilde kamu sektöründe %3 oran ile engelli bireyleri çalışma hayatında istihdam etmektedir. İtalya ise 1999 yılında Engelli kişiler için istihdam hakkı ile ilgili düzenlemeler ile engelli bireyleri % 7 oranında kamu ve özel sektörde en az işçisi olmak koşuluyla istihdam alanı sağlamaktadır. Almanya'da ise sektörel bir ayırım olmaksızın 20 ve daha fazla işçisi olan yerlerde %5 oranında engelli bireyleri istihdam etmektedir. Hollanda ise oransal bir kota uygulamak yerine engelli vatandaşlarına 25.000 ek işin kamu sektöründe yaratılması için özel bir yasa ile istihdam sağlamıştır. Lüksemburg ise kamu sektöründe %5'lik bir kotayı engelli bireyler için ayırmıştır. İspanya ise %2 özel sektör, %5 kamu sektörü şeklinde ayırma gitmiş ve bu sektörlerde 50 ve daha fazla işçi çalıştırılan yerlerde engelli bireylere istihdam sağlamaktadır. Türkiye ise İspanya ile benzer bir özellik göstermiştir. Türkiye' de İş Kanununda engellilerin istihdamını kolaylaştırmak amacıyla " aynı il sınırları içerisinde 50 ya da daha fazla işçi çalıştıran işverenlerin % 3 oranında özel sektörde engelli çalıştırma yükümlülüğü" bulunması ve %4 oranında da kamu sektöründe engelli çalışma yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu

yükümlülüklerin yerine getirilmesinde çeşitli teşvikler uygulanırken uygulanmadığı durumlarda ülkeler çeşitli yaptırımlarla karşılaşmaktadır.

Tablo 3.8. Engellilerin istihdamında kotaya uyulması durumunda yapılan teşvikler ve yaptırımları

Ülkeler	Yaptırım	Uyum için uygulanan teşvikler
Belçika	Bilgi bulunmamaktadır	Bilgi bulunmamaktadır
İtalya	Para cezası	Bilgi bulunmamaktadır.
Almanya	Entegrasyon Fonundan Tazminat vergisi ödenmesi	Engeliler için sübvansiyonlar, iş yerlerinin tasarımı, entegrasyon ödenekleri, istihdam ve stajlar fırsatları, deneme süresi ödenekleri
Hollanda	Ödenecek vergi	Bilgi bulunmamaktadır.
Lüksemburg	Bilgi bulunmamaktadır.	Bilgi bulunmamaktadır.
İspanya	Bilgi bulunmamaktadır.	Engelli işçiler için toplu sübvansiyonlar, Sosyal Güvenlik katkısına göre değişen indirim, Sözleşmenin türü (belirsiz veya geçici), engellilik derecesi ve işçinin cinsiyetine göre vergi iadeleri, İşyeri uyum hibeleri, Eğitim için sübvansiyonlar
Türkiye	Para cezaları	Korumalı işyerleri

Kaynak (ILO, İstihdam Fırsatlarının Engelliler için Teşvik Edilmesi, Kota Şeması).

Engelli bireylerin istihdamlarının artırılmasına yönelik yapılan uygulamalar sonucunda engelli bireylerin buldukları çalışma ortamlarına yönelik uyumun sağlanması için uygulanan kota programlarına yönelik çeşitli teşvik uygulamaları ve yaptırımlar bulunmaktadır. Fakat Belçika, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda'da herhangi bir bilgi bulunmadığını ILO bildirmektedir. Almanya'da; uyumsuzluk için Entegrasyon Fonundan Tazminat vergisi ödenmesi öngörürken, uyum teşvikinde ise, engelliler için sübvansiyonlar, iş yerlerinin tasarımı, uyum ödenekleri, istihdam ve stajlar fırsatları, deneme süresi ödenekleri şeklinde destek sağlamaktadır. Hollanda uyumsuzluk için vergi ödemesini, İspanya ise uyum teşviklerinde, engelli işçiler için toplu sübvansiyonlar, sosyal güvenlik katkısına göre değişen indirim, sözleşmenin türü (belirsiz veya geçici),

engellilik derecesi ve işçinin cinsiyetine göre vergi iadeleri, İşyeri uyum hibeleri, eğitim için sübvansiyonlar ile engelli vatandaşlarına iş yaşamında katkı sağlamaktadır. Türkiye ise uyumsuzluk için para cezasını öngörürken, uyum teşvikleri için engelli vatandaşlarına yönelik korumalı işyerleri çalışma yaşamında engelli bireylerin gereksinimlerine göre tasarlanmaktadır.

Dünya’da Kota programları uygulayan ülkelerin 52’sinde ayrımcılık yasağı kanunları da bulunmaktadır. Bu kapsamda ayrımcılık yasağı uygulayan bazı ülkelerin ayrımcılık yasağı kanunları ve temel hükümleri tablo 3.9.’da yer almaktadır.

Tablo 3.9. Hem kota hem de ayrımcılık yasağı yasalarına sahip ülkeler

Ülkeler	Kota	Ayrımcılık yasağı	Temel hükümler
Belçika	%3	Ayrımcılıkla Mücadele Yasası,10 Mayıs 2007	İstihdamda engelliler için her türlü ayrımcılık yasaklaması (md.14).
İtalya	%7 kamu ve özel sektör	Anayasa, 3. Madde ve 216/2003 sayılı Yasama kararname	Eşit muamele ve fırsat eşitliği ilkeleri Sivil, siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda teşvik edilmesi, engel sebebiyle ayrımcılık yapmak hukuka aykırıdır.
Almanya	5% - engeli şiddetli olan insanlar	Genel Mücadele Yasası, 2006	Engellilere sahada ayrımcılığı yasaklanması, Devlet tarafından sağlanan koruma tüm ağır engelli kişileri kapsayacak şekilde genişletilmiştir.
Hollanda	25.000 ek iş yaratılması	Anayasa, Eşit muamele (Engellilik ve Kronik Hastalık) Yasası,2003	engellilik gerekçesiyle istihdamda ayrımcılık yasaklanmıştır.

Lüksemburg	%5	Eşit tedavi yasasında 16 Nisan 1979 değişikliği, Genel Yönetmelik Kamu Görevlileri için (Madde 1)	Engelli insanların diğerleriyle karşılaştırılmasıyla sonuçlanabilecek doğrudan ve dolaylı ayrımcılık, taciz biçimi olarak kabul ayrımcılık ve kışkırtma ayrımcılığı da yasaklanmıştır. Cezalandırılması öngörülmüştür.
İspanya	%2	Anayasa,51/2003 Sayılı Kanun, 2003 yılı fırsat, ayrımcılık yapmama ve evrensel erişilebilirliğe yönelik düzenlemeler,49/2007 Sayılı Kanun, Genel Haklar Kanunu	Fırsat eşitliği, ayrımcılık yapmama ile ilgili ve evrensel erişilebilirliğin kısıtlanması durumunda suçlar ve cezalara yönelik bir kategori oluşturulmuştur

Kaynak (ILO, İstihdam Fırsatlarının Engelliler için Teşvik Edilmesi, Kota Şeması).

Türkiye’de özel bir ayrımcılık yasası bulunmamaktadır. Fakat Anayasa’da, İş Kanununda, Ceza Kanununda ve Milli Eğitim Temel Kanununda ayrımcılığa dair hükümler yer verilmektedir. Bu kapsamda Anayasa’da madde 10;

“**MADDE 10** – Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz. Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar(Anayasa, md. 10).”

Milli Eğitim Temel Kanunu İkinci Bölüm 4. Maddesinde ayrımcılığa dair hüküm;

“**MADDE 4** – Eğitim kurumları dil, ırk, cinsiyet, engellilik ve din ayırımı gözetilmeksizin herkese açıktır. Eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz (Milli Eğitim Temel Kanunu, md.4).”

Ceza Kanununun 122. maddesinde yer alan hükme göre ayrımcılık;

“**MADDE 122- Dil**, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefret nedeniyle;

a) Bir kişiye kamuya arz edilmiş olan bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya kiraya verilmesini,

b) Bir kişinin kamuya arz edilmiş belli bir hizmetten yararlanmasını,

c) Bir kişinin işe alınmasını,

d) Bir kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını, engelleyen kimse, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır (Türk Ceza Kanunu, md. 122).”

4857 sayılı iş kanununda yer alan 5. Madde ile eşit davranma ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hüküm;

“**MADDE 5** – İş ilişkisinde dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz. İşveren, esaslı sebepler olmadıkça tam süreli çalışan işçi karşısında kısmî süreli çalışan işçiye, belirsiz süreli çalışan işçi karşısında belirli süreli çalışan işçiye farklı işlem yapamaz. İşveren, biyolojik veya işin niteliğine ilişkin sebepler zorunlu kılmadıkça, bir işçiye, iş sözleşmesinin yapılmasında, şartlarının oluşturulmasında, uygulanmasında ve sona ermesinde, cinsiyet veya gebelik nedeniyle doğrudan veya dolaylı farklı işlem yapamaz. Aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılmaz. İşçinin cinsiyeti nedeniyle özel koruyucu hükümlerin uygulanması, daha düşük bir ücretin uygulanmasını haklı kılmaz. İş ilişkisinde veya sona ermesinde yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davranıldığında işçi, dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan başka yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebilir. 2821 sayılı Sendikalar Kanununun 31 inci maddesi hükümleri saklıdır. 20 nci madde hükümleri saklı kalmak üzere işverenin yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davrandığını işçi ispat etmekle yükümlüdür. Ancak, işçi bir ihlalin varlığı ihtimalini güçlü bir biçimde gösteren bir durumu ortaya koyduğunda, işveren böyle bir ihlalin mevcut olmadığını ispat etmekle yükümlü olur (4857 Sayılı İş Kanunu, md.5).”

Her ne kadar çeşitli yasalarla engelli bireylerin istihdama dâhil edilmek istenirse de engelli istihdamında açık bulunmaktadır. Bu kapsamda ülkelerde engelli istihdamında yaşanan açığa dair veriler yüzdesel olarak tablo. 3.10’da yer almaktadır.

Tablo 3.10. Engelli İstihdam Açığı

Ülkeler	2016	2017	2018	2019	2020
Belçika	34.5	33.1	32.0	33.1	36.3
İtalya	13.9	14.2	14.9	16.9	-
Almanya	30.6	27.7	29.5	26.5	32.4
Hollanda	26.2	24.3	22.4	26.5	25.4
Lüksemburg	16.5	15.6	18.3	20.1	22.1
İspanya	24.0	27.5	26.5	30.1	21.6
Türkiye	18.8	20.3	19.4	19.5	18.9

Kaynak (Avrupa İstatistik Kurumu (EUROSTAT),2021h)

Ülkeler kapsamında engelli bireylerin istihdam açığının en az olduğu ülke İtalya'dır. En fazla olduğu ülke ise Belçika'dır. İtalya'yı Türkiye ve Lüksemburg %20'nin altında bir oran seyretmiştir. Son iki yıl verilerine bakacak olursak İspanya, Hollanda ve Türkiye'de düşüş gösterirken, Lüksemburg, Belçika ve Almanya'da istihdam açığında artış yaşanmıştır. İtalya'nın 2020 verileri mevcut olmadığından açığın son durumu bilinmemektedir.

Uluslararası hukuk açısından en büyük hukuki dayanak, Türkiye'nin ve diğer ülkelerin taraf olduğu "Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına Dair Sözleşme"dir. Sözleşme, devletlerin engelli kişilere karşı ayrımcı uygulamalarını yasaklamaya ek olarak, devletlerin engellilerin sosyal hayatta tam eşit fırsatlardan yararlanabilecekleri erişilebilir bir ortam yaratmak için aldıkları politika ve önlemleri tanımlamaktadır (T.C. Aile, Çalışma Ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2016). Bu önlemler ile ortaya koyulan sözleşme, devletlere fiziksel çevre, bilgi ve iletişim teknolojilerinin engelliler için ulaşılabilir olmasını sağlama yükümlülüğünü vermektedir (Engelsiz Bilişim Platformu, 2019).

Engelliler için erişilebilirlik, özellikle mal, hizmet ve bilgi teknolojilerinin azami düzeyde kullanılmasına ilişkin en önemli konulardan biri olarak sözleşme ve erişim konusuna geniş yer verilmiş olup, birçok maddede bilgiye erişim ve erişilebilirlik üzerinde durulmuştur. Sözleşmenin taraf devletleri bilgi ve iletişim teknolojileri için yardımcı teknolojiler ile engellilere yeni teknolojilerin sağlanmasını, araştırılmasını, geliştirilmesini ve kullanılmasını desteklemek veya sağlamaktır. Yeni ve yardımcı

teknoloji ile hizmetler ve tesislere dâhil olmak üzere engelli kişilere erişilebilirlik bilgileri sağlamak, ekonomik, fiziksel, sosyal ve kültürel çevre, eğitim ve sağlık alanlarını kapsayacak şekilde engelli bireylerin tamamına haklarının ve temel özgürlüklerinin tam olarak gerçekleştirilmesini sağlamanın önemini taahhüt etmektedir.

Buna göre taraf devletler, engelli vatandaşların yaşamın tüm alanlarına bağımsız ve etkin bir şekilde katılabilmelerini ve engellilerin ulaşım, fiziksel çevre, teknoloji ve bilgi ve iletişim sistemlerine diğerleriyle eşit koşullarda erişimini sağlamayı hem kırsal hem de kentsel alanlarda iletişim kurma ve bilgilendirme yeteneğinin sağlanmasını taahhüt etmektedir. Diğer tesislere ve hizmetlere erişimlerini güvence altına almak için derhal uygun önlemleri alacaklardır. Engellilerin belirlenmesi ve erişimden men edilmesi dâhil olmak üzere bu önlemlere ek olarak aşağıdakiler için uygun önlemleri alacaktır:

- Okullar, evler, tıbbi tesisler ve işyerleri dâhil olmak üzere binalar, yollar, araçlar ve diğer kapalı ve açık tesisler,
- Elektronik hizmetler ve acil servisler dâhil olmak üzere bilgi ve iletişim araçları ve diğer hizmetler,
- Engellilerin bilgiye erişimini sağlamak için yardım ve yardımı teşvik etmek,
- Engellilerin bilgiye erişimini teşvik edilmesi kapsamında yeni teknolojilere, internet kullanımına ve bilgi iletişim sistemlerine erişim,
- Erişilebilir bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemlerinin erken bir aşamadan itibaren tasarlanmasını, geliştirilmesini ve yaygınlaştırılmasıyla teknolojilere ve sistemlere engelli kişilerin daha düşük maliyetle erişebilmesini sağlamaktır.

Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına Dair Sözleşme'nin düşünce, ifade ve bilgiye erişim özgürlüğüne ilişkin tedbirleri, her bireyin aynı şekilde yararlanabileceği gereklilikler olarak görülmelidir. Bu bağlamda, taraf devletler, Sözleşme metnine uygun olarak, engellilerin öngörülen tüm iletişim araçlarını kullanabilmelerini ve düşünce ve ifade özgürlüğünden yararlanabilmelerini sağlamak için tüm uygun önlemleri alacaklardır. Bu tedbirler aşağıdaki unsurları içermelidir:

- Kamuya açık hale getirilmesi amaçlanan bilgileri, engelliler için erişilebilir ve erişilebilir formatlarda ve farklı engelli gruplarına uygun teknolojiler aracılığıyla ücretsiz ve güncel olarak sunulması,

- Engellilerin etkileşimlerinde tercih ettikleri işaret dili, Braille alfabesi, beden dili ve diğer tüm erişilebilir iletişim araç ve biçimlerini kullanmalarını kolaylaştırmak için evrensel iletişim sağlanması,
- Kamu hizmeti sunan özel kuruluşları, hizmet ve bilgi sağlamaya teşvik etmek engellilerin kullanabileceği hale getirilmelidir.
- Bu unsurlar engelli bireylerin tamamını kapsayacak şekilde hazırlanmış ve uygulanmaya konulmuştur.

Küresel nüfusta artan engelli sayısı nedeniyle, bu kişilerin yaşam kalitelerini iyileştirmek için çeşitli yardımcı cihazlar ve uygulamalar geliştirilmiştir. Konvansiyonel tasarıma sahip mekanik cihazlar, engellilerin günlük aktivitelerini artırılması için gelişmekte olan teknolojileri engelli cihazlara uyarlamaya çalışmışlardır. Bu kapsamda özel eğitim ihtiyaçları olan öğrencilere yardımcı teknoloji desteği sağlamak ve onların en iyi eğitim koşullarından yararlanmalarına ve teknolojiyi kullanarak yaşam kalitelerini artırmalarına yardımcı olmaktır. Okullarda, öğrenme gücü çeken milyonlarca öğrenci, teknoloji ve kullanılabilir bilgiler, yardımcı teknoloji ve dijital teknolojilerin kullanımı sayesinde, öğrenen öğrenciler engelliler sınıftaki akranlarıyla aynı faydaları elde edebilirler. Ayrıca evde yazılım ve yardımcı teknoloji kullanan öğrenciler, öğrenme gücü olan, sınıfta tipik olarak gelişen akranlarıyla birlikte öğrenebilmektedir (Ahmed, 2018, s. 130-132).

Eğitimin her alanında her tür engel için yardımcı teknoloji seçeneklerine erişimi artırmak, öğretmenlere yardımcı teknolojinin derslere entegrasyonu konusunda gerekli eğitimleri vermek ve bu teknolojilerin özel eğitime ihtiyaç duyan öğrencilerin becerilerini artırmak için nasıl kullanılacağına dair bilgi sağlamak için “Akıllı sistemler” ve “akıllı teknolojiler” geliştirilmiştir. Bu kapsamda yapay sinir ağları, genetik algoritmalar, lineer olmayan sistemler teorisi, örüntü tanıma, uzman sistemler, robotik, mikrosensörler, mikroteknoloji ve engelliler için geliştirilmiş biyomedikal cihazlar gibi yapay zekâ yöntemlerinin geliştirilmesi engelliler için verimli ve kolay teknolojinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Çeşitli nedenlerle bedensel ve zihinsel engellilerin yaşamlarını sürdürmek için hem ekonomik hem de sosyal olarak büyük zorluklar yaşadıkları bilinen bir gerçektir. Ülkeler ekonomik olarak istihdam olanakları yaratmak için farklı politikalar uyguladıkça, bu insanların sosyal hayatlarını daha konforlu hale getirebilmek için teknolojinin

sağladığı imkânlar her geçen gün artmaktadır. Bu kapsamda engelli bireylere hizmet vermekte olan resmi bakım merkezlerinde görevli idareci, mesleki personel, sağlık personeli ve bakım personeline yüz yüze eğitimler düzenlenmiştir. Sağır ve/veya işitme engelli bireylerin; kamu kurum ve kuruluşları, gerçek kişiler ile özel hukuk ve kamu hukuku tüzel kişileri kapsamında gelişebilecek iletişim durumlarında ve ihtiyaçlarında; günlük hayatında ihtiyaç duyduğu iş ve işlemlerde 7/24 iletişim ihtiyacını karşılayabileceği çalışmalar yürütülmektedir.

Ülkelerde engellilere yönelik çeşitli bakım hizmetleri sağlamaktadır. Bu kapsamda toplum temelli rehabilitasyon 1970'lerden bu yana engelli bireylerin gereksinimlerine karşılık verme konusunda önemli bir strateji olmuştur. Toplum temelli rehabilitasyon başlangıçta kaynakları sınırlı ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde rehabilitasyon hizmetlerini teşvik etmek amacıyla geliştirilmiştir. Engelli bireyler için saha kılavuzları vasıtasıyla aile üyelerine ve toplum çalışanlarına temel rehabilitasyon destek programlarının uygulanmasına dair pratik bilgiler verilmiştir. Dünya'da birçok ülke toplum temelli rehabilitasyon programlarını geliştirme ve güçlendirme aşamasındadır. Sürekli bir değişim sürecinden geçen Toplum temelli rehabilitasyon tıbbi odaklı ve çoğunlukla tek sektörlü bir yaklaşımdan engellilere yönelik stratejik bir rehabilitasyon, fırsat eşitliği, yoksulluğun azaltılması ve sosyal içerme yaklaşımına doğru değişim göstermektedir. Engelli bireyler ve aileleri, engelli örgütleri, toplumlar, ilgili kamu kurumları toplum temelli rehabilitasyon uygulanmasına giderek daha fazla katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda sürekli bakım hizmetlerinin sunulduğu ve bakıma muhtaç engellilerin aile ortamında yaşamalarını temin amacı altında faaliyet sürdürmektedir. Bunun yanı sıra Rehabilitasyon ve Aile Danışma Merkezleri ile Özel Bakım Merkezleri engellilerin toplumsal hayata uyum sağlamalarını kolaylaştırmak amacıyla faaliyet göstermektedir.

Toplumsal hayata uyumun kolaylaştırılması kapsamında yapılan bir diğer düzenleme başkalarının yardımına gerek duymadan kent yaşamı/aktiviteleri ile bütünleştirmeye yönelik tasarım arayışlarına ve uygulamalarına gereksinim bulunmaktadır. Kenti oluşturan konut yerleşme alanları, kentsel çalışma alanları (yönetim, kamu kuruluşları, kentsel ve bölgesel iş merkezleri vb.), yeşil alan, kentsel sosyal alt yapı (eğitim, sağlık, kültürel tesis, dini tesis) arasındaki bağlantı güçlü ulaşım ağları ile sağlanarak toplumun engelli, yaşlı, hasta kısmı unutulmadan tüm insanlara yönelik tasarım yapılmalı, ülke,

bölge ölçeğinden başlanarak kente inen planlar yapılmaktadır. Bu kapsamda planlama engelli bireylerin hareketlerini kısıtlamayacak şekilde yapılmalı, engelli kişilerin kullanabildiği alanların çoğunluğunu sağlıklı insanların rahatlıkla kullanabilecek şekilde özel ve kamu alanlarında engelli bireyler için uygun yaşam alanları oluşturulmalıdır. Özellikle kent içi ulaşım alanlarında gerekli önlemler alınmalı ve belirtilen standartlar dâhilinde, engelli bir bireyin yardım almadan bir yerden bir yere gidebileceği şekilde ulaşım ağı oluşturulurken temel hedef yeni yapılacak alanlar açısından, “engelsiz fiziksel çevreler oluşturmak” ve mevcut çevrelerin “niteliğini iyileştirmek”, “erişebilirliğini artırmak”tır.

SONUÇ

Dezavantaj, insanların ihtiyaçlarının karşılanmasında engellerin çıkması veya karşılanamaması durumudur. Bu durum iktisadi koşullar, ırk, cinsiyet, etnik, dinsel ve siyasi ilgiler açısından çeşitlilik gösteren bireylerin toplumsal olanaklara erişimde yetersiz kalınması halinde sağlık, eğitim ve kültürel kaynaklarından yararlanamamaktadır. Bu kaynaklardan yararlanamayan bireylerin kusurları ya da engelleri üzerinde odaklanmayı gerektiren, engellilik olgusunu nesnelleştirmeyi amaçlayan bir kavram olarak ortaya çıkan engellilik ise doğuştan ya da sonradan ortaya çıkan bedensel, ruhsal, işlevsel, sosyal ve duyuşsal yetilerinde kayıpların yaşanması sonucunda normal hayatın gereklerini yerine getirmekte zorluk yaşanmasıdır. Bu kapsamda engelliliği bedensel veya zihinsel işlevlerde bir eksiklik, bozukluk veya farklılık olarak ele alıp tıbbi müdahalelere bırakmak yerine; toplumun her bireyinin toplumsal koşullara ve fırsatlara erişiminin sorgulandığı, uyum sağlayan bir ortam yaratma kaygısının olduğu yeni bir anlayışı ortaya çıkarmıştır. Engellileri refah devleti düşüncesiyle bağımsız bireyler olarak engellilerin pasif ve muhtaç kişiler olmaktan ziyade engelliler olarak ele alınması gerekmektedir.

Engellilerin toplumsal yaşama katılımın engellenmesi sürecinde karşılaşılan çeşitli yargılar ve algılar oluşması nedeniyle engelliler sosyal dışlanma yaşamaktadır. Sosyal dışlanmayı sosyal içerme ile ortadan kaldırmak mümkündür. Bu kapsamda devletlerin uyguladığı sosyal içerme politikaları yoksulluk ve sosyal dışlanma riskinde olan bireyler için fırsatlar sunan, iktisadi ve kültürel yaşamda aktif olarak gereksinim duydukları kaynaklara erişimleri ve eşitliğin sağlanması için hazırlanmış olan plan ve programlardır. Sosyal içerme politikaları uygulanarak yoksulluk ve sosyal dışlanma riski taşıyan engelli bireylerin refah seviyelerinin yükseltilmesiyle sosyal dayanışma ve bütünleşmenin sağlanması hedeflenmiştir.

Bu kapsamda faaliyet sınırlaması olan bireyler yoksulluk ve sosyal dışlanma riskine daha fazla maruz kalmaktadır. Engelli bireyler yoksulluk riski altında yaşarken aynı zamanda sosyal dışlanma ile karşı kalmaktadır. Bunun temel nedeni ise bireylerin işgücü piyasalarına erişim zorluğu yaşamalarıdır. Bu kapsamda ülkeler kota programları uygulamış ve engelli bireyleri topluma bütünleşmesi için çeşitli teşvik ve cezalar öngörmüşlerdir. Engelli bireylerin iş yaşamında karşılaştığı uyumsuzluğun ortadan

kaldırılması için tazminat ödenmesi, vergi ödemesi ve para cezası uygulaması yaparken, uyumun sağlanması içinse çeşitli teşvikler sağlanmıştır. Engelliler için sübvansiyonlar, iş yerlerinin tasarımı, uyum ödenekleri, istihdam ve stajlar fırsatları, deneme süresi ödenekleri, engelli işçiler için toplu sübvansiyonlar, sosyal güvenlik katkısına göre değişen indirim, sözleşmenin türü (belirsiz, belirli veya geçici), engellilik derecesi ve işçinin cinsiyetine göre vergi iadeleri, işyeri uyum hibeleri, eğitim için sübvansiyonlar ile engelli vatandaşlarına iş yaşamını dâhil etmek istemişlerdir. Ayrıca ülkeler engelli bireyleri için özel ayrımcılık yasası çıkarmıştır. Fakat Türkiye’de özel bir ayrımcılık yasası bulunmamaktadır. Ama Anayasa’da, İş Kanununda, Ceza Kanununda ve Milli Eğitim Temel Kanununda ayrımcılığa dair hükümler yer verilmektedir.

Sosyal içerme politikaların amaçlarından biri engelli bireylerin toplumsal yaşama dâhil edilmesi için yapılan genel sağlıktan yararlanmaları ve emekliliktir. Çalışma kabiliyetinin azalması durumunda erken emeklilik hakkı tanınmaktadır. Çalışma kabiliyetinin azalmasının bir sonucu olarak yasal veya standart emeklilik yaşına ulaşmadan emekli olan daha yaşlı işçilere periyodik ödemelerdir. Bu ödemeler yararlanıcı yaşlılık aylığı almaya hak kazanıldığında sona ermektedir.

Sosyal içerme politikaların amaçlarından bir diğeri ise engelli bireylerin sosyal ve fiziki çevre şartlarının iyileştirilmesi hedefleri yer almaktadır. Bu kapsamda uygulanan politika ise işlevsel güçlükler yaşayan insanlara yönelik konut uyarlamalarına yapılan kamu harcamalarıdır. Konut yoksunluğunda yapılan harcamalarda temel alınan öğeler; sızdıran çatı, rutubetli duvarlar/zeminler/temel veya pencere çerçevelerinde veya zeminde çürüme, konutta banyo veya duş olmaması, sadece evin kullanımı için kapalı sifonlu tuvaletin olmaması, yeterli ışığın olmaması ya da karanlık olması gibi kıstasların ölçüt alınmasıdır. Bu ölçütler dikkate alınarak engelli bireylerin konut yoksunluğunun giderilmesi için ülkelerde çeşitli düzenlemeler yapılmaktadır. Sosyal içerme politikalarını Türkiye ve Dünyadan örnekleri incelendiğinde devletler sosyal dışlanmanın getirdiği olumsuzlukları sosyal içerme politikaları ile en aza indirgenmesi değişen ve dönüşen bilgi toplumunda engelli bireylerin daha aktif olmasını sağlayacaktır.

Sistematik engellerle karşılaşan engelli bireylerin, istihdam olanaklarının artırılması, topluma eşit katılımının sağlanması ve yaşam alanlarının bağımsızlaştırılması adına Bağımsız Yaşam Merkezleri kurulmuştur. Bu merkezler, engelli bireylerin ihtiyaç duydukları desteği almalarını sağlayarak diğer bireyler gibi kendi hayatlarıyla ilgili

kontrol ve seçim hakkına sahip olabileceklerini savunmaktadır. Bu sayede, engelli bireylerin özerk olabilecekleri, diğer bireyler gibi nerede, kiminle ve nasıl yaşayacaklarına kendileri karar verebilecekleri vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, bu hakkın tanınması ve uygulanması durumunda, engelliler kendi yaşamlarını etkileyecek konularda bağımsız bir seçim yapabilme imkânını elde etmiş olacaklardır.

KAYNAKLAR

Ahmed, A. (2018). Perceptions of using assistive technology for students with disabilities in the classroom. *International Journal of Special Education*, 33(1), 129-139.

Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Merkezi Genel Müdürlüğü, (2021), <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/mevzuat/uluslararası-mevzuat/>

Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Merkezi Genel Müdürlüğü, (2021), <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/mevzuat/ulusal-mevzuat/>

Aile ve Çalışma Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, (2021), https://www.aile.gov.tr/media/93884/eyhgm_istatistik_bulteni_eylul_2021.pdf

Akardere, S. S. (2005). *İşverenlerin engelli çalışanlara yönelik tutumları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altan, Ö. Z. (1999). Türkiye'de Sakatların İstihdam Edilerek Korunmalarını Öngören Sosyal Politikalar Yeniden Yapılanırken. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 403-436.

Altan, Ö. Z. (2007). *Sosyal Politika*, TC Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1744, Açık Öğretim Fakültesi Yayını No: 900. Anadolu Üniversitesi, 1.

Altman, B. M. (2001). *Disability Definitions, Models, Classification Schemes, and Applications*. Handbook of Disability Studies. Edited by Gary L. Albrecht, Katherine D. Seelman, Michael Bury. USA: Sage Publications.

Arıkan, Ç. (2002). Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*.2(1),11-25.

Atıcı, İ. (2007), *Fiziksel Engelliler ve Kentsel Mekânın Kullanımı, Kentleşme ve Çevre Sorunları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Balaban, U. (2014). Türkiye ve Avrupa Birliği'nde sosyal içerme uygulamaları: 2000'li yıllara ilişkin karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 38(1), 103-149.

Balaban, Utku (2014). Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Sosyal İçerme Uygulamaları: 2000'li Yıllara İlişkin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme, *Mülkiye Dergisi*, 38 (1): 103-149.

Bayram, N. Sam, N. Aytaç, S. Aytaç. M. (2010). Yaşam Tatmini ve Sosyal Dışlanma, *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 12(4), 79-92.

Biçerli, M.K. (2016), *Sosyal Dışlanma ile Mücadelede Hayat Boyu Öğrenme*, Beta Yayın Basım, 1.Baskı, Savaş Yayınları

Buğra, A. (2005), *Yoksulluk ve Sosyal Haklar, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Raporu*, www.spf.boun.edu.tr/docs/STGP_Bugra.pdf

Buğra, A. (2008). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Sosyal Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Burcu, E. (2011). Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 37-54.

Burcu, E. (2015). Türkiye'de Yeni Bir Alan: 'Engellilik Sosyolojisi' ve Gelişimi, *Journal of Sociological Studies/Sosyoloji Konferansları*, (52).

Çağlar, S. (2009). *Uluslararası hukuk ve Türk hukuk sisteminde engellilerin eğitim hakkı ve devlet yükümlülükleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çakır, Ö. (2002). Sosyal Dışlanma, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 83-104.

Çapcıoğlu İ ve Fatma Çapcıoğlu. (2016). Psiko-Sosyal Destek ve Manevi Bakım Uygulamaları: Budapeşte Örneği İ. Çapcıoğlu ve F. Z. Belen (Ed.) *Dezavantajlı Gruplar Psiko Sosyal ve Manevi Bakım* içinde (s. 37-69). Ankara: Grafiker Yayınları.

Çarkçı, Ş. (2011). *Engellilerin Mesleki Eğitimi Ve İstihdamı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelik A(2013). *AB Sosyal Politikası Uyum Sürecinin Uyumsuz Alanı*, Kitap yayınevi, İstanbul.

Çitil, M., ve Üçüncü, M. K. (2018). Türkiye'de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku'nun Du. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (35), 233-278.

Çolak, M. ve Özer, Y. E. (2015). Sosyal Politika Anlamında Aktif Yaşlanma Politikalarının Ulusal Ve Yerel Düzeydeki Analizi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 115-124.

Demircioğlu, M. (2010). *Sakat Emegi*, İstanbul: Kibele Yayınları.

Doğan, İ. (2014). Sosyal dışlanma ve insan onuruna yakışır iş: yoksunlukların algılanması. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 69, pp. 135-158).

Duman, B. ve Alacahan, O. (2010). Sosyal Kaynaşma, *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 15(1).

Dülger, H. Bölen, F. Baran, P. K. ve Marans, R. W. (2009). İstanbul'da yaşam kalitesinin ölçülmesi. *İTÜDERGİSİ/a*, 7(2).

Erdugan, F. E. (2010). *Türkiye'de Özürlü Yoksulluğu Ve Mücadele Politikalarının Değerlendirilmesi: Ankara-Keçiören Örneği*, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayın, No:50, Ankara.

Eseler, B. , Sevinçli, B. ve Nalbant, F. (2021). Sosyal Bir Sorun Olarak Kentsel Yoksulluk Ve Sosyal Dışlanma Üzerine Bir Değerlendirme, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8,836-853.

Eyrenci, Ö. ,Taşkent, S. ve Ulucan D. (2014). *Bireysel İş Hukuku*, Beta Yayıncılık.

Geçgin, E. (2009). Ankara-Polatlı Örneğinde Sosyal Dışlanma Açısından Mevsimlik Tarım İşçiliği (The Case of the Seasonal Agricultural Labour in Polatli-Ankara in Terms of Social Exclusion). *Available at SSRN 3285155*.

Genç, Y. ve Barış, İ.(2015). Yaşlı Bakım Hizmetlerinde Çağdaş Yaklaşım: Kurumsal Bakım Yerine Evde Bakım Hizmetlerinin Güçlendirilmesi. *The Journal Of Academic Social Science* Yıl: 3, Sayı: 10: 36-57

Genç, Y. ve Çat, G. (2014). Engellilerin istihdamı ve sosyal içerme ilişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 363-394.

Gökçek Karaca, N. (2019). Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5 (1) , 1-34.

Gökmen, H. (2013). Korumalı İşyerleri ve İstihdam, *İstihdamda 3İ Dergisi*, 9. 56-57.

Gözler, K. (2012). *Genel Hukuk Bilgisi*. Dokuzuncu Baskı, Ekin Basım Yayım Dağıtım, Bursa.

Güler, M. (2013). *Gruplararası Temas, Kaygı ve Yanlılığın Sosyal Mesafeye Etkisi*, Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gündüz, G. S. (2007). *Sosyal İçerme Politikalarının Uygulanmasında Kamu İstihdam Kurumlarının Rolü*, Uzmanlık Tezi, Ankara.

Hatipler, M. (2019). Boyut ve Etkenleriyle Sosyal Dışlanmanın Yoksullukla Karşılaştırmalı İlişkisi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 39-77.

İnneci, A. ve Bay, H. (2017). Hollanda Vergi Sistemine Genel Bakış. *Vergi Dünyası Dergisi* , (435), 30-38.

Kağnıcıoğlu D. , Şişman Y. Akgül T. ve Belgin Boyacı N.(,2019), Türkiye’de Engelli İstihdam Yöntemi Olarak Kota Yönteminin Sorunları, *Karatahta İş Yazuları Dergisi*, 1(14), 155 – 170.

Karaağaç, Ş. (2017). *Sosyal Belediyecilik Anlayışı Üzerinden Engellilere Yönelik Hizmetler: İBB Engelliler Müdürlüğü Örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karakaş, M. (2010). Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk Ve Sosyal Dışlanma. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 12(2).

Karataşoğlu, S. ve İslamoğlu, E. (2016). Gelir seviyesi ile sosyal dışlanma ilişkisi üzerine bir araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 7(1), 12-41.

Kaynar, M.N. (2014). *Dezavantajlı Grupların Eğitim Sürecine Kazandırılmasında Yerel Yönetimlerin Katkısı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kesgin, B. (2014). Engellilere Yönelik Yerel Sosyal Politikalar. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 23 (4) ,1-15.

Koca, C. (2010). *Engelsiz Şehir Planlaması Bilgilendirme Raporu*, <http://engellileriz.blogspot.com.tr/2013/01/engelsiz-sehir-planlamasi-bilgilendirme.html>

Koray, M. (2008). *Sosyal Politika*. Ankara: İmge Kitabevi.

Köten, E. ve Erdoğan, B. (2014). *Engelli gençler, sosyal dışlanma ve internet*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları/İstanbul Gelişim University Press.

Küçükali, A. (2015). Engellilere Uygulanan Sosyal Yardımlar, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16(35), 100-115.

Meşe, İ. (2014). Damgalamanın" Köşeye Sıkıştırdığı" Kadınlar: Zihinsel Engelli Çocukların Anneleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (31).

Metin, B. (2017). Engellilere Yönelik Sosyal Politikalarda Yerel Yönetimlerin Rolü: Keçiören Belediyesi Örneği, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 320-344.

Muter, N. Çelebi, K. ve Sakınç, S. (2012), *Kamu Maliyesi*, 4. Baskı, Emek yayıncılık, Manisa.

Okur, N. ve Erdugan, F. E. (2010). *Sosyal Haklar Ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme*. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu.

Orhan, S. (2013). *Türkiye’de Özürlü Dostu İstihdam Politikaları (Durum Analizi ve Öneriler)*. ÇSGB. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayınları. Ankara. No: 35.

Öcal, A. (Editör). (2015). *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Bilgiler*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Öçal, M. ve Korkmaz, A. (2020). *Sosyal Dışlanma ve Sosyal Dışlanmanın Toplumsal Refah Üzerine Etkisi, Spor Yoluyla Sosyal Uyum* (Ed. M.M. Kasapoğlu, M.A. Öztürk, M. Öçal), Ankara: Detay Yayıncılık.

Öz, C. S. ve Orhan, S. (2013). Engelli İstihdam Yöntemleri Üzerine, *İstihdamda 31 Dergisi*, C.9,52-55.

- Özğöbek, H. R. (2007). *Türkiye'nin Engelliler Politikası Analizi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Özğökçeler S. ve Alper, Y. (2010). Özürlüler Kanunu'nun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi, *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*,1(1),33-54.
- Özğökçeler, S. ve Bıçkılı, D. Özürlülerin Sosyal Dışlanma Boyutları: Bursa ve Çanakkale Örneklerinden Yansıyanlar.
- Öztepe, N. D. ve Ulutaş, Ç. Ü. (2013). Bir Sosyal Dışlanma Biçimi Olarak Türkiye'de Refah Hizmetlerinden Dışlanma. In *International Conference On Eurasian Economies, Session B*,2.
- Öztürk, M. (2011). Türkiye'de engelli gerçeği. *Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği Cep Kitapları*, 30, 105.
- Sallan Gül, S. ve Gümüsoğlu, F. (2017). Türkiye'de Dezavantajlı Gruplar Üzerine Yazmak, Konuşmak... *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 11 (24), 1-7.
- Sapancalı, F. (2005). Avrupa Birliği'nde sosyal dışlanma sorunu ve mücadele yöntemleri, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3, 51-106.
- Sapancalı, F. (2007). Avrupa Birliği'nde Sosyal İçerme Politikaları. *TISK Academy/TISK Akademi*, 2(4).
- Saz, B. (2011), *AB Ülkeleri Ve Türkiye'deki E-İçerme Uygulamalarının Karşılaştırılması*, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Seyyar, A. (2008). *Sosyal Siyaset Ekseninde Yerel Özürlüler Politikası*, http://www.sosyalsiyaset.net/documents/yerel_ozurluler_politikasi.htm.
- Seyyar, A. (2013). "Küresel Sosyal Politikanın Araçları ve Aktörleri". *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Sosyal Politika*. (Ed.)Seyyar ve Öz. Sakarya Kitabevi, İstanbul.
- Seyyar, Ali ve Y. Genç (2010) *Sosyal Hizmet Terimleri* (Ansiklopedik Sosyal Pedagojik Çalışma) Sözlüğü, Sakarya Kitabevi, Sakarya
- Şahin, T. (2010). Sosyal Dışlanma Ve Yoksulluk İlişkisi ,*Ankara: Başbakanlık SYDGM Yayınları*.
- Şahin, T. Ve Coşkun, S. (2009). *Sosyal dışlanma ve yoksulluk ilişkisi*. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- Şemşit, S. ,Uçar, A. ve Yüksel, M. (2016). Avrupa Birliği Politikaları Perspektifinden Türkiye'de Belediyelerin Sunduğu Engelli Hizmetleri, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 205-223.
- Şen, M. (2018). Türkiye'de engellilere yönelik istihdam politikaları: sorunlar ve öneriler, *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2), 129-152.
- Şenkal, A. (2007), *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, Ekim.

- Şenkal, A. ve Doğan, M. (2012). Sosyal Politika ve Sosyal Haklar; Vatandaşlık Haklarının Yeniden Kavramsallaştırılması Arayışı, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 63-80.
- Şişman, Y. (2018). Türkiye'de Çalışma Yaşamında Engelliler: Engelliler Ve Toplumsal Açından Çalışmanın Gerekliliği, Teori Ve Uygulama. *Gelen Yönetim Ekonominin Uluslararası Kongre Ve Şartları 2018 Yay Kitabı*.
- Şişman, Y. (2011). Türkiye'de Özürlülere Yönelik Yasal Düzenlemeler. *Gelen Sosyal Güvenlik Konferansları Journal*, No. 60, 169-221.
- Şişman, Y. (2012). Özürlülük alanında kullanılan kavramlar üzerine genel bir değerlendirme. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(28), 69-85.
- Şişman, Y. (2017). Türkiye'de Sosyal Politikanın Dünü, Bugünü: Hayırseverliğin Kurumsallaşması mı? Gelişim mi? ,*Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi* , 4 (2), 1-22.
- Tartanoğlu, A (2010). Sosyal dışlanma: Küreselleşme perspektifinden bir kavramsallaştırma çabası. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (42), 1-13.
- Taş, M. A. (2020), *Sosyal İçerme, Sosyal Uyum ve Mutluluk İlişkisi, Spor Yoluyla Sosyal Uyum* (Ed. M.M. Kasapoğlu, M.A. Öztürk, M. Öçal), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Taşgın, N.Ş. (2010), Refah Devleti Ve İnsan Hakları Açısından Sosyal Dışlanma, Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Tokol A (2013) *Uluslararası Sosyal Politika*, Dora Yayınları, 2. Baskı, Bursa.
- Tokol, A. (2018). Sosyal Dışlanma, *Sosyal Politika* (Ed. Aysen Tokol-Yusuf Alper), Bursa: Dora Basım-Yayın.
- Topateş, H. (2009). Araçsallaştırılmış Bir Kavram Olarak Sosyal Dışlanma, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4(23), 115-130.
- Toprak, D. (2015). Uygulamada Ortaya Çıkan Farklı Refah Devleti Modelleri Üzerine Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 151-175.
- Ulucan, D. (2013). Eşitlik İlkesi Ve Pozitif Ayrımcılık. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15, 369-384.
- Yayman, D. ve Çımat A. (2012). Türk Vergi Hukukunda Yer Alan Sakat ve Özürlülere Yönelik Vergisel Ayrıcalıklar, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XVI*, Y. 2012, s.301.
- Yazıcı, B. ,Şişman, Y. ve Kocabaş, F. (2011). Engelli çalışanların sorunlarının belirlenmesi: Eskişehir'de yapılan bir anket çalışması. *Engellilik ve Toplum*, 26 (3), 285-292.
- Yıldırım, S. (2014). Sosyal dışlanma ve Avrupa Birliği yaklaşım, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2),91-108.

Yılmaz, V. ve Yentürk, N. (2017). Türkiye'de Engellilere Yönelik Kamu Harcamalarının On Yıllık Seyri. *Calisma ve Toplum*, 52(1).

Yüksel, Y. (2015). Yerel Dinamiklere Dayalı Bir Sosyal İçerme Programı: Türkiye'nin Sosyal Destek Programı Örneği, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 0 (35).

Zengin, E. (2019). Engelli Çocuklara Yönelik Yerel Kamu Politikalarının Yönetişim Anlayışı Çerçevesinde Planlanması. *Strategic Public Management Journal*, 5(10), 12-30.

Avrupa Komisyonu İlerleme Raporları. (2015). https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/2015_ilerleme_raporu_tr.pdf

Avrupa Komisyonu İlerleme Raporları. (2016). https://www.ab.gov.tr/files/pub/2016_ilerleme_raporu_tr.pdf

Avrupa Komisyonu İlerleme Raporları. (2018). https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komisyon_ulke_raporlari/2018_turkiye_raporu_tr.pdf

Avrupa Komisyonu İlerleme Raporları. (2019). https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu-tr.pdf

Avrupa Komisyonu İlerleme Raporları. (2020). https://www.ab.gov.tr/siteimages/trkiye_raporustrateji_belgesi_2020/turkey_report_30.10.2020.pdf

Avrupa Komisyonu İlerleme Raporları. (2021). https://www.ab.gov.tr/siteimages/2021_trkiye_raporu_tr.pdf.

Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, (2010). http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/jBVT6%2BOzurluler_Idaresi_2010FAALI_YETRAPORUSON_10_05_11.pdf

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, (2010). <http://cenevrefisi.dt.mfa.gov.tr/Mission>

Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007-2013, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/09_AdaletHizmetleriveGuvencilik.pdf

Dünya Engellik Raporu, (2011). <https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/D%C3%BCnya-Engellilik-Raporu-2011.pdf>

Engelli Bireylere Yönelik Özel Bakım Merkezleri Yönetmeliği <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/11/20161104-2.htm>

Engelliler için İstihdam Fırsatlarının Teşvik Edilmesi, Kota Şemaları, (2019). Cilt 2, 1-40.

Engelsiz Bilişim Platformu, (2019). <https://www.engelsizbilisim.org/wp-content/uploads/EngelsizBilisim2019Kitabi.pdf>

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/hlth_dp080/default/table?lang=en
EUROSTAT,2021a, (Erişim Tarihi: 12.11.2021).

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/hlth_dpe010/default/table?lang=en
EUROSTAT,2021b, (Erişim Tarihi: 12.11.2021).

<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00102/default/table?lang=en>
EUROSTAT,2021c, (Erişim Tarihi: 13.11.2021).

<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00103/default/table?lang=en>
EUROSTAT 2021f, (Erişim Tarihi: 16.11.2021).

<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00105/default/table?lang=en>
EUROSTAT 2021d ,(Erişim Tarihi: 14.11.2021).

https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Social_protection_statistics_-_pension_expenditure_and_pension_beneficiaries EUROSTAT 2021e, (Erişim Tarihi: 15.11.2021).

<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tessi291/default/table?lang=en>
EUROSTAT 2021g,(Erişim Tarihi: 17.11.2021).

https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hlth_dlm200&lang=en
EUROSTAT 2021h, (Erişim Tarihi: 18.11.2021).

<http://www.umutevleri.org/umut-evleri-nedir/> Umut evleri, 2021, (Erişim Tarihi: 09.08.2021).

<https://www.who.int/publications/i/item/9789241564182> WHO, 2011, (Erişim Tarihi: 10.09.2021).

https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0016/420163/Disability-SDG-factsheet.pdf WHO, 2021a (Erişim Tarihi: 11.11.2021).

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---ifp_skills/documents/publication/wcms_735532.pdf ILO (2021), (Erişim Tarihi: 21.11.2021).

Türkiye Özürlüler Araştırması, 2002, <https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014899.pdf>

T.C. Aile, Çalışma Ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2016

<https://www.csgeb.gov.tr/Uploads/sgb/uploads/pages/arge-raporlar/2016-yili-faaliyet-raporu.pdf>

T.C. Özürlüler Başkanlığı, 2018 Yılı Faaliyet Raporu ,

https://www.csgeb.gov.tr/media/49934/acshb_2019_yili_faaliyet_raporu.pdf

On birinci Kalkınma Planı, 2019-2023, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/02/On_Birinci_Kalkinma_Plani_Ozel_Ihtisas_Komisyonlari_El-Kitabi.pdf

Onuncu Kalkınma Planı, 2014-2018, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf

1475 Sayılı İş Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1475.pdf>

1512 Sayılı Noterlik Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1512.pdf>

193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu,

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.193.pdf>

2021 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu,

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201231M1-1.htm>

222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu,

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.222.pdf>

3194 sayılı İmar Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3194.pdf>

4857 Sayılı İş Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf>

5378 sayılı ENGELLİLER HAKKINDA KANUN ,

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378.pdf>

5393 Sayılı Büyükşehir Kanunu,

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>

573 Sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK),

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/4.5.573.pdf>

634 Sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu,

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.634.pdf>

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu,

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf>

Anayasa, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>

Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik,

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101021-7.htm>

Evde Bakım Hizmetleri Sunumu Hakkında Yönetmelik,

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=7542&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmeliği,

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/11/20131126-6.htm>

Milli Eğitim Temel Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>

Sınıflandırması ve Engellilere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik,

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130330-4.htm>

Türk Ceza Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>

Türkiye İş Kurumu Aktif İşgücü Hizmetleri Yönetmeliği,

<https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=17197&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeligi&mevzuatTertip=5>

Yapılarda Engellilerin Kullanımına Yönelik Proje Tadili Komisyonları Teşkili, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliği,
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/04/20060422-10.htm>